

VIGILIA

FELELŐS SZERKESZTŐ:

SÍK SÁNDOR

CSERHÁTI JÓZSEF

ECKHARDT SÁNDOR

GUTHEIL JENŐ

KOSZTOLÁNYI ISTVÁN

KOVÁCH ZOLTÁN

KUNSZERY GYULA

SÍK ILMA

STERK YVONNE

SZÉKELY LÁSZLÓ

SZENNAY ANDRÁS

TÓTFALUSSY ISTVÁN

TÓTH FERENC

írásai

1961 AUGUSZTUS

Ára 5 forint

TARTALOM

	Oldal
Cserhádi József: A modern fizikai világkép és a csoda	449
Székelty László: Az ítélet mérlege (Misztérium-játék)	454
Gutheil Jenő: Veszprém árpádkori jogi főiskolája — az első magyar egyetem	459
Tóth Ferenc: Gyorsvonatból (Vers)	468
Eckhardt Sándor: Érdekességek egy hősi eposz körül	469
Yvonne Sterk: Verseiből (Stetka Éva fordításában)	473
Sík Ilma: Szappanbuborékok (Elbeszélés)	474
Tóth Ferenc: Reggeltől estig, A tigris (Versek)	481
Mihelics Vid: Eszmék és tények (A munka valláserkölcsi szemlélete)	482
Eglis István: A kis út (Lisieuxi Kis Szent Teréz tanítása)	486

N A P L Ó

Riedl Frigyes (*Kunszery Gyula*) 489; A fáraók kanonokja (*Kosztolányi István*) 490; Az olvasó naplója (*Rónay György*) 493; Színházi
örjárat (*Posszonyi László*) 496; Képzőművészet (*Haits Géza, Dévényi
Iván*) 499; Zenei jegyzetek (*Rónay László*) 502; Filmekről (*Ujlaki
Andor*) 504; A „gyógyszerértékletesség” erényéről (*Szenyay András*)
505; Új egyházi jogi könyvek (*Kovács Zoltán*) 509; Komlós Aladár: A
líra műhelyében (*Tóthfalussy István*) 510; Jegyzetlapok (*r. gy.*) 512 ... 489

Felelős szerkesztő:

S í k S á n d o r

Szerkeszti: Mihelics Vid

Főmunkatársak: Dorombay Károly, Pfeifer János, Posszonyi László, Radó Polikárp

Felelős kiadó: Saád Béla

Kiadja a Vigilia munkaközösség.

Kéziratokat Budapest 4. Postafiók 152. címre kell küldeni. Kéziratokat nem őrzünk meg és
nem adunk vissza. Kiadóhivatal: Budapest V., Kossuth Lajos utca 1. A Vigilia postata-
karékpénztári csekk számla száma: 37.343. Külföldi előfizetések: Posta Központi Hirlapiroda,
Budapest V., József nádor tér 1. Ügyfélszolgálat.

Megjelenik minden hónap elején.

Ára: 5,— forint.

A MODERN FIZIKAI VILÁGKÉP ÉS A CSODA

Renan ismert paradoxona élesen rávilágít a mai hitvédelem alapvető problémájára: Krisztus csodáit nem az evangéliumok történeti hitelének hiánya miatt kell elvetni, hanem azért kell az evangéliumokat legendának tekintenünk, mert csodákról számolnak be. Ezek a szavak világosan kifejezik a tipikusan mai vallásproblematikát: a természettudományok exakt módon igazolják a természettörvények létezését; viszont ha csoda lehetséges, fel kell adnunk a természettörvényeket. Mivel azonban ez utóbbi gyakorlatilag lehetetlen, a csodát a reá támaszkodó hittel együtt el kell vetnünk. A mai embernek *látszólag* igen éles végletek között kell választania: vagy a természettudományos világképet fogadja el, vagy a csodák hitét.

A 20. század fizikájában, a modern fizikában utóbbi időben többen olyan lehetőségeket láttak, amely a csoda értelmezésének tekintetében értékes lehetőségeket rejt. A feltevés, jelentős következményei miatt, alapos felülvizsgálatot igényel. E tanulmány a kibontakozás irányában próbál utat keresni.

A csoda értelmezése más volt a régi — ókori és középkori — természetszemléletben, és más az újkoriban. A régiek világképe vitális volt: az anyagi erőket, azok működését az élőlények viselkedésének módjára gondolták el. Azt hitték, hogy az anyagi valóság, éppúgy, mint az ember vagy az állat, nem-determináltan is viselkedhetik, minden elegendő külső ok nélkül. Az újkor embere ezzel szemben szükségszerű természettörvények alapján áll: az anyagi erők hatását előre kiszámítja. Ha az előre kiszámított hatás nem következik be, akkor nem a természettörvény alóli kivételre következtetünk, hanem számításaink helytelenségére. Utólagos ellenőrzéssel a hibát rendszerint meg is szokták találni.

A régi ember is többet látott a csodában, mint egyszerű kivételt, a folyamat felfüggesztődését, hiszen a csoda okát természetfeletti erőben kereste, de magának a kivételnek a *lehetősége* nem jelentett problémát számára: a természeti szabályszerűség felbomlásának *lehetőségét* a természetnek tulajdonította. Az újkor természettudományosan gondolkodó embere számára viszont éppen a kivétel *lehetősége* a botránykő: ha a csoda lehetséges, akkor a természettörvények nem abszolút érvényűek.

Mindez természetesen csak az ún. klasszikus fizika végső konklúziója. Ez a Newton nevéhez kapcsolható fizika azonban megbukott: a 20. század fizikájában magasabb szintű értelmezést nyert, alaptételei megszűntek, illetve a modern fizika határeseteknek tekinthetők. Más probléma, hogy a fizikával együtt megbukott-e a reá épülő „klasszikus fizikai világkép” is. Nyugodtan állíthatjuk, hogy a klasszikus fizika ún. mechanisztikus világképe, ha elveiben megbukott is, nem tűnt el az emberek gondolatvilágából; sőt azt kell mondanunk, hogy a modern fizika immár félszázados győzelme után a mechanisztikus világfelfogás és a hozzá kapcsolódó bölcséleti és világnézeti hatótényezők csak most kezdenek a szélesebb tömegek gondolatvilágára komoly befolyást gyakorolni.

A klasszikus fizika világképében Isten, teremtés, szellemi lélek, akarat szabadság, csoda stb. fogalmainak nem jutott hely: a molekulák és az atomok az anyag végső építőkövei; meg lehet magyarázni velük minden fizikai és kémiai történést — legalább látszólag. Úgy tűnt fel, hogy min-

den visszavezethető az atomok vonzására-taszítására, forgására: az atomi mechanizmusra. Úgy látszott, hogy a klasszikus fizika megtalálta a természet minden titkának kulcsát, s valószínűnek tűnt, hogy egyszer majd a növényi, állati és emberi élet — értelem és akarat — is magyarázatot talál az atomok és molekulák relációiban. *Kant* filozófiája ennek a felfogásnak bölcséleti alapul szolgált: biztos tudásunk — szerinte — csak a térben és időben szemléletesen felfogható dolgokról lehet. A nem-szemléletes fogalmak: Isten, szellem, lélek, nem reális fogalmak. A klasszikus fizika — tudatosan vagy nem-tudatosan — *Kant* állásfoglalására épít: szerinte a szemléletesen elképzelhető atomok és molekulák relációiban kell a világ örök és változhatatlan alapépítményét látnunk: akaratszabadságról nem beszélhetünk, mert a gondolkodás és az akarás sem több, mint a determinált molekulák és atomok játéka. A csoda lehetetlen, mert ez az örök és változhatatlan természettörvények áttörését jelentené.

A *Galilei* elindította, *Newton* által axiomatizált, *Kant*tól pedig bölcséleti megalapozást nyert klasszikus fizikai világkép jellemzői: mechanizmus, determinizmus és — nyugodtan hozzátehetjük — materializmus.

A modern fizika mind a három vonatkozásban változást hozott. A klasszikus anyagmodell utolsó megfogalmazása a *Bohr*-féle atommag-elektron keringési feltevés volt. Az új viszont dinamikus energia-modell. Az elemi részecskék már nem „testecskék”; az atommag körül keringő elektronok sem egyszerűen kis golyók (a mechanisztikus fizika gondolta így), hanem egyszer korpuszkuláknak, máskor hullámnak mutatkoznak. A valószínűségben talán nincs szó sem hullámról, sem korpuszkuláról, hanem valami szemléletesen már fel sem fogható elemről. Az elektront vagy a fotont éppúgy nem lehet elképzelni, mint a lelket. A korpuszkula és a hullám csak „gondolati” matematikailag megfogalmazható segédeszköz: egyik sem adja vissza az elemi részecske mivoltának teljességét. Ha az elektront korpuszkulának fogjuk fel, akkor meg tudjuk ugyan állapítani helyét, de nem tudjuk meghatározni sebességét. Ha viszont a sebességét határozzuk meg, akkor nem tudjuk megállapítani helyét. A klasszikus fizika mechanisztikus elgondolását tehát új modellel kell helyettesíteni, amelynek legjellemzőbb tulajdonsága az előre-meghatározási elv feladása: lehetetlen egy részecske állapotából a későbbi állapotra következtetni, hiszen a jelenlegi állapot sem határozható meg egészen. Ennek az elvnek a kifejezése a *Heisenberg*-féle bizonytalansági reláció: kimondja, hogy a szubatomáris világban megismerésünknek határai vannak: a pontosságtól nagyságrendileg legalább a kvantumállandóval vagy annak többszörösével kifejezhető eltérések jelentkeznek. Mindezzel — mondották némelyek — a klasszikus fizika szükségszerű folyamatai is alapjukat veszítik: abból ugyanis az következne, hogy az elemi részecske egy állapotából minden következő állapot meghatározható.

Ezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy a fizikában is szabadságról kezdtek beszélni: az a felfogás alakult ki, hogy az elemi részecskéknek spontán viselkedést, indetermináltságot kell tulajdonítani. A fizikai indeterminizmus felvetette a fizikai okság problémáját is: mintha az atom belső folyamatai ok-nélküliek lennének. Egyetlen esetben sem mondhatjuk meg ugyanis előre, hogy a szubatomáris oksorozatnak milyenek lesznek az okozatai. A klasszikus fizika materializmusa tekintetében azt kell megjegyeznünk, hogy a mechanisztikus materializmus ideje lejárt a fizikában; a matematikai formulák bizonyos értelemben „anyagtalannították” a valóságot. Ez persze nem jelenti még a materialista világfelfogás lehetőségének kizárását vagy annak cáfolatát.

Lássuk most a csoda problematikáját a modern fizikai világképben.

A klasszikus felfogás a csodát a fizikai történések egyértelmű meghatározottsága és szigorú mechanikai oksági-összefüggése alapján tagadta. Modern fizikusok viszont szinte váratlanul szabadságról és indeterminizmusról kezdtek beszélni az élettelen anyagon belül is. Sok bölcselel és teológus ebben nemcsak a régi klasszikus ellenvetésnek a cáfolatát látta, hanem új lehetőségeket vélt felfedezni a csoda értelmezéséhez. Ha ugyanis az elemi részecskék olyan szabadsággal rendelkeznek, hogy bizonyos határokon belül indetermináltak, akkor a csodát úgy lehetne értelmezni, mint hosszabb ideig tartó isteni belenyúlást az elemi részecskék „történésebe”. Mások szerint a mai fizikában a csoda azért kapott lehetőséget, mert a természettörvények áttörésének tényét már nem tudjuk pontosan körülírni. Kiderült azonban, hogy ezek a korai megnyilatkozások a problémák igazi ismeretének hiányából, illetve bölcséletileg megfelelően végig nem gondolt népszerűsítésből eredtek.

A mai fizika bölcséleti vizsgálata minden tekintetben óvatosságra int. A materializmus tekintetében: minden régebbi és újabb állítás ellenére is azt kell mondanunk, hogy a modern fizika nem cáfolta meg a materializmust. Nem igaz az sem, hogy a mai fizika fogalmaival az anyag már nem fogható fel materialisztikusan. A modern fizika csak annyit bizonyított be, hogy az anyag nem fogható fel mechanisztikusan. A klasszikus fizika világát felváltotta az új fizika indeterminált, többdimenziós térben elgondolt kozmosza. A klasszikus értelemben vett mechanisztikus materializmuson ezzel már túl vagyunk. Ha azonban a materialista világszemléleten olyan állásfoglalást értünk, amely a világtörténetet kizárólagosan az anyagra vezeti vissza, s nem ismer el lényeges különbséget az anyag és a szellem között, azt kell mondanunk, hogy a modern fizika ezen a téren nem hozott újabb változást. A korpuszkula és a hullám egymással való szembeállításuk dialektikus kettősség, amely termékenyen tudna talán találkozni a dialektikus materializmussal. Ebben az irányban történtek is már kísérletek. Az igaz, hogy az anyagot ma már nem értelmezhetjük mechanikusan, de értelmezhetjük a kvantummechanika, illetve a hullámmechanika elvei szerint. Ez az anyagmagyarázat kétségtelenül tökéletesebb, mint minden előző, de önmagában ez is immanens értelmezés. Ha azonban össze is egyeztethető a modern fizikával a materializmus, anyagszemléletünkben mégis nyíltak bizonyos ún. „metafizikai betörési helyek”. Így például a legtöbb fizikus szerint a mai világmindenség kezdetének pontját számokkal meg tudjuk jelölni, s ha ez valóban így van, akkor a fizikus a mai szemléletnek megfelelően a világ keletkezését az akauzális történések sorába kénytelen állítani. Akkor pedig ha nem is akarja vagy tudja eldönteni, hogy ez a megállapítás azonos-e a teremtést elismerő állásfoglalással, mégis lehetőséget teremt arra, hogy a filozófus vagy a teológus biztosabb empirikus alaphoz nyúlhasson a kontingencia, illetve a teremtés fogalmának igazolási területén.

A fizikusok többségének világfelfogása manapság még az ún. fizikalizmus: az egész vilóságnak csupán fizikai-kémiai értékelésére törekcszenek. S természetes is, hogy csak a bölcsélet világosíthat fel arról, hogyan vehetnek fel a természettudományos eredmények olyan kérdéseket, amelyeket a természettudomány saját módszerével már nem tud megoldani. Ezen a területen kell a bölcselelnek és — szerintem — a teológusnak a természettudós segítségére sietni: *Jordan*, a Nobel-díjas fizikus szót is emelt ennek érdekében német katolikus folyóiratokban. Ismételtén így nyilatkozott *Schrödinger* és *De Broglie* is.

A csoda szempontjából a továbbiakban elsősorban a modern fizikai indeterminizmus és akauzalitás kritikája érdekel bennünket. A csoda kérdésének az a megoldása, mely szerint az anyag legmélyén uralkodó indetermináltság alapján sok egyéb mellett a csoda is lehetséges, nem elégséges. Az indetermináltság alapján a csoda kivételes eset lenne, de mégis csak természetes történés; az anyag lehetőségeinek egyik megnyilatkozása. Ezzel azonban a csoda megszűnne voltaképpen csoda lenni; illetve ellenkező esetben be kellene látni, hogy az igazi csoda felülmúlja a természet lehetőségeit, és a nehézség ugyanaz marad. Bölcséletileg az anyagi indeterminizmus teljesen tarthatatlannak látszott. A determináltság az anyag lényegi meghatározója; éppen emiatt különbözik az élettől, amelynek sajátága a spontaneitás és meg-nem határozottság. Az atom fizikai indetermináltsága azt jelenti, hogy egyszer így, máskor úgy viselkedhetik. Ez az indetermináltság azonban nem jelenti egyúttal az atomhatás vagy az elemi-részecske-hatás egyediségének az indetermináltságát is. Maga az egyediség ténye azt fejezi ki, hogy adott helyzetben *A* atom nem teljesen úgy viselkedik, mint ugyanazon fajta *B* atom. Ennek az egyediségi elvnek az alapján ugyanis az atomok között nem állhat fenn teljes azonosság. Az egyediség determináltságát a Heisenberg-féle bizonytalansági reláció nem érinti. De éppen a legújabb Heisenberg-féle elmélet, az ún. „világspinorteória” juttatja kifejezésre azt a gondolatot, hogy az atomok, illetve elemi részecskék egyedileg hatnak s szubsztanciális jelleget mutatnak fel atomon kívül és belül egyaránt. Heisenberg, (akinek bizonytalansági relációja szinte elvi döntést jelentett az akauzalitás mellett), ma azt vallja, hogy az anyag elemi felépítettségében szubsztanciális jellegű, miért is a kauzalitásprobléma is megoldás felé halad. Két „egyedi” atom mozgását és hatását az összadottság szabja meg. Ha ez teljesen megismerhető volna, akkor mindent előre ki lehetne számítani. Ám erre valóban csak Isten képes. Az „azonos” anyagi részecskék is individuális jegeket mutatnak fel, azaz abszolút azonos végső elemi részecskék nincsenek; mindegyiknek egyedisége és egyedi hatóképessége van. Ilyen tulajdonságokkal rendelkezik a legújabb Heisenberg-féle képletben szereplő harmadik konstans, az elementáris hosszúság által meghatározott tér is.

A természettudósok sokáig abban a hitben éltek, hogy egyenlő tömegek azonos módon hatnak, s a modern fizika felfedezései után a szubatomáris történések indeterminált felfogása felé hajlottak. A legújabb elméletek ismét a fizikai determinizmus pártján állnak. Heisenberg elmélete megdönteni látszik az akauzális világfelfogást. Ezzel a tétellel természetesen minden nehézség nélkül összeegyeztethető a modern fizikusoknak egyre inkább általánossá váló felfogása, mely szerint az elemi részecskék aktuális determináltságuk mellett potenciális akauzalitással is rendelkeznek. A teljes akauzalitás bölcséletileg képtelenség — legalább a szervetlen anyag világában. A fizikára alkalmazott okság elve ma már nem mondja azt, hogy azonos létezők azonos körülmények között azonos módon viselkednek, hanem az ellenkezőjét állítja: minden létezőnek egyedi léte van, egyedileg is hatni képes.

A fizikai világkép mai helyzete tehát visszakényszerít az anyagi kauzalitás és a determináltság elfogadására. És ugyanerre az álláspontra indít a csoda tradicionális-teológiai fogalma is. A katolikus tanítás szerint a csoda a szabályszerűen működő természettörvények lényeges áttörését jelenti, éspedig Isten által. A modern elgondolás, mely szerint az anyag legmélyén indetermináltság uralkodik, és így sok egyéb lehetőség mellett a csodát is lehetségesnek kell tartani, tulajdonképpen felhigította a csoda fogalmát és megváltoztatta e fogalom lényeges jegyeit.

Állíthatjuk tehát: az anyagi világ törvényeinek alapja a determináltság; nem ismernek kivételt. E premissza klasszikus függelékét azonban: „tehát csodák nincsenek,” mint téves konklúziót, elvetjük. Tételünket a következőképp fogalmazzuk meg: a természettörvények nem ismernek kivételt, viszont a mai fizikai eredmények mellett az emberi gondolkodás már nem olyan mereven elzárkózott a természettörvények áttörésével, illetve ezzel a lehetőséggel szemben, mint a klasszikus fizika volt. Az anyag szerkezetében gondolkodási akauzalitás van, s ez a tény vagy lehetőség bizonyítéka annak, hogy a természetes folyamatba való isteni belenyúlás logikailag ellentmondásmentes: az emberi gondolkodás oldaláról megszűntek e nehézségek. Azt kell mondanunk, hogy a minden valószínűség szerint fennálló potenciális akauzalitás metafizikai értelemben nem az anyagnak, hanem a felette álló Istennek biztosít lehetőséget a természettörvény áttörésére. És ez a gondolat megnyugtató összhangba hozható azzal a feltevessel, mely szerint a teremtés folytonos isteni mű. (A gondolatot először P. Jordan vetette fel, s számos követőre talált a bölcselek és a teológusok között.) E gondolat bizonyítékát sejtethetjük a legújabb képletekben szereplő „antimateria” fogalomban is.

A modern fizikai világkép még túlságosan újnak és meglehetősen komplikáltnak hat. Bizonyosság rá, hogy a klasszikus fizika begyökerezett gondolatsoraitól még maguk a fizikusok sem mentek egészen. A kibontakozó új világkép sokkal szabadabb, belső lehetőségeiben sokkal gazdagabb, de egyúttal sokkal titokzatosabb természetet állít elénk, mint a régi, vagy amelyről valaha is sejtelmünk lehetett volna. Ám ha állítjuk is, hogy természettudományos szemléletünk a réginél jobban nyitott a csoda, és a csoda következménye, a természetfeletti világ hite felé, akkor sem szabad elfelednünk, hogy a csoda természetfeletti tény marad és természetes megértéséhez a modern fizika sem nyit utat. Csak a csoda elfogadási lehetősége lett tágabb: a ma és a jövő embere a természet határait áttörő természetfeletti megnyilatkozásokat a régi felfogásúaknál sokkal könnyebben építi bele saját logikai rendjébe.

Az egyház mindig tanította, hogy a csoda lehetséges. Ez hittétel és a keresztény isteneszme vele áll vagy bukik. És a csodának csak a természetes folyamatok áttörésével van igazi értelme: Isten meg tudja változtatni az anyagi történet belső szükségszerűségét függetlenül attól, hogy az anyag potenciálisan zárt vagy nyitott. A csoda lehetőségének tagadása azonos lenne a világ teremtésének, fenntartásának, sőt az Isten szabadságának és mivoltának a tagadásával. A csoda kétségbevonása azt jelenti, hogy a világ szükségszerű és változhatatlan történet, amelyben az ember élete sem több, mint meghatározott mozgások sorozata. Ez volt a klasszikus fizika világképének végső konklúziója. Mi azonban valljuk, hogy Istennek nincs szüksége arra, hogy csodát tegyen; csak azért művel csodát, hogy jobban megismerjük őt, mint személységgel és szabadsággal rendelkező szabad Istent; magát a csodát pedig úgy foghatjuk fel, s mint ilyen nem egyéb, mint Isten szeretetének megnyilvánulása.

A csoda végső kérdése tehát nem az, hogy Isten tehet-e csodát, hanem az, hogy vannak-e olyan tények, amelyeket a természettörvényekkel megmagyarázni nem lehet, illetve amelyek természetfeletti megokolást követelnek. A természettudósok közül is akadnak sokan, akik nemcsak a csoda lehetőségét fogadják el, hanem tényét is megértik. A Carrel ezt írja: „Hiszek a csodás gyógyulásban. Sohasem fogom azt a megrázó élményt elfelejteni, amikor saját szememmel láttam, hogy egy rákformájú daganat kis forradássá zsugorodott össze egy munkásember kezén. Megérteni ezt nem tudom. De nem tagadhatom le, amit saját szememmel

láttam.” Carrel főleg a lourdesi csodák bizonyító erejére hívta fel a figyelmet és rámutatott arra, hogy nem lehet tudományos álláspont az, amely az ilyen tényeket figyelmen kívül hagyja. Carrel ezt írta végrendeletében: „Az imádság nemcsak kedélyéletünkre hat, hanem fiziológiai folyamatainkra is. Olykor pillanatok alatt, máskor napok alatt szervi bajok gyógyulnak meg. Tényekkel állunk szemben, bármennyire érthetetleneknek is látszanak azok. Szolgáljon példákkal a gyógyulásokat megállapító hivatal, amely kétszáznál több tuberkulózis, vakság, bénaság, rák és más szervi bajokból való hirtelen gyógyulást jegyzett fel. Ezeket a gyógyulásokat semmi sem teszi kétségessé. Biztos alapon állunk. Az embernek szüksége van segítségre, imádkozik, s adott esetben a segítség nem marad el. Akármint magyarázzák is ezt a jövőben, a tény semmit sem veszít igazságából.”

Összefoglalva a mondottakat megállapíthatjuk: a modern fizika megdöntötte mindazokat a klasszikus fizikából származó érveket, amelyekkel a múlt századi mechanisztikus világfelfogás a csoda, vagy általában a természetfeletti ellen fordult. A mai fizikai eredmények ismeretében viszont hangoztatnunk kell, hogy a 20. század fizikája nem nyitotta meg az utat az ég felé. Csupán annyi történt, hogy a régi determinisztikus érvek a vallás ellen hatástalanok lettek. A modern fizika csak annyiban teremt új helyzetet, hogy az anyagfogalom „anyagtalánításával” az emberi szellemet a metafizikai kérdések felé megnyitottabbá tette. Jelentős állomás ez a gondolkodás történetében, de a csoda ma is és ezentúl is mindig bölcséleti-teológiai probléma marad.

AZ ÍTÉLET MÉRLEGE

Írta Székely László

MISZTÉRIUM-JÁTÉK

Szereplők: Lélek, Angyal, Sátán, két kis angyalka, Cigányasszony, gazda, öreg pap, kisgyerek, nagylány. A színen hatalmas mérleg áll. A Lélek közeledik. Vad szél cibálja fehér köntösét. Zúgás. Félelmetes, mégis természetes hang szól a háttérből.

HANG:

1.

*Szegény kis kósza lélek!
Letűnt a földi élet.
Érdemnek, bűnnek vége...
Mersz-e nézni az égre?*

LÉLEK (hirtelen meglátja a mérleget, megdöbben):

*Be reszketek, ha erre gondolok.
Mi borzalmas, sorsot döntő dolog!
Mit használ már, ha hév könnyeket ontok?
Jaj bűneim, hát végkép agyon nyomtok?
Úgy üldöztök, mint szörnyű, barna kányák,
Karmaitok a lelkem mélyét vájják.
Ó Istenem, adnál egy röpke percet,
Hogy bünt bánjak a gyónással vezekeljek!*

HANG (újra):

*Szegény kis kósza lélek,
Eliramlott az élet.
Én is remegve kérdem:
Mi több: a bűn? Az érdem?*

2.

(Kis angyalkák jönnek párosával, felsorakoznak, a mérleg körül félkörben felállnak.)

ELSŐ ANGYALKA:

*Elhunyt emberre sors ugyan mi várhat ?
Imádkozzatok, kedves angyaltársak.*

MÁSODIK ANGYALKA:

*Ugye hogy most száz igazat feledve
Kérünk jóságos irgalmat ez egyre ?*

3.

(Jobbról Angyal, balról Sátán lép be. Megállnak a mérleg mellett.)

SÁTÁN:

*Na most valóban könnyű az eset:
Ma egy lelkecskét zsebembe teszek.
Itt nincs helye kételynek és vitának.
A sir után, barátom, nincs már bánat.
Halál után mit ér a könny, a zsoltár ?
Hoszi ide, hiszen az enyém voltál.*

(Nyúlna érte. Lélek hátrál.)

ANGYAL:

*Lassan, Sátán, Isten a bíró, nem te.
Csel, erőszak nem hat az ítéletre.*

SÁTÁN (kajánul):

*Nohát akkor, hogy betömjem a szádát,
Jőjjenek elő a tények, a vádak.
Amit láttam vagy írva van felőle,
Zuhanjon süllyal bé — a serpenyőbe.*

ELSŐ ANGYALKA:

*Imádkozzatok, kedves angyaltársak.
Úgy reszketek. Szegényre, jaj, mi várhat ?*

LÉLEK:

*Jaj, a tények ! Jaj, jaj, a súlyos tények !
Imádkozzatok, minden keresztények !*

SÁTÁN:

*Meghiszem azt ! De vegyünk mindent sorra !
Ily öreg hal ritkán kerül horogra.*

(Könyvébe lapoz. Ég felé mutat.)

*Százezerszer káromolta ő Azt ott.
Káromolt ő szentséget és malasztot.*

(Mintha a mérlegre tenné e bűnöket, az megremeg.)

ANGYAL:

*Sajnos tudom. De rögtön meg is bánta,
S úgy égette a bűnbánat fulánkja.
Mindjárt mondta, hogy ó jaj, nem akarta,
Kerüljön hát méltán ez is a latra.*

(Mintha rátenné a jóság serpenyőjére, az meging.)

SÁTÁN:

*Hát ahhoz mit szólsz, kegyes őrangyalka,
Hogy ókelme imáit elnagyolta.
Neki hiába zúgtak a harangok,
Csak folytatta a pletykát és a traccsót.
En hát ezt is ideteszem ezennel (hetykén)
Máris telve fölényes győzelemmel !*

ANGYAL:

S én leteszek millió Miatyánkot,
Melyek szálltak fölfelé, mint a lángok,
És milliószor kérte ez a lélek,
Elrebegvén a kedves Üdvözlégyet,
Hogy ha eljön majd érte a halála,
A Boldogasszony ott virrasszon nála. (Mérlegre teszi.)

SÁTÁN:

Bohó angyal, figyelmed elkerülte,
Hogy hol köszált e közben gyatra lelke.
Ajaj... a hosszú, unott ásitások,
Miközben a nyeldekölője is látszott...
Imádsága eszerint nem volt tiszta.
Ezek címén veszem a felét vissza. (Lesöpör egy részt.)

LÉLEK:

Ó, mért is nem áldoztam több figyelmet?
Mért nem vittem az imádságba lelket?

SÁTÁN:

Ebgondolat a meddő, késő bánat.
Látszik, a dolog izgatja komámat. (Gonosz gúnnyal.)
No de semmi. Ez, rugván a malasztot (olvassa)
Egyezer-egyszáz-hét misét mulasztott.

ANGYAL:

Sajnos, igaz. S erre alig van mentség.
Nem vonzotta a jó Oltáriszentség.
A nagy Mágnes vonzása örököltű,
De ha sárba ragadt le az acéltű,
A nagy vonzásra sokszor meg se rebbent...

LÉLEK:

S ez engem most utólag hogyan rettent!

SÁTÁN (kárörvendezve):

De ez még hagyján! Nézzük, mit lopott,
Tollat, radírt, pénzt, kesztyűt, kalapot

(Mindezt ráteszi a bal serpenyőre.)

Répa... gyümölcs... néhány jó fej káposzta...
Ezt ez az úr titokban hazahozta.
Másnap aztán templomba megy az ilyen...
Haha, haha! A mérleg hogyan billen! (Táncol egyet.)

ANGYAL:

Hát megszorult. Bizonynal azért tette,
Azt a kis pénzt vissza is térítette. (Lesöpri.)

SÁTÁN:

Haha, ez dicső, igazán de jó!
A tiszta angyal, mint bűnpártoló!
Tiszta volt ő, mint a deákné vászna,
Részeg, pákosztos és sokszor parázna.

ANGYAL:

Hazudsz, Sátán, mert ezt ő sosem tette.
A feleségét hűséggel szerette.

SÁTÁN:

Azt nem láttad, hányszor végigmérte
A lányokat szemével, s bár beérte
A gondolattal, egyedül azért
Mert mi sem fékezte képzeletét.
A gondolatnak itt ne volna súlya?
Mozdulj, mozdulj csak, mérlegecském újja!

LÉLEK:

Ó, most itt állok tehetetlen, bénán!
A mérleg ing. Jaj, rosszul áll a szénám!

ANGYAL:

Szegény lélek, én szájalommal nézlek,
Valóban, ládde, rosszul áll a mérleg.

LÉLEK:

Jaj, Szűzanyám! Jaj, Istenem! Jaj, szentek!

SÁTÁN:

Halál után hasztalan rínak kendtek.

ANGYAL:

Ezt az órát, jaj, válságosnak érzem,
Azért a mentő-tanúkat idézem. (Kiált)
A mentő-tanúk lépjenek elő!
Hátha majd mégis irgalmat lel ő.

4.

(Mentőtanúk bevonulnak sorra.)

CIGÁNYASSZONY:

Isten áldja meg ezt a drága embert,
Mert amikor a sors keze igen vert,
És mindenki gyanús szemekkel vizsgált,
Ő bőven s kedvvel adott alamizsnát.

SÁTÁN:

Hát ez meg aztán micsoda dolog?
Nem azt mondta a ti „szent” Pálotok:
„Ki nem dolgozik, az ne is egyék”?
Nem tűröm, hogy ezt mérlegre tegyék.

KISGYEREK:

Ez a báti adott nekem cukorkát,
Meg egyszer a bucukor dobosztóját.

GAZDA:

Engem egyszer súlyos baj döntött ágyba,
Ott feküdtem csüggedten, láztól rázva,
S önmagamát a gonddal öldököltem,
Ki fogja majd megmunkálni a földem?
S e jó ember beállított a házba,
Fám felvágta, kertemet megkapálta
S csak annyit szólt, ha köszönni akartam:
„Hogyan hagynám embertársam a bajban?”

ÖREGPAP:

Ha pénz kellett új szoborra vagy képre,
Ez a hívem mélyen nyúlt a zsebébe.
És mikor jóságáért dicsértem,
Csak vállat vont: „Ugyan, hisz ez nem érdem!”

NAGYLÁNY:

Engem nyomor vitt volna már tilosba,
S váratlanul nagy pénzt hozott a posta.
Név nem volt rajta, csak késve derült ki,
Hogy a segélyt nagyitokban ki küldi?

5.

(A jóság serpenyője most erősen mozog, majd egyformán áll.)

HANG A HÁTTERBŐL:

Amikor ez a szegényt segítette
És irgalmat gyakorolt, velem tette.
Boldogok, kik irgalmasságot tesznek,
Boldogok, mert irgalmasságot nyernek.

SÁTÁN (dühvel):

*Olyan könnyen nem engedem a jussom.
Nem engedem, hogy prédám tova fusson.
Te, fehérség (angyalhoz) ide nézz, ide, kérlek,
Felém, feléd egyenlőn áll a mérleg.
Hát nincs tovább. Legföljebb majd ökelme
Imigy marad, menny s pokol közt lebegve.*

ANGYAL:

*Gyere elő, te zsebbeli kendőcske (előveszi)
Tán nem esnél súllyal a serpenyőbe.
Lenge vagy te, egy garasnál is könnyebb,
Mégis látok rajtad gyöngyként egy könnyet;
Egy könnycseppet, melyet elsírt e lélek,
Mikor bűnein egyszer végig nézett.
S íme vércsepp ri bele a fehérbe:
Mi Urunknak üdvöztető szent vére.
A gyónásban permetezett reája,
Mikor megnyílt vallomásra szája.*

(A mérleg hirtelen nagyot lendül. Győz a jó. Angyalkák
örvendezve tapsolnak.)

SÁTÁN (dühöng):

*Az a vércsepp! Nem bírom el a fényét! ...
Hogy nyelné el azt az örök sötétség!
Ez a kudarc! Ez a kudarc hogy éget!
Szű rágjon el minden gyóntatószéket! (Vicsorogva el)*

ANGYAL:

*Ó, isteni kegyelmek nagy kegyelme!
Meg vagy mentve, ó lélek, meg vagy mentve!*

HANG A HÁTTÉRBŐL:

*Bizony mondom, soha nem veszhetsz el,
Akiért a Szűzanya esdekel.
És nem juthat a kárhozat tüzére,
Akit megmosott szent szívemnek vére.*

ELSŐ ANGYALKÁ:

Nehéz kő hullott most le a szívemről.

MÁSODIK:

Ó, nagy öröm! A menny is belerendül.

HARMADIK:

*Ó, nagy öröm, amelyet föl nem érek:
Megmenekül egy bűnös, árva lélek!*

NEGYEDIK:

*Ó, Jézusomnak piros vére cseppje,
Aszu lelkekre bőven permetezz le!*

(Mindnyájan rázendítenek a Te-Deumra, utána is tompán hallatszik
még néhány szó belőle.)

VESZPRÉM ÁRPÁDKORI JOGI FŐISKOLÁJA — AZ ELSŐ MAGYAR EGYETEM

Hazánk egyik leggazdagabb levéltára a veszprémi káptalani levéltár. Az árpádkori Magyarország 14 egyházmegyéje közül csak az esztergomi, a veszprémi és a zágrábi őrizték meg írott emlékeink nagyrésztét, a győri és nyitrai egyházmegyéek levéltárából csekély maradványok vannak meg, a többi árpádkori egyházmegye levéltára elpusztult. A veszprémi káptalani levéltár 1836 mohácsi vész előtti, középkori oklevelet őriz, ezek közül 230 árpádkori és ezek közt őrizi a levéltár hazánk második legrégibb, kétségtelen hitelességű oklevelét Szent László korából, 1079-ből. Ennek a nagyértékű anyagnak az utóbbi években történt átkutatása meglepő adatokkal, új színekkel gazdagította Veszprém árpádkori képét. Igazán nem csoda, hisz a Veszprémre vonatkozó 224 oklevelünk közül 139 kiadatlan, vagyis ismeretlen volt mindezeideig történettudományunk előtt. Ezekből az eddig nem ismert oklevelekből derült ki, hogy Magyarország első és legrégibb püspöksége a veszprémi püspökség.¹ Eddig annyit tudtunk, hogy Veszprém a királynék városa, püspöke volt a királynék kancellárja és őt illette a királynékoronázás joga. Hogy honnét eredtek ezek a kiváltságok, azzal már nem voltunk tisztában. Veszprém első püspökének sejtettük a kiváltságok eredőjét, aki Gizella királynéval érkezett bajor bencés lehelte. Ma már tudjuk, hogy Veszprém előkelő közjogi helyzetének forrása Gizella királyné veszprémi bazilikája volt, okleveleink szerint „capella specialis reginalis”, ahol őrizték a királyné koronáját, a királyné pecsétjét és feltettebb iratait. Kiváló művelődéstörténetírónk, Békefi Remig városunk középkorát tárgyaló művében a veszprémi püspökség római oklevéltárából idézi XI. Gergely pápa 1377. február 10-én kelt bulláját, amellyel Nagy Lajos feleségének, Erzsébet királynénak kérésére búcsút engedélyez a veszprémi székesegyháznak és ezt mondja: értesülésünk szerint a magyar királynékat a veszprémi székesegyházban szokták koronázni, itt kapnak egyéb királynéi jelvényeket és itt temetkeznek.² Békefi is, az okmánytárat szerkesztő Fraknói Vilmos is hangtalanul mennek el emellett az érdekes pápai nyilatkozat mellett, talán annak az elvnek alapján, hogy „unus testis nullus testis” — ők ezt sehol másutt nem olvasták, hogy Veszprém koronázó város lett volna. Okleveleink bizonyítják, hogy Róma nagyon jól volt informálva. Erzsébet királyné, IV. László felesége írja 1283. március 31-én Szent Mihály veszprémi székesegyházáról: „in qua consueverunt regine regni Hungarie coronari” — amelyben Magyarország királynéit szokták koronázni.³ Károly Róbert király pedig 1341. április 15-én írja Visegrádról a veszprémi káptalannak: „illius ecclesie vestre, que specialis capella et locus coronationis reginalis existit” — a ti egyházatoknak, amely a királynék kápolnája és koronázásuknak helye.⁴ Okleveleink tanúsága szerint tehát Veszprém koronázó város volt és királynéink székvárosa, székesegyházában állott a királynéavató trónszék, a „sedes reginalis”. Hazánk első és legrégibb püspöki székhelye eszerint rangban Székesfehérvár mellett állott: Fehérvár a királyok székvárosa, koronázó városa, egyben temetkező helye, ugyanígy Veszprém a királynéknak székvárosa, koronázó városa és temetkezésük helye.

Kiváltságos közjogi állása mellett rávilágítanak okleveleink az árpádkori Veszprémnek az egész országban páratlan kulturális jelentőségére is. Nem alaptalanul áll a várkút peremén ez a felirat: „Civitas, ubi olim

uberrimi fontes culturae gentis Hungarorum eruperant” — ez az a város, ahol hajdan a magyar nemzeti művelődésnek legdúsabb forrásai fakadtak. A még Szent István előtt alapított görög monostor, hazánk első nőnevelő intézete és műhímző műhelye, a magyar elemi oktatás első adatait szolgáltató Szent Katalin zárdá, Árpádházi Szent Margit gyermekévéinek otthona és Veszprém 1276-ban elpusztult híres jogi főiskolája, melyet szakíróink egész sora Magyarország első egyetemenének nevez: ezek azok az intézmények, amelyek miatt joggal mondjuk Veszprémet a középkori magyar kultúra és civilizáció bölcsőjének.

Székesegyháza mellett az árpádkori veszprémi várnak legnagyobb dísze és büszkesége volt XIII. századi jogi főiskolája. Az első hírt akkor kapjuk róla, amikor IV. László korában, 1276-ban teljes virágzásában éri a főiskolát Csák Péter nádor hadainak megsemmisítő dúlása. Keletkezéséről, alakulásáról nem maradt ránk semmi adat okleveleinkben. Hogy erről mégis némi fogalmat alkothassunk, ismernünk kell az árpádkori iskolázást.

Iskolák és oktatás

Amikor árpádkori iskolázásról beszélünk, természetesen nem gondolhatunk általános iskolázásra. Iskolába járni, tanulni ebben a korban egyet jelentett ezzel: papnak készülni. A scholaris (tanuló iskolás), a litteratus (írástudó), diák és klerikus egyjelentésűek. A középkori társadalom — nemcsak nálunk magyaroknál, de Európaszerte — azt tartotta, hogy az iskola, a tanulás csak papnak való. A XIII. század előtt írástudó, litteratus világi emberrel nem találkozunk. A mi Kálmán királyunk (1095—1116) is annak köszönhetné tanultságát — a lengyel krónikás kora legtudósabb királyának mondja — mert nagybátyja, Szent László papnak szánta. Saját népe Könyves (Qunwes) Kálmánnak nevezte, mert könyvei voltak, amikből püspök módjára olvasta a zsolozsmát. Egyébként azonban még jóval a XIII. század után is világi nagyjaink, akik az ország ügyeit intézték, kormányoztak, parancsoltak és üres óráikban regösök, igricek dalait hallgatták, írástudatlanok voltak. Hunyadi János kormányzó 1450-ben, Báthori István erdélyi vajda, Rozgonyi László és Guthi László még 1491-ben sem tudnak írni.

Amennyire jól megvolt az árpádkori világi ember litterátusság nélkül, éppoly kevésbé volt nélkülözhető az iskolázottság az egyházi pályán. Misét olvasni, zsolozsmázni, prédikálni tanultság nélkül nem lehetett. Ezért rendeli el a Szent László korabeli (1077—95) első esztergomi zsinat, hogy tanulatlan egyént ne szenteljenek pappá, vagy ha már felszentelték, tanuljon, különben el kell csapni állásáról. A Szent Istvántól alapított bencés monostorokra, Pannonhalma, Pécsvárad, Bakonybél és Zalavárra, valamint az ujonnan alapított püspökségekre hárult a feladat, hogy az új papi nemzedék nevelésére iskolákat létesítsenek. Így keletkeztek a kolostorokkal kapcsolatban a *kolostori iskolák*, püspöki székhelyeken a *székesegyházi iskolák*, s ahol csak káptalanok voltak, mint Fehérvárott, a *káptalani iskolák*, amint ezekről az iskolákról, azoknak szervezetéről szemléletes képet ad Szent Gellért legendája.

Mivel a keresztény hitre tért magyarságnak sok papra volt szüksége, ezeknek kiképzésére a kolostori, székesegyházi és káptalani iskolák nem voltak ellenségesek. A középkori falusi papság jórésze a plébániákon nyerte kiképeztetését, úgy, hogy a plébános a zsinati rendeleteknek megfelelően gyermekeket tartott maga mellett, akik neki a misézésnél feleljenek és az istentiszteleti cselekményeknél segédkezzenek. Ezeket a plébánosok meg-

tanították az olvasásra, írásra, éneklésre (klerikusok, scholarisok) s így születtek meg a falusi és városi iskolák.

A rendszeres iskolázás és papképzés szervei a kolostori, székesegyházi és káptalani iskolák voltak, ahol együtt találjuk a később különvált elemi oktatást a középfokú oktatással. Az elemi oktatás tárgyai: az olvasás, írás, számolás, ének és a latin nyelv, amint erről a Margit-legenda tájékoztat bennünket. Az elemi oktatás befejeztével mint középfokú oktatás következett a *hét szabad művészet* (septem artes liberales) tanítása. Görög-római örökségként szálltak ezek a középkorra. A hét szabad művészet két csoportra osztva két tanítási fokozatot alkotott: az első a *trivium*, amelynek tárgyai voltak a *grammatika*, *rhétorika*, *dialektika* (ez volt a nyelvészeti csoport), míg a második csoportba, a *quadrivium*-ba tartoztak a reál-tárgyak: az *arithmetika*, *geometria*, *astronomia* és *musica* (matematikai csoport, Plato szerint: physika).

Mivel a veszprémi főiskolában is ezek voltak a jog mellett az oktatás tárgyai, csak egész röviden lássuk, mit is tanítottak ezeknek a tantárgyaknak keretében. A *grammatika* nem csupán nyelvtant tanított, a helyes latin írást, olvasást és fogalmazást, hanem célja volt a tanulókat a klasszikus szerzőkkel is megismertetni. A szentírás, zsoltárok és himnuszok olvasása és taglalása mellett olvasták Cato, Vergilius, Ovidius, Horatius műveit. Tankönyvük *Donatus* (350 körül tanított Rómában) és *Priscianus* (IV. századi cezareai tudós) grammatikái voltak. A *rhétorika* az ékesszólás elméletét nyújtotta — és ezen volt a hangsúly — tanulták és gyakorolták az ékesen írás mesterségét is, levelek és oklevelek fogalmazását. A *dialektika* vagy vitatkozástán bölcséleti képzést nyújtott és a logika elemeit ismertette meg a hallgatósággal.

A *trivium* elvégzése minden tanulót kötelezett, oktatása tárgya volt minden kolostori, székesegyházi és káptalani iskolának. A nehezebb *quadriviumot* csak ott tanították, ahol akadt megfelelő tanerő és csak a tehetségesebbek végezték el mind a hét szabadművészetet, ami bizony nyolc évig is eltartott.

A *quadrivium* tárgyai: az *arithmetika*, a számtan, amelynek tanítása elsősorban arra irányult, hogy a tanulók megtanulják az ünnepek számítását és az egyházi naptár összeállítását. A naptártudomány miatt volt szükség az *astronomiára*, a csillagászatra is. Tanulmányozták a Nap járását, a Hold fényváltozásait, a csillagok állását, a bolygókat és állócsillagokat, ismerték az állatövet és napéjegylenlőséget. A *geometria* keretében az elemi mértani ismeretek elsajátításán kívül földrajzi és természetrajzi ismereteket tanítottak. Templomépítő szerzeteseink mértani képzettségét örököltik a tőlük eredő műalkotások. A *zenei* képzés tökéletesítette a fúvó és húros hangszerek használatát.

A hét szabad művészet mindkét csoportját, a *triviumot* és *quadriviumot* magában foglalta az egyetemek előkészítő fakultása, a „*facultas artium*”, mai egyetemünk bölcsészeti karának őse, amelyet ha valaki elvégzett, „*magister artium liberalium*” — a szabad művészetek mestere címét, vagyis akadémiai fokot kapott. Középkori okleveleinkben számos pap neve mellett találkozunk ezzel a címmel.⁵

A „studium” név jelentése

A középkori tudományosság művelésében Veszprém városa híres főiskolájával a legelső helyen állott az ország összes kolostori, székesegyházi és káptalani iskolái között, mert ebben a főiskolában nemcsak a szabad művészetek oktatása virult, de ezeken felül a jogtudományokat is elő-

adták. Álljon itt egész terjedelmében IV. László királynak a veszprémi főiskoláról szóló, 1276. november 18-án kelt oklevele:

„László Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galicia, Lodoméria, Kunország és Bulgária királya jelen levelünket olvasó minden élő és eljövendő keresztény hívőnek üdvöt az üdvösség adójában. Miként az egyház javait azért bízta Isten a fejedelmekre, hogy azokat oltalmazták, azonképpen elsőrangú feladata a fejedelmeknek azoknak a javaknak helyreállítása, ha gonosz pártoskodás azokat jogtalanul megcseréltette. Tudja meg tehát mindenki, hogy Veszprém városában attól az időtől fogva, hogy Magyarországon a keresztény hit meggyökerezett, Isten kegyelméből a szabad művészetek, amelyek kiváltképpen az isteni parancsokat világosabban megmagyarázzák, miként Párizsban, Franciaországban, a tanítók tudományának kiváltsága és a tanulók tömeges látogatása folytán egész Magyarország egyházai fölött egyre növekvő hírnévvel fénylettek és az ország jogainak megőrzését szolgáló jogtudomány művelése ugyanott első ranra emelkedett, fényt derítve nem egyszer a megtámadott igazságra. S most mindez ugyanezen egyház ellenségeinek gonoszsága következtében szinte izzéporrá égett. Pusztulásán és rombadőlten könyörületes részvétellel segíteni óhajtván és helyreállítását munkálni egész lélekkel igyekeztünk, hogy ott a főiskola, amely eddig virágzott (ut ibidem *studium*, quod hactenus floruerat), helyreállítassék s a jogtudomány művelése és az istentisztelet, amelyek felfüggesztettek, visszaállítassanak, a foki vámnak azt a részét, amely eddig a somogyi ispánnak járt, kegyünk teljességéből ugyanazon veszprémi egyháznak örök és sérthetetlen joggal adjuk pusztulásának és rombadőltenek helyrehozására. Aminek emlékeztetűl és örök erősségűl adjuk kettős pecsétünkkel megerősített jelen levelünket. Kelt királyi udvarunk alkancellárjának, a mi kedvelt és hűséges hívűnknek, tisztelendő férfiú Benedek mesternek, az esztergomi egyház választott püspökének, budai prépostnak kezei által az Úr 1276-ik esztendejében, november hónap 18-án, az adószedés negyedik, uralkodásunknak pedig ötödik esztendejében.”⁶

Akkor kelt ez a királyi adománylevél, amikor előzőleg, ugyanezen év tavaszán Csák Péter hadai feldúlták Veszprémet és elpusztították főiskoláját is. A pusztulást több kanonoktársával együtt a királynak hírül vivő Széchy Pál prépost jelentéséből halljuk, hogy a 36 tagú káptalannak rajta kívül még 15 „utriusque iuris doctor” tagja van, akik tehát a kánoni és római jog doktori fokozatát külföldi főiskolákon, Bologna, Párizs, Pádua, Vicenza egyetemeken szerezték. Az 1276-i pusztulást megörökítő egyik, ez évben kelt oklevelünkben olvassuk: Elpusztították „ezen felül tisztelendő férfiú Pál mester jogdoktornak, ezen egyház prépostjának, a mi hívűnknek, elejtitől aranyban, drágakövekben és ezüstedényekben örökölt 3000 márkányi értékét és 1000 márkát erő könyvét, nem szólva a káptalan 15 „utriusque iuris” doktor tagjának kánonjogi és római jogi könyveiről és egyéb javairól...”,⁷ míg egy 1277-ben kelt, ugyanerről a pusztulásról szóló oklevelünk írja, hogy a barbár hadak elrabolták és semmivé tették „... az egyháznak adományként kapott értékeit, nagyon sok gyöngy, drágakő, arany és ezüst kincsét és az összes tudományszakokba vágó könyveit, amikkel — mint mondják — a sekrestye egy szobája tele volt”.⁸

Nemcsak hazai, de európai viszonylatban is szinte páráját ritkító az a könyvkészlet, amelyről Veszprémben a XIII. században okleveleink tanúskodnak. Abban a korban, amikor a század elején Fülöp Ágost francia király (1180—1223) könyvtára 21 kötetből áll, Ottó gembleuxi apát XI. századi, 150 kötetből álló könyvtárának egész Nyugaton nagy a híre-neve,

a pozsonyi káptalan könyvtára két századdal később 1425-ben 82 művet számlál és ugyancsak két századdal később, 1465-ben a könyvgyűjtő Meddické könyvtára 158 kötetből állott.⁹ Mindenképpen osztjuk Veszprém tudós fiának, Cholnoky Jenőnek feltevését: ilyen könyvkészlet csak úgy jöhetett létre, hogy Veszprém szorgosan folyt a könyvmásolás és a Séd-parti tímárok, a „tobakok” az oklevelekhez és könyvekhez szükséges „kutyabőr”, vagyis pergamen készítésével is foglalkoztak.¹⁰ Fraknoi Vilmos megállapítása: könyvtárának gazdagságával és a falai közt honoló tudományos szellemmel a XIII. századi Veszprém messze túlszárnyalta az ország minden más városát és joggal nevezzük a magyar tudományos-ság bölcsőjének.¹¹

Ha ezeket az adatokat összevetjük IV. László oklevelével, amely szerint az ekorbeli főiskolák nevén „studium”-nak nevezett veszprémi főiskola tanári karának kiválósága és látogatottság tekintetében a párizsi főiskolával vetekedett, másrészt a szabad művészeteken túl jogi kara is volt, érthetőnek találjuk, ha szakíróink egész sora: Toldy Ferenc,¹² Kerekgyártó Árpád,¹³ Szabó Károly,¹⁴ Beöthy Zsolt,¹⁵ Baróti Lajos,¹⁶ Ábel Jenő,¹⁷ Vass József,¹⁸ Lányi Károly,¹⁹ a veszprémi főiskolát *Magyarország első egyetemének tartják*.

Mínthogy velük szemben Békefi Remig a veszprémi egyetem kérdésével kapcsolatban azt igyekszik kimutatni, hogy a veszprémi főiskola nem volt egyetem, hanem csupán székesegyházi iskola,²⁰ le kell szögeznünk a következőket:

A veszprémi főiskola csak azért nem nevezhető egyetemnek, mert 1276-ban még nem nevezték egyetemnek a legmagasabb fokú tanintézeteket. A XIII. században az akkor alakulóban levő egyetemek „studium” nevet viseltek, amint a veszprémi főiskolát is így nevezi IV. László kancelláriája. 1233—34-ben találkozzunk először ezeknek a főiskoláknak új elnevezésével, a „studium generale”-val, de a XIII. században ez az elnevezés még nem tudja kiszorítani a régi „studium” elnevezést, sőt ez gyakoribb, mint a „studium generale” név.²¹ A páduai egyetem például még 1298-ban, sőt 1377-ben is így címezi magát anyakönyveiben: „Studium Paduanum”.²² Helyesebb tehát a XIII. században virágzott főiskolákat, a *bolognai, páduai és vicenzai jogi, a salernoi orvostudományi és a teológiai karáról híres párizsi intézeteket, studiumokat vagy studium generalekat főiskolá-nak és nem egyetem-nek* nevezni. Az önkormányzatú, autonóm egyetemi szervezeteknek, az „universitas”-oknak kialakulása ebben a században még csak folyamatban van. Amint például Békefi írja a párizsi főiskoláról: „A párizsi egyetem már a XII. században létrejött, de az egyetem fogalmához szükséges tulajdonságok mindegyikére csak a XIII. században tesz szert.”²³ Még inkább áll ez a többi említett XIII. századi főiskolára. Ebben a században szervezkednek meg kölcsönös jogvédelemre a párizsi főiskola tanárai és diákjai autonóm testületté és 1209-től kezdik irataikat így szerkeszteni: Nos universitas magistrorum, doctorum, baccalaureorum et scholarium... — mi a tanárok stb. és diákok *egyeteme*... Tehát ekkor még nem a tudományok egyeteme, vagyis a tudományszakok összessége az egyetem szó jelentése, hanem a főiskolához tartozók, vagyis tanárok és diákok összessége, egyeteme, azonmód, mint ahogy például valamely helység egész lakosságát a lakosok egyetemének mondjuk. Ilyen jelentésű az „universitas” szó a párizsi egyetem levéltárának még egy 1276-ban kelt, tehát IV. László oklevelével teljesen egykorú oklevelében is: „Mandamus tibi, quatinus universitatem magistrorum et scholarium Parisius studentium defendas ab iniustis violentiis et gravaminibus manifestis”,²⁴ azaz „meghagyjuk neked, hogy a magisterek

és a Párizsban tanuló diákok egyetemét megvédelmezte az igazságtalan erőszakosságtól és a nyilvánvaló sérelmekről”.

A XIII. század folyamán kialakult egyetemi autonómiák mintájára indul meg azután a XIV. században pápai alapítólevéllel és uralkodói pártfogással az egyetemek egész sorának alapítása. 1348-ban alapítják a prágai egyetemet, 1364-ben a krakóit, 1365-ben a bécsit és 1367-ben alapítja Nagy Lajos királyunk a pécsi egyetemet, amint egyik történetírónk mondja, az elpusztult veszprémi főiskola helyett. 1385-ben Heidelberg, 1388-ban Köln, 1389-ben Erfurt kap egyetemet s az utóbbival egyidejűleg alapítja Zsigmond király a leghosszabb életű középkori magyar egyetemet, az óbudait, amely 1389-től 1415-ig biztosan fennállott.²⁵ Amikor Hunyadi Mátyás 1465-ben felállítja a pozsonyi egyetemet, előzőleg ezzel kér ehhez II. Pál pápától engedélyt, hogy Magyarországon, bár nagy és termékeny ország, kevés a tanult ember s nincs egyeteme: „studium generale non aliquod viget”.²⁶

Már az egyetemalapítások előtt

Veszprémnek tehát IV. László fent közölt oklevele szerint jó száz évvel a XIV. századi sorozatos egyetemalapítások előtt olyan jogi főiskolája volt, amelyet a királyi kancellária az egyetemek akkori nevén *studium*-nak nevez és amelyet tanárainak kiválósága és látogatottság dolgában a párizsi főiskolával állíthatott egy sorba. Nem egyszerű káptalani vagy székesegyházi iskola volt ez, amint Békefi alapítja, a káptalani iskoláját még véletlenül sem nevezik okleveleink *studium*-nak, hanem „*scola*”-nak.²⁷ Amíg a székesegyházi iskolákban önálló tárgyként jogot nem tanítottak, hanem csak a retorika keretében közölték az oklevélfogalmazáshoz szükséges jogi ismereteket, a veszprémi főiskolában, amint IV. László oklevele mondja, a *jogi oktatás* a többi káptalani iskolák tananyagát alkotó szabad művészetek mellett *első helyen állt*, önálló, fő tantárgy volt. S amint az oklevelekben említett 16 *utriusque iuris doctor* kanonok kánonjogi és római jogi könyvei erre engednek következtetni, a veszprémi főiskolán nemcsak a kánonjogot, de a római jogot is előadták ugyanúgy, mint a bolognai főiskolán, ahol a veszprémi jogi doktor kanonokok jórésze szerezhette diplomáját. A bolognai főiskolán már 1250 előtt megtaláljuk a tanárok és diákok két testületét, *corporatio*ját, az *ultramontanok*ét és *citramontanok*ét, vagyis a hegyentúliak és hegyeninneniekét, s az *ultramontanok* 15 nácíója, nemzetisége közt már 1265-ben ott szerepelnek a magyarok is.²⁸ 1276 előtt nem ismerjük névszerint a Bolognában végzett veszprémi kanonokokat de utána alig 30 évvel már névszerint is felbukkanik ezen az egyetemen egy veszprémi kanonok, a Taliándörögdi mellett feküdt Felsődörögdről származó Dörögdi Miklós, aki veszprémi kanonokból nyitrai főesperes, majd 1330–1361-ig egri püspök lett. Nemcsak hallgatója volt a bolognai jogi egyetemnek, de utána kiváló képzettségével nagy dicsőséget is szerzett Veszprémnek: az 1300-as évek elején, amikor a bolognai egyetem XIV. századi statútumain dolgoztak, *Dörögdi Miklós veszprémi kanonok volt az egyetem rektora*. A művelődéstörténelemnek ez a világviszonylatban is kimagasló ténye, Dörögdi Miklós bolognai szereplése, élénk fényt vet a veszprémi főiskola és a bolognai egyetem korábbi kapcsolataira is.²⁹ A Bolognában, Páduában végzett jogászok hazájukba visszatérve fellendítették a jogtudományok magyarországi művelését elsősorban ennek a kornak egyetlen magyar jogi főiskoláján, a veszprémi *studium*on. S hogy az itt virágzó jogtudomány éreztette hatását az egész országban és a veszprémi főiskola jogviták esetén országos

tekintéllyel hallatta szavát, erről szintén IV. László okleve tanúskodik; amikor azt írja, hogy Veszprémben „az ország jogainak megőrzését szolgáló jogtudomány első rangra emelkedett, fényt derítve nem egyszer a megtámadott igazságra”.³⁰

A jogtudományok magyarországi virágzásáról tanúskodik IV. Ince pápának 1254-ben kelt oklevele, egyben erős bizonyítéka annak is, hogy a veszprémi főiskola a székesegyházi iskolákat túlszárnyaló, egyetemi rangú intézet volt. A pápa Francia-, Angol-, Skót-, Spanyol- és Magyarország, valamint Wales fejedelemség főpapjaihoz intézi levelét és keményen kikel az ezekben az országokban lábrakapott gyakorlat ellen, hogy csak a világi, vagyis római jogban jártas egyének jutnak nagyobb egyházi javadalomhoz, míg a bölcséleti tudományokban (szabad művészetek és a velük járó hittudományban) képesítettek javadalom nélkül szűkölködnek. Elrendeli tehát, hogy ezeknek az országoknak főpapjai a római jogot végzeteknek ne adjanak javadalmat, hacsak egyszersmind a szabad művészetekben is nem jártasak és erkölcsileg kifogástalanok. S hogy rendelkezésük nagyobb hatálya legyen, megtiltja ezekben az országokban a római jog tanítását. Ha pedig az uralkodó rendelkezéséből mégis tanítanak a római jogot, a javadalmakra vonatkozó tilalom ez esetben is hatályban marad.³¹

IV. Ince pápa okleveléből kétségtelen, hogy Magyarországon tanították a római jogot.³² Jogi főiskoláról, amely ennek a jogi képzésnek székhelye volt, csak egyetlenegyről tudnak emlékeink s ez a veszprémi főiskola volt, amelynek „utriusque iuris doctor” kanonokjai és ezeknek kánonjogi és római jogi könyvei megadták a lehetőséget a jogi fakultás létesüléséhez. Érthető így az a párizsi méretű látogatottság, amit IV. László 1276-i oklevele a veszprémi főiskoláról, Magyarország egyetlen jogi főiskolájáról állít. Amint ez IV. Ince pápa leveléből kitetszik, nálunk is, miként más országokban, nagyon megbecsülték a jogvégzett papokat. Reájuk hárult az államügyeknek irástudást és műveltséget igénylő intézése. A királyi tanácsban való fontos szerepük, a kancellária vezetése, diplomáciai kiküldetések, hiteleshelyek ellátása, oklevelek fogalmazása és írása, bíráskodások és perintézkedések és egyéb alkalmi megbízatások: mind a papság dolga volt s mindezt jogi képzettség nélkül ellátni nem tudta volna. Aki olvassa középkori okleveleinket, az azokban foglalt jogügyletek precíz jogászai fogalmazását, az látja, hogy ezek a papok becsülettel elvégezték jogi tanulmányaikat. Egy részük külföldi főiskolákon, a többség azonban, amelynek nem volt módja tanulmányai végzésére a külföldet felkeresni, itthon végzett jogi tanulmányokat, főként ennek a jogi oktatásnak székhelyén, Veszprémben, az itt virágzó studiumon.

A felfejlődés emlékei

Közel egy századon át, III. Béla korától (1172—96) volt a veszprémi studium, vagyis jogi főiskola a hazai jogi oktatásnak központja. Alapításáról, kialakulásáról nem maradt fenn más értesülésünk, mint amit IV. László 1276-i okleveléből kiolvashatunk. Amint ez az oklevél mondja, Veszprémben attól az időtől kezdve virágzott a szabad művészetek iskolája, amikor a katolikus hit hazánkban gyökeret kezdett eresztetni. Vagyis főiskolánk elindulását a szentistváni időkben kell keresnünk. Eredetileg székesegyházi iskola volt, ugyanolyan, mint az emlékeink szerint már Szent István korában működő pannonthalmi, fehérvári, pécsi, esztergomi és csanádi iskolák, a püspökségek és kolostorok alapításával egyidejűleg a jövő papi nemzedék képzésére szervezett tanintézetek, amelyekben —

mint láttuk — az elemi oktatás után a szabad művészetekre és ezeknek keretében teológiai ismeretekre tanították a diákokat. Ebből a kezdeti székesegyházi iskolából, ugyanúgy mint a párizsi főiskola, később egyetem, a Notre Dame székesegyházi iskolájából, alakult ki és lett jogi főiskolává a veszprémi székesegyházi iskola szakíróink megállapítása szerint III. Béla korában, tehát a XII. század végén. Abban a korban, amikor a Bizáncban nevelkedett III. Béla, az Árpád-kor egyik legnagyobb uralkodója 24 éves uralkodásával nagyhatalommá, Európa egyik vezető hatalmává tette hazánkat. Nemcsak gazdaságilag emelte Magyarországot Francia- és Angolországgal egy színvonalra, de nagykonceptiójú külpolitikájával részesevé tette országát Nyugat kultúrszínvonalának is. Első felesége, a még Bizáncban nőül vett Chatillon Ágnes — nálunk Antióchiái Anna néven ismerős — a bizánci császár feleségének féléstestvére, előkelő francia család sarja, míg második felesége, Capet Margit VII. Lajos francia király leánya, II. Fülöp Ágost francia király nővére, aki mint Henrik angol trónörökös özvegye az angol udvarból került hazánkba. A magyar királyi udvarban otthonos a francia szó. Margit királynéval francia lovagok jönnek és a párizsi főiskolán magyar diákok tűnnek fel: Lukács, később a III. Béla korabeli híres esztergomi érsek, Bethlen kanonok és három társa: Adorján, később kancellár, Jakab és Mihály.³³

A kultúrszínvonal emelkedése magával hozta az írásbeliség gyarapodását. III. Béla 1181-ben elrendeli, hogy a hivatalos ügyeket írásban kell benyújtani és írásban kell elintézni. 1185-ben pedig megszervezi az állandó királyi irodát, a kancelláriát. Az árpádkori művelődésnek erre a fénykorára utalnak bennünket IV. László okleveleinek szavai: „... Veszprém városában... a szabad művészetek, amelyek kiváltképpen az isteni parancsokat világosabban megmagyarázzák, miként *Párizsban, Franciaországban* a tanítók tudományának kiváltsága és a tanulók tömeges látogatása folytán egész Magyarország egyházai fölött eddig egyre növekedő hírrel fénylettek...” Ezekből a szavakból következtetik egész joggal szerzőink Beöthy Zsolt, Abel Jenő, Szabó Károly, Lányi Károly és Balics Lajos, hogy a püspökséggel egyidős veszprémi székesegyházi iskolának egyetemi rangú jogi főiskolává való átszervezése a *párizsi főiskola mintájára*. III. Béla korában történt. Mindenképpen valószínűsítik ezt a feltevést a III. Béla korabeli kapcsolatok, másrészt az a körülmény, hogy III. Bélának az írásbeliségre vonatkozó rendelkezése következtében ekkor vált szükségessé az okleveleket kiállító papságnak nagyobb számban való jogi kiképzése, azé a többségé is, amelynek nem volt módja e célból a külföldi iskolákat felkeresni. IV. Ince pápa tárgyalt 1254-i levele tanúsítja, hogy ez a jogi képzés meg is valósult. Ennek központjára, Veszprémre vall az is, hogy amikor a XII. század végén az egyházi testületek oklevéladó működése az első próbálkozások korát éli, az *egész országban a veszprémi káptalan az első*, amelytől 1181-ből, tehát III. Béla korából oklevélünk van a Keszi falubeli jobbágynak átengedett 28 hold földről és kaszálóról.³⁴

Minden adva volt, hogy a veszprémi főiskola ugyanúgy, mint a külföldi főiskolák, egyetemmé fejlődjön, amikor 1276-ban Csák Péter pusztítása megsemmisítette Veszprémnek ezt a büszkeségét. IV. László megkísérli adományával új életre kelteni az itt virágzott tudományosságot, de sikertelenül. Okleveleinkben 1318-tól megtaláljuk az újrászervezett székesegyházi iskola nyomait,³⁵ de főiskolánk az Árpádok korával együtt a múlté lett. Helyébe Nagy Lajos királyunk 1367-ben Pécsen alapít egyetemet.

Főiskolánk minden valószínűség szerint ugyanott állott, ahol ma a

szeminárium épületét találjuk. Erre a föltevésre késztet az egyéb középkori intézményeinknél tapasztalt folytonosság. Az 1630-ban visszaállított káptalan magára vállalja a *schola trivialis*, az elemi iskola fenntartását. Az iskolaépületet és tanítólakást Széchenyi György szerzi meg 1652-ben Kun Ádám özvegyétől, Rácz Annától a *székesegyháztól északra, a várfal keleti bástyájánál*. Bíró Márton püspök a Szentháromság szobor területének rendezésekor (1750) a régi iskola épületét Lenthly István kanonoknak adta át, aki ezideig a Szentháromság szobor helyén állott és ekkor lebontott egyik házban lakott. Lenthly a régi iskola helyén pompás kanonoki házat építtetett, amelyet aztán a Koller püspök halála után (1773) építeni kezdett szeminárium déli, székesegyház felőli szárnyába építettek be. Amint egy másik emlékünkből mondja, a Lenthly kanonoknak átengedett telken azelőtt a *mesterlakás* állott, amelynek céljára Bíró Márton a külső várban szerzett házat...³⁶

A mai szeminárium helyén, a székesegyháztól északra állhatott főiskolánk, ugyanott, ahol az ősi monostort is kell keresnünk, amelyben a püspökség alapítása után a püspök és kanonokjai, vagyis minden egyházi rendbeli papjai szerzetesi életközösségben együtt éltek s ahol a lektor és kántorkanonokok, az olvasó és éneklő kanonok oktatták a szintén velük egy földel alatt élő papjelölteket.

Jegyzetek: 1. Lásd szerző tanulmányát a *Vigilia* 1960. augusztusi számában. — 2. Békefi Remig, A Balaton környékének egyháza és várai a középkorban, 1907. 20. — 3. Veszpr. kápt. magánlvt. 1283. Ladán 1. — 4. U. o. 1341. Epp. Tátika 6. — 5. Békefi Remig, A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig, 1920. — 6. Veszpr. kápt. magánlvt. 1276. Fok 2. — 7. U. o. 1276. Karos 1. Egy márka (kb. 245 gr. színezüst) megfelelt kb. 48–50 arany koronának, de az árpádkori pénz vásárló ereje ennek 6–7-szerese volt. A XII. sz.-ban 1 márka = 4 ökör ára, a XIII. sz.-ban 1 eke föld (120 hold) ára 5 márka. — 8. Veszpr. kápt. magánlvt. 1277. Buda et Pest 2. — 9. Békefi, A káptalani iskolák története 331. sköv. — Nékám Lajos, Magyarország kultúrtörékvései 82. — Cholnoky Jenő, Veszprém, 1938. 124. — 10. Cholnoky u. o. — 11. Fraknoi-Lukcsics, Bevezetés a veszprémi püspökség római oklevéltára I–IV. kötetéhez, 1896–1907. 29. — 12. A magyar nemzeti irodalom története, 1862. 69. — 13. A műveltség fejlődése Magyarországon I. 484–5. — 14. Kun László, 1886. 36. — 15. A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése, I. 19. — 16. Szalay-Baróti, A magyar nemzet története, I. 19. — 17. Egyetemeink a Középkorban 3–4. — 18. Hazai és külföldi iskolázás az Árpádkorszak alatt 47–48. — 19. Lányi-Knauz, Magyar egyháztörténelem, 1896. I. 540. — 20. Árpádkori közoktatásügyünk és a veszprémi egyetem létkérdése, Századok 1896. 321–337. — 21. Békefi i. m. 327. — 22. Veress Endre, Fontes rerum Hungaricarum I. Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium. I. Padova 1,3. — 23. I. m. 414. — 24. Békefi, Árpádkori közoktatásügyünk és a veszprémi egyetem 325. — 25. Ivánka Endre, Iskolázás és népművelés a Domanovszky szerk. Magyar művelődéstörténelemben II. 429. — Békefi, A káptalani iskolák története 351. — 26. Erdélyi László, Magyar történelem I. 332. — 27. Veszpr. kápt. magánlvt. 1412. Veszprém-oppidum 45. — 1486. Jutas 34. — 1508. Veszprém-oppidum 73. — 1516. Szentmártonföldre 4. — 28. Balics Lajos, A r. k. egyház története Magyarországon, 1890. II/2. 533. sköv. — Békefi, Árpádkori közoktatásügyünk és a veszprémi egyetem 413. — 29. Pór Antal, Adatok a bolognai és padovai jogegyetemen a XIV. században tanult magyarokról. Századok 1897. 774–7. — Békefi Remig, A bolognai jogi egyetem XIV. és XV. századi statútumai 4. (Akad. értek. II. oszt. XIX. köt. 7.) — Békefi, A Balaton környékének egyháza és várai a középkorban 132. — 30. Békefi, (Árpádkori közoktatásügyünk 331.) nem tudván hozzájutni az eredeti oklevélhez, Fajér hibás másolatát használta, ahol (Cod. dipl. V/2. 347–8.) a szövegünkben aláhúzott mondat így hangzik: „civitate exagitata sepius in lucem fulg...”, holott az eredeti oklevél egész tisztán olvashatóan ezt írja: „veritate exagitata sepius in lucem fulg...” Így aztán a fordítás is rossz, amit Békefi ad (A Balaton környékének egyháza és várai 10.): „Veszprém város sanyargatása után már ismételtelen visszahelyeztetett régi fényébe.” — 31. Fejér, Cod. dipl. IV/2. 254–6. — 32. Nem tartjuk elfogadhatónak Békefi okoskodását, amely szerint abból, hogy a pápa Magyarországon is megiltja a római jog tanítását, nem következik, hogy nálunk tanították a római jogot. A tilalom szerinte úgy értelmezendő,

hogy a római jogot *ezentúl se tanítsák*. A logika némi sérelmével Békefi kénytelen így értelmezni a pápai tilalmat, mert — saját szavai — ha a római jogot nálunk ezelőtt tanították, úgy kellett lennie „studium generale”-nak is. Már pedig ezt Békefi tagadja. Bármennyire az ellenkezőjét vallja is a tudósok sora, bármit is mondanak Kun László oklevelei a párizsi mintára működő veszprémi főiskoláról, annak utriusque iuris doktor kanonokjairól és ezek római jogi könyveiről, ő makacsul kitart amellett, hogy a veszprémi *studium* egyszerű székesegyházi iskola volt. Ugyanilyen erőtlének, részben alap nélküliek Békefi egyéb bizonyítékai is, melyeket a veszprémi főiskola egyetemi rangja ellen felhoz (Kápt. isk. története 162–173. és Árpádkori közoktatásügyünk és a veszprémi egyetem 321–337.). — 33. Békefi, Árpádkori közoktatásügyünk és a veszprémi egyetem 414–5. — 34. Veszpr. kápt. magánltv. 1181. Kesz. 3. — Szentpétery Imre, Magyar oklevéltan, 1930. 75. — 35. Veszpr. kápt. hit. helyi ltv. Testamenta ecclesiastica 1. — Veszpr. kápt. magánltv. 1412. Veszprém-oppidum 45. — 1486. Jutas 34. — 1508. Veszprém-oppidum 73. — 1516. Szentmártonföldre 4. — 36. Lukcsics–Pfeiffer, A veszprémi püspöki vár a katolikus restauráció korában, 1933. 44, 152–3.

GYORSVONATBÓL

*Alvadt verőerek
a sínek még, dobbanva döngenek,
a torony fölmered
s mint forgószínpad, kerengnek az utcák,
az a Nap az fut veled,
elzúg, mint egy jelképes istenhozzád
a bakterház még, aztán a falak
masszává tömörülnek, elmarad
egy világ — a sín döbbsenten dobol
szárnyára vesz a nemlét könnyű gőze,
— utazni álom inkább, mintsem élet,
kukoricások, felhők kergetőzve
suhognak el.*

*De a szem visszaréved
a városra, mit mágikus erő
zsugorít, bár a messze fátyolt vont rá,
hogy ne lássam: a suhanó Való
ember szemében miképp sorvad — ponttá.*

*Jaj bizony csak a Most:
a mély egésznek pártapos szilánkja
tárul ki nekünk, meg se nézhetem
és penderül már, meg sem érthetem,
s hátrál, fénymaggá ugrik össze újra
s futnak végtelen
sorokban formák: képek, dallamok,
fogd őket el s rabod
a titkuk, — filmszalagra, hangszalagra
enyvedz árnyékát röptüknek, szaladva
nyomukban, mint a lepkeűző gyermek,
ki gombostűre tűzné mind a kertet,
hogy ő v é legyen — s mi maradt tiéd?*

*ő messzi pontok,
föld városai, űr csillagjai
s belénkdermedt emlékkristály-bolyok,
kicsiség órájai, krózus pontok,
Istennek morse-jelei,
igazodjatok, nyiladozások
élő szavakká csepp virágkorongok.*

Tóth Ferenc

ÉRDEKESSÉGEK EGY HŐSI EPOSZ KÖRÜL

Van Madridban egy már eddig is neves irodalomkutató — jelenleg kilencven éves —, aki új könyvével most akkora feltűnést keltett, hogy az egész világon híre ment. Ramon Menendez Pidal eddig csak a spanyol románcokról, névtelen szerzőikről, a régi spanyol-francia jokulátorokról írt jeles műveket. Mostanában kiadott kötete, a *La Chanson de Roland y el neotradicionalismo* (1959) hatása azonban az ország határán túlra sugároz és egyszeriben új fordulatot adott a középkori irodalom kutatásának.

A jelen század első évtizedében történt, hogy Joseph Bédier, a Collège de France kitűnő tanára, Becker Fülöp Ágost nyomán, ki legelőször magyarul, az Egyetemes Philologiai Közönyben írt a kérdésről, kétségbe vonta a romantika óta uralkodó nézeteket a francia hősi eposzokra vonatkozólag és többek között a Roland-énekről feltételezte, hogy nem Nagy Károly idején élő lantosok énekeiből állott össze, akik a Roncevauxnál megesett frank vereséget és a csata hőjét, Rolandot rövid lélegzetű vitézi énekekben örökítették meg, hanem egyetlen nagy tehetség, Tuoldus műve, aki magát a legrégibbnek tekintett változat végén egy sokféleképpen magyarázható sorban megnevezi. Bédier a költemény szerzettetési dátumát a XI. század végére tette és a többi változatot is ebből a legrégibből vezette le. Elvetette ezzel mestere, Gaston Paris magyarázatát is, ki szintén hitt a kóbor lantosok kantilénáiban. Ez a romantikus elmélet, melyet Menendez Pidal tradicionalizmusnak nevez, tulajdonképpen német eredetű s Wolff, Lachmann, Grimm nyomán, akik azt más naiv eposzokra alkalmazták, került át a francia romantikába, majd az újabb tudományos irodalomba is.

Bédier egészen más eredményre jutott. Feltűnt neki, hogy minden francia eposzban, vagy ahogy a franciák mondják: *chanson de geste*-ben előfordul valami ereklýe, valami hősnek a sírja, s ezek a hősök vagy ereklýéik mind szerepelnek az eposzokban, vagy éppen az eposzok középpontjában állnak. Már most szerinte ezek a relikviák mind azokon az utakon voltak, amerre a zarándokok híresebb zarándokhelyekre, mint a spanyolországi Compostellába vagy Rómába, meneteltek és ahol hosszabb-rövidebb ideig állomásoztak.

Így keletkezett Bédierben az az ötlet, hogy az eposzok megszületését ezekkel az állomásokkal hozza kapcsolatba, mert egy ilyen költemény létrehozásában az ereklýéket őrző klerikusok is érdekelve lehettek. Adva volt tehát az elmélet: lantosok tanyáztak és vándoroltak a zarándokutakon, akik a kegyhelyeket őrző szerzetesek vagy egyéb papok szolgálatában érdekesítő *chanson de geste*-ket költöttek, hogy a zarándokok minél több időt töltsenek a szóban forgó állomáson és ilyesformán anyagi előnyöket szerezzenek megbízóiknak, kik persze történeti adatokat is közöltek a jokulátorokkal. S így fogamzott meg a Bédier-féle tétel: „Au commencement était la route.” Vagyis: „Kezdetben vala az út.”

Különös paradoxonnak hangzott ez a maga idején, de Bédier nagy virtuozitással háritotta el a vele szemben álló romantikus elmélet érveit. Oklevelekkel, történeti okmányokkal bizonyította a kegyhelyek és eposzok hőseinek összefüggéseit, s nemkülönben igen finom, a legnagyobb francia írókat jellemző élességgel elemezte a hősi énekek, de különösen Tuoldus Roland-énekének egységes, nagy költőre valló szerkesztését, jellemábrázolását.

Bédier elmélete nagy feltűnést keltett a maga idején és a tudósok nagy többsége el is fogadta. Egy nagy ellenfele akadt már könyvei megjelenésekor, Ferdinand Lot, de különben csak apránként merültek fel aggályok a papok és jokulátorok összejátszásának elmélete ellen, de a Roland-énekekkel kapcsolatban a legmakacsabban tartotta magát Turolodus nagy költői tehetségének hiedelme. Így rámutattak arra, hogy éppen a Roland-ének ereiklyéi nem estek a zarándokok útjába és semmi sem valott arra, hogy a roncevaux-i emlékeken kívül a compostellai Szent Jakabhoz zarándokló tömegek nyomot hagytak volna a hősi éneken. Viszont Bédier nagynevű tanítványa, *Pauphilet* erősen hangsúlyozta, hogy Turolodus nagy költői tehetsége nélkül ma nem beszélénk a Roland-énekről. „Au commencement étaít le poète”, hangzott az új tétel, vagyis: „Kezdetben vala a költő”.

És mindjobban szaporodtak az ellenérvek, különösen az ötvenes években. A legsúlyosabb kifogás az volt, hogy a XI. században, tehát a legrégibbnek vélt őskézirat kora előtti században már hét olyan okmányt találtak, ahol Roland és Olivier neve együtt szerepelt és egy-egy testvérpárt jelöltek vele. Márpedig a rettenthetetlen, hírnevére féltékeny vitéz Roland, aki nem akarja a már messze elől vonuló Károly segítségül hívására kürtjét megfújni és a mellette ellentétképpen szereplő és vele vitatkozó bölcs Olivier az éneknek mintegy központi jelenetét képviselik. Az okmányokban testvérként szereplő egyének szülei tehát már benne éltek egy Roland-ének bűvkörében, mint ahogy Osszián hatására terjedt el nálunk az Oszkár vagy a Malvin név, vagy a romantikában népszerűsödő krónikákból emelték ki a magyar szülők Árpád, Géza, Béla, Jenő stb. nevét, kik azelőtt sohasem szerepeltek keresztnév gyanánt. Így tehát a Roland-ének szerzési ideje erősen hátratólodott, amin a tudósok úgy segítettek, hogy Turolodus előtt is lehetségesnek tartották helyi legendák kialakulását, ahol Roland és Olivier már hősként léptek fel.

De most jött a spanyol mult nagy tanára, Menendez Pidal, aki a Pireneusok másik oldaláról fogta meg a kérdést. Tudvalevő, hogy a spanyoloknál a XII. századtól egészen az ujkorig élt a kóbor lantosok száján egy románcirodalom, mely azonban a francia epika nagyarányú alkotásáig sohasem jutott el. Az énekek javarésze a mórók ellen vívott harcok emlékei és mindenki ismeri a Cid-románcokat még nálunk is, már az iskola padjairól. Ezek a románcok vándorlásuk közben szüntelen átalakulnak, hatásos részletekkel bővülnek, másokat elhagynak mint a mi népballadaink. A jokulátoroknak nem volt törekvése, hogy nevük fennmaradjon, mert hiszen maguk is másoktól tanulták történetüket.

Menendez Pidal ezekhez a rövidebb epikai énekekhez tért vissza, melyeket a romantika idején kantilénáknak neveztek, s melyeket mint Tinódi vagy a Szabács viadalának szerzője, közvetlen az események nyomán, esetleg színhelyén rögtönöztek. De előbb már egymásután kerültek elő olyan adatok, melyek mellett egyetlen „individualista”, vagyis Turoldus-parti magyarázó nem mehetett el szó nélkül.

Korábban egy, a provánszi Aniane-ból való XI. századi évkönyv került elő, ahol legendás előadásban elmondja az analet-író, hogy Nagy Károly Saragossában ezrével mészárolja le a szaracénokat, és csata közben ugyanaz a csoda történik, ami a Roland-éneken: mint Józsue kedvéért, itt is megáll a Nap. A krónika egyházas nyelven csak ennyit mond: „et de hora nona factus est sol hora secunda”, vagyis a nonából a Nap hora secundává lett. Itt tehát egy olyan históriás ének emléke került

bele a krónikába, mely Nagy Károlynak egy mesés spanyolországi hadjáratát énekelte meg, bár egyetlen részlete sem hiteles.

De még jelentősebb a *Nota Emilianense* néven szereplő merovingkori feljegyzés, mely egy spanyol kolostorból került elő, San Millanból. Szöveg és írás a X. századra vagy még régebbi időre mutat. San Nillan Castilia és Navarra határán van és a két ország közt állandó vita tárgya volt. Menendez Pidal bevallja, bár megjegyzést nem fűz hozzá, hogy a Compostella felé igyekvő zarándokok útjába esett és a kolostorban meg is szöktak hálni.

Magyar fordításban adom itt a szöveget, melyet igen romlott latinsággal írtak:

„A 816. évben — ez állítólag a történelmi 778. év pontos megelője — Károly király Saragossába jött. Ez időkből tizenkét unoka-öccse (*neptis*) volt, mindegyiknek háromezer lovasa volt páncélostul. Ezek közt voltak a következő nevek: Rodlane, Bartlane, Oggero Spata curta (a rövid kardú Ogier), Ghigelmo Alcorbitunas (a rövid orrú Vilmos), Olibero és Torpini püspök úr. És mindegyikük egy-egy hónapig szolgált a királynak híveivel. Aztán az történt, hogy mikor a király seregével együtt Saragossában időzött, némi idő múlva az övéi azt a tanácsot adták neki, hogy sok holmit vigyen magával, nehogy a sereg az éhségtől elpusztuljon, hanem hazájába visszatérjen. Ami meg is történt. Aztán úgy tetszett a királynak, hogy a sereg embereinek biztonságára Rodlane, ez az erős harcos, az övéivel hátul jöjjön. De mikor a hadsereg a sicerai szoroson már átment, Rozaballesnél a szaracénok népe Rodlanét megölte.”

Ez kb. a Roland-ének tartalma, száz évvel előbbi feljegyzésben, mint hogy a költemény ránk maradt. S még hozzá spanyol hagyomány szerint, holott Hispániában mindeddig jóformán semmi nyomát nem találták az északfrancia eposznak. Még a nevek is spanyolosan hangzanak és a tizenkét legendás paladin közül többeknek emléke maradt itt ránk, köztük Olivieré. Egy részük nem is szerepel a Turolde-féle költeményben. Hiányzik Ganelon árulásának említése; Menendez Pidal szerint ez sem volt meg az ének régebbi alakjában.

Az egykorú források és az arab történetírók vizsgálata alapján Menendez Pidal arra az eredményre jut, hogy Nagy Károlyt 778-ban katasztrófális vereség érte Roncevaux körül. Szerinte Eginhard, kit egyedül tekintettek hiteles forrásnak, Nagy Károlyról írt életrajzában már a lantosok hatása alatt állt, mikor, alig néhány évtizeddel az események után, a vereséget csak a hátvédre korlátozta és a vereség előidézőjéül a völgyi út szűköségét hozza fel, ahová a baszkok a magas hegyekről lerontottak s. ahová teljes győzelmük után újra felkapaszkodtak, hogy nyomuk se maradjon. Menendez Pidal forrásai szerint Nagy Károly seregének nagy része pusztult el a roncevaux-i lankán, a szűk szorosoktól délre is, s a vereséget a baszkokkal szövetséget szaracénok okozták.

Volt tehát egy *historia cantada* az *historia escrita* mellett és az írók elég korán befolyásoltatják magukat az énekesek kerek kompozíciójától.

Hogy viszont Roland történeti személy volt, és nem a jokulátorok vagy Eginhard kitalálása, azt egy pénz is tanúsítja, melyet már a spanyol tudós könyvének megjelenése óta találtak: egyik oldalán a Carolus név, másikon *Rodlan* domborodik ki. Már pedig ilyen pénzt csak a határőrgrófnak volt joguk kibocsátani, aminthogy Eginhard is Rolandot Bretagne határőrgrófjának nevezi.

Menendez Pidal-t nem izgatják a nyelvi nehézségek. Nagy Károly német anyanyelvű volt, viszont a frank lantosok román énekeket énekeltek volna? A VIII. században még kétnyelvű volt a frank birodalom és kétféle nép keveredik Károly seregében is: a rajnai német és a francia. Nem lephet meg tehát, ha a lantosok nem német, hanem román nyelven szólnak meg. Már a XI. század végén pedig előttünk áll a nagy Roland-ének, mely korábbi románcok összeállításából keletkezett. Előbb keletkezett a vereség leírása, ahol Roland és Olivier vitatkoznak, majd hozzákerült a szaracén vezér, Blancandrin és az áruló Ganelon intrikája és végül Baligant, a babiloni kalifa segítő hadjárata, kit a visszatérő Nagy Károly győz le, holott seregében ott vagyunk mi is a hunokkal együtt! Mert a magyar a bulgárokkal és egyéb „pokoli” fajzatokkal együtt a szászok, vagyis a pogány németek mellett Károly ellenségei közé tartozik! Menendez Pidal betoldásnak tekinti Ganelon büntetésének történetét is, akit egy istenitéletszerű párbaj után felnagyelnek.

Így lett a Bédier-féle *Tuoldus vindicatus*-ból *Tuoldus deplumatus*, a megbosszult Tuoldból megkopasztott Tuold, mint a spanyol tudós nem győzi eleget hangsúlyozni. Ő még a leghitelesebb szövegnek tartott oxfordi kéziratot sem tartja nagyobb tekintélynek, mint a többi változatot. S ezzel visszatért a kantilénák romantikus elméletéhez s a kezdeti hősi énekeket összeköti a nagy francia eposzok korával.

Az egész világ irodalomtörténészei számára nagy meglepetés Menendez Pidal könyve. Magam is állapítottam meg feltűnő párhuzamokat Eginhard Nagy Károly-életrajza és a Roland-ének között, felhíva a figyelmet arra, hogy a VITÁ-ban a pireneusi vereség és Roland nevének emlegetésén kívül, az eposz egész vázát és számos díszletét is megtaláljuk, ha nem tartjuk magunkat egész szorosan a könyv egyetlen fejezetéhez és a szászokról szóló részt összekeverjük a szaracénok történetével. Most talán úgy lehetne módosítani megállapításainkat, hogy Tuoldnak vagy egy más jokulátornak tulajdonítjuk azt a tehetséget, hogy mint Homerosz az Odisszeánál tette, egybeszerkesztett különféle románcokat, miközben a klerikusoktól is összeszedte a költemény megszerkesztéséhez szükséges elemeket. Persze ez a megoldás nem volna Menendez Pidal ínyére, aki a költői tehetség szerepét a Roland-éneknél is tagadja. Az bizonyos, hogy a stílus — az ismétlés, az ellenmondások, a naiv hatáskeltés keresése — nem az egykorú tudós latinul író klerikusok stílusa, hanem minden bizonnyal az akkori jokulátoroké, olyanféle, mint amilyent nálunk is találunk a XVI. századi gyulai vitézek énekében vagy esetleg a székely népballadákban.

Bennünket magyarokat már csak azért is kell, hogy érdekeljen ez a fordulat, mert hiszen Galeotto szerint Mátyás király előtt gyermekkorában már énekeltek ilyen Roland-féle hősi énekeket s ilyenkor ő is fegyvert ragadott és képzeletben csatázott, apja, anyja nagy gyönyörűségére.

YVONNE STERK VERSEI

1920-ban született Wilrijkben, s egy kis belga városban, Eidenben élt, 1945-ig. Tanulmányait az Orsolya-nővérek-nél végezte, képzőművészettel, költéssel, irodalmi lapszerkesztéssel foglalkozott. Nő léte re fegyveres ellenálló a második világháború alatt. Jelenleg Brüsszelben él, a belga fiatalok lapjának, a Jalonsnak a főszerkesztője. Több kötete jelent meg, prózával is foglalkozik. A két legelőkelőbb belga költői díj, a *Prix Max Rose* és a *Prix Frans Wever* tulajdonosa.

Bár életének döntő részét töltötte háborúban, költészetébe ezek az élményei alig-alig szivárogtak be. A gyermekkor, a természet, Isten keresése, sóvárgás szeretet után, ezek a fő témái. Versei erősen zeneiek, képei tiszták. Meg tudta valósítani a zárt forma és a nyílt kép, a racionális és szimbolikus mondanivaló harmóniáját. Keményen záródó versei elmondhatatlanul sok érzékenységet sűrítene k. A költő jelenleg a Belga-Magyar Társaság titkára. S. E.

S TE...

*S te, ki halkán beszélsz, hol van jéggyűrűs
Tündérkeresztanyáid szép hona?
Hol van a boldogság, december társa te,
Szívem, édes hazug, hol van a boldogságod
Zöld vasárnap — ága...*

*Mondd, hogy valahol másutt
A fölkelő nap palotája
Tele napfény-szobákkal...
S ott van a boldogság, hol áthalad a lét,
Hol hervadoz a nyár: sóhajtasz, élni még.*

ANYÁM

*Anyám az estbe nevetett
Rojtos sálát kötötte fel.
Egy orgona sötét haján
Mint az angyalkéz, énekelt.*

*Nevetett. A fa alatt álltam,
Mely nem hozott gyümölcsöket.
Kötényem könnytől csillogott,
Nem szóltam semmit. Nevetett.*

*Lábához ültek a kutyák,
Fatörzshöz támaszkodtam én,
Egy hang kiáltozott tovább,
S eltűnt az éjjel sűrűjén.*

*Anyám! Fejére koronát
Tettek s levágták a fejét.
Az álmok néha bőrtönök:
Egész éjjel zuhantam én.*

ÜGY EMLÉKSZEM

*Ügy emlékszem magamra, akár egy vadgyümölcsre,
A homokos tavaszban, hol kakukk énekelt.
S emlékszem reád, túl bölcs szerelmesem te,
Ujjad nyakamhoz ért, virág fagyára lelt.*

*En voltam én valóban, abban az új ruhában,
Amelyet Husvétra dalolva szőtt anyám?
Te voltál-e valóban szív a szentelt magányban
Gyermek voltam e nap? Gyermek voltál talán?*

*Többé már nem tudhatjuk. De hogy ismerjük újra
Távol az áprilistól változott önmagunk?
S hogy szeretnélek még, multamba visszanyúlva?
A régi tekintet könnyétől tisztulunk.*

*Emlékszem, hogy itattál kelyhessé vált kezedből
S hol virágzott az ég, az ágra és a szélre.
S emlékszem a kékségre, mely balzsamot lehelt föl
Bűnünkre, mely korunk érthető gyöngesége.*

Stetka Éva fordításai

„Ne gyűjtsetek kincset a földön, ahol moly és rozsdá emészt, ahol tolvajok törnek be és ellopják. Gyűjtsetek kincset a mennyben, ahol se rozsdá, se moly nem emészt...”

(Máté 6, 19–20.)

Nehézkesen ereszkedett le a konyhaszékre. Nagyon fáradt volt, de mély elégedettség áradt el benne. Miközben apró darabokat tördelt a zsemleből és bemártogatta a forró teába, szeme gyönyörködve járt körben a frissen festett falakon, a súrolástól még nedvesen csillogó konyhaköveken. A fekete-fehér, sakkjáblához hasonló apró kockák vidáman tükrözték a villanyfényt. Mélyet, jólesőt sóhajtott. Ez hát megtörtént.

A festők már délben elmentek, magukkal cipelve mésszel és színes habarccsal telt vödreiket és létráikat, és az imént elkészönt már Terkanéni is, nagykendőjébe takarva a kopott lábaskát, amelyben vacsoráját vitte haza. Újra egyedül volt a lakásban, de e pillanatban nem érezte ezt fájdalmasnak. Hiszen egy lépéssel megint közelebb jutott céljához.

Mi is volt ez a cél?

Míg a híg teát kavargatta, elgondolkozott. Biz ez gyenge volt, dehát legalább forró. Ilyenkor, késő este úgysem mert volna már erősebbet főzni, ha mindjárt tele volna is a doboz. Mindig félt az éjszakától, amely megtízszerezve, felnagyítva árasztotta rá magányos, maradék-életének minden gyötrelmét, minden céltalanságát. A zsemlye még hozzá száraz is volt: a nagy munkában, zür-zavarban tökéletesen megfeledkezett róla, hogy magának is gondoskodjék valami vacsoráról. Dehát ez igazán nem számított. Itt ült, a tiszta konyhában, előtte a hímzett terítőcskével letakart tálcá, rajta kékvirágos porcelán; úgy, ahogy kell. Voltaképpen csak úgy bögréből akarta meginni a teáját, akár állva is, hogy minél hamarabb ágybakerüljön. Már-már hozzá is fogott a szűkös vacsorához, de hirtelen letette a bögrét. Nem, nem, így inkább nem is kell. Csészét, ezüstkanalat szedett elő, cukortartót, kis üvegtányéron egy-két vékony szelet citromot készített a tálcára, csinosan, tetszetősen, úgy ahogy mindig szokta fiatalasszony kora óta. Most sem, sohasem engedett fáradtságának, csüggedésének, azóta sem, hogy egyedülmaradt. Pedig tulajdonképpen maga is látta, — amit nyilván mások gondoltak volna —, hogy semmi értelme sincs az ilyen fölesleges maga-fárasztásnak. Elmosolyodott, Mit tudhatja azt más, akárki, mit jelentenek ezek az apró, makacsul őrzött szokások. Mit jelentenek neki és azoknak, akiknek őrzí. Akikre vár vele. Akik miatt nem hagyhatja el magát. Nem akar ellomposodott, tehetetlen öregasszony lenni. Egy pillanatig még arra is gondolt, hogy beviszi a tálcát a szobába és rendesen megteríti a kis teásasztalon, ahogy mindennap szokta, olyankor is, ha nem áll egyébből a vacsorája, egy csésze teánál. De erről aztán mégis lemondott. Kímélnie kell magát, az utóbbi néhány nap — mióta ez a felfordulás tart — nagyon kimerítette. Munka közben nem egyszer meg kellett állnia, ijedten figyelve valahová befelé, a teste belsejébe, ahol mintha megállt volna valami. Ilyenkor valami tiltó, fenyegető hang, — vagy talán inkább valami ijesztő némaság — arra kényszerítette, hogy kiejtse kezéből a kávé, porkendőt és leereszkedjék valahová, testét szinte elejtve, mozdulatlan várakozásban. Csak egy-két percig tartott a gyengeség, aztán újra megindult az a valami és folytatni lehetett mindent. Egyszerűen — tudomásul kellett vennie — már nem parancsolhat a testének oly feltétlenül, mint régen: olykor már neki kell engednie. Így hát most is megelégedett a konyhaasztallal s rajta a teával. Lassan kavargatta, s gondolatai is lassan, derűsen köröztek megszokott pályáikon.

E pillanatban nyugodt volt. Még azt a gyötrő, idült fogfájáshoz hasonló, már-már fizikai kínná sűrűsödött szívfájdalmat sem érezte, amely hosszú évek óta állandó kísérője volt; már állapotta lett. Elégedettsége most úgy takarta el, ahogy a megszokás elfödi az ember füle elől a szobában éjjel-nappal járó óra kettyegését.

Most hát ez is sikerült végre. A szép kis lakás újonnan festve, takarítva, otthonosan, kedvesen ragyogott. Hosszú ideje vágyakozott erre, mint elérhetetlenre, mégis makacsul, erőszakosan készült rá. Nehezen ment, mert a nyugdíj kicsi volt s amit Cserepes doktor mellett néhány órai munkával keresett, azzal sem lett valami sok. Meg aztán voltak még ennél is kirívóbb és így halaszthatatlanabb teendők a küzdelmes évek alatt menthetetlenül lerongyolódó otthonban, amelyben most magáramaradt. De lám, azért csak sorban megoldja őket, makacs takarékossgal, elszánt kitartással, szenvedélyes céltudatossággal. Számolgotó lett, önmagával szemben kicsinyes is, csaknem fukar.

Mert, amíg a gyerekek mellette voltak, természetesen gondolni sem lehetett efféle. Ha még egyszer annyija, ha sokszorosan ennyi pénze lett volna, akkor sem vonhatott volna el egyébre semmit. Hiszen a serdülő fiúknak enni kellett, egészségesen táplálkozni, tisztességesen öltözni. Aztán könyvekre, tandíjra, ezerféle volt — lett volna — szükségük. Mennyire szerette volna, hogy résztvehessenek mindenben, sportban, kirándulásban, amiben a pajtásaik részesültek. Ó, mennyi fájdalmat okozott — okoz még most is —, ha visszagondol mindarra, amit nem tudott, akárhogyan is küzdött, nem bírt megszerezni a számukra. Amiről le kellett mondaniuk, vagy méginkább, neki magának kellett a számukra lemondani. Mert az ifjúság tán könnyebben is megszokja a nélkülözést.

Palika pici korában mindig egy kis piros autót szeretett volna. Olyat, amibe bele is lehet ülni és amit hajtani lehet. Valami kis motorjuk volt azoknak, — sokat lehetett látni akkoriban az utcán — vagy talán úgy hajtották a gyerekek, mint a biciklit, már nem emlékszik rá. Csak arra, hogy túldrágák voltak talán 100 pengőbe is került egy. Nem bírta megvenni. Mondta is a kisfiúnak: „Drágám, az nagyon sokba kerül, Anyukának nincs annyi pénze”. A gyerekek meg fölneztet rá azzal a gyönyörű, nagy kék szemével, ránézett nagy komolyan és azt mondta: „Hiszen nem is tőled kérem. A Jézuskától kérem.” De nem lett kisautó. Hiába, nem lehetett.

Gyurika meg — már kis kamasz volt akkor — fejébevette, hogy lovagolni fog. Ez volt minden vágya. May Károlyt olvasta akkor, mindenféle vadnyugati film járta, a „Három testőr”-t, hát a gyerek megőrült a lovaglásért. Dehát persze, szó sem lehetett ilyesmiről. Volt akkor a szomszédban, a kis Balatonmelletti faluban, ahol nyaraltak, valami lovász-féle, az néhány pengőért megmeglovagoltatta a nyaraló-gyerekeket, hát az még ment is volna valahogy. Neki volt akkor még néhány jobb holmija, amit eladogathatott, még akkor nem volt annyira szűken. Dehát lovaglónadrág is kellett volna, meg csizma, csupa elérhetetlen dolog: akárhogy törte a fejét, számolgotott: nem ment. Nem lehetett.

Volt ilyen több is, sok... Egyre több. A gyerekek hamar elfelejtették ezeket a fellobbanó vágyakat. De ő nem, sosem felejtette el. Még most is fájnak.

A későbbi észteendőkre, a háborúsakra, az ostromra, aztán az éhségre, az inflációra, azokra nem is szabad gondolni... Mikor az éjszakákat azzal hánykolódta át, hogy miből főzi meg nekik azt a kis löttyöt, hogy azért este is egynek valamit a Menza-ebéd után. Akkor már nem volt kívánságuk. Akkor már a probléma egy-egy füzet volt, a heti diákjegy a villamoson (mikor már volt villamos) — a heti ebédbefizetés... Eltolta az emlékeket. Ezekre az időkre nem volt szabad gondolni. De azok a régi, apró, teljesületlen vágyak mindig újra visszatértek és fájnak még ma is. Mindig is fognak. Amíg csak él. Vagy talán

azután is? Nehéz volt elképzelni, hogy *azután* effélének nem lesz többé jelentősége. Persze, annak se, hogy a lakás ki van-e festve, meg hogy a garnitúra át van-e húzva szép új szövettel, vagy továbbra is kilóg belőle a lószőr. Mint évekig, és még félévvel ezelőtt is. Hiszen meglehet, hogy *ott* már neki csakugyan mindegy lesz. Dehát a gyerekeknek nem lesz mintegy. Az ő számukra akarta rendbehozni, kitatarozni, a nehéz esztendőkhöz kényszerű züllésnek átengedett lakást. Az otthonukat. Mert, elvégre mégis csak ez az otthonuk. Nincs más.

Az alattomos fájdalom már régen, észrevétlenül visszaköltözött mellébe, vagy inkább előbújt, jelentette magát, szétáradt: szívfacsaró, mindent elnyomó kinná lett, éles, szúró gyötrelmére.

Mit is tehetett volna értük egyebet? Most, hogy elmentek? Legelőször is Gyuri paplanját húzatta át. (Milyen hosszú éveken át gyötörte őt ez a foszladozó, színétvesztett takaró, a fiú friss, ragyogó testén!) Az egész ágyneműjét rendbehozta. Ezzel védekezett a kínzó kérdés ellen: Istenem, vajon most, ott kint, az idegenben, milyen ágyon, min alszik? Van-e elég meleg takarója? Azt beszélük, toll arrafelé nem igen van. Pedig Gyuri fázós. Azért akarja a pelyypaplant is hamarosan áthúzatni, felfrissíteni neki. Mint afféle hirtelen felnyúlt, vékony legényke, mindig is fázós volt. Szeretett vele takarózni. Télen mindig oda is adta neki.

Leveleiben efféléről hiába kérdezteti. Gyuri mindig elfelejt ilyesmire válaszolni. Mindig másról ír. Hosszan, érdekesen, színesen ír mindenféléről: emberekről, szokásokról, színházról, életformákról. Magáról minél kevesebbet. És ő pontosan tudja, hogy ez mit jelent. Tudná akkor is, ha Haraszti Jóska el nem hullajt olykor egy-egy vigyázatlan megjegyzést, amelyből az ő remegve figyelő szíve kiolvassa, hogy a fia nem boldog. Józsi volt Gyurika legjobb barátja, annak persze mindent őszintén megír. Hogy egyedül van, hogy honvágy győtri, hogy a szíve Pest után, a Duna után, a „fiúk” után sír. Hogy hiába van ott kint tisztességes állása, hiába fizetik meg a munkáját, de nem becsülik benne az *embert*. Ő ott csak „menekült”, „disszidens magyar”, valami másodrendű emberfajta. Nem, nem az a dédelgetett „jövendő”, ami itthon volt, ritka képességeivel, merész célkitűzéseivel, amelyet itt mindenki oly szeretettel, sokatvárón figyelt, segített. Egyszer Haraszti Józsi — bizonyára megfontolatlanul — odaadta neki Gyuri egyik levelét. Addig könyörgött neki. Abból látta, hogy a munkát, amit ott végez, nem tartja magához méltónak, unott robotnak érzi. Gyurka mérnök, utolsó, ragyogó vizsgálát jóformán azokban a napokban tette le, mikor már ment is. Búcsú nélkül, szó nélkül ment el, egy csomó felbolydult fiatalember izgatott kalandvágyától elsodorva. Itthagytá őt és a friss, nekivaló, éppencsak megkezdett munkáját. Ott pedig... A bankban, ahol dolgozik, valami vendégek jártak — írta Jóskának. Abba a terembe is bejöttek, ahol ő ült, néhányadmagával. A négy német vendég-mérnöknek sorban bemutatták a kollegákat, sorban kezét ráztak mindegyikkel. Őt nem mutatta be senki, vele nem fogott kezét senki!!!. Ezt nem lehetett elfelejteni! S ha Gyurka talán — bár úgy lenne — el is felejtene valaha, ő nem fogja soha. Míg él.

Aznap délután, ahogy a rendelőből szabadult, bement a városba és megvásárolta Gyurka elhagyott íróasztalára azt a kovácsoltvas állólámpát, amit az egyszer évekkel vagy talán csak hónapokkal ezelőtt megcsodált az egyik belvárosi kirakatban. Így, ilyen szánalmas-tehetetlenül védekezett ő megújuló gyötrelmei ellen.

A lámpa miatt persze nem halasztotta el a terveit: inkább továbbra sem vásárolt igazi kávé: hiszen már egészen meg is szokta a családot. Abban talán maláta is van, az legalább táplál. Majd, majd, ha már minden készen lesz, akkor majd magának is megenged egyetmást.

Szegény Gyurika persze küldött néhányszor kávé, meg egyebet is, és bizonyára most is küldene. Ő tiltotta meg. Azt írta neki, mióta vámot kell érte fizetni, nem érdemes. Itt is van kávé. Meg aztán egyszer sorba is kellett állnia a vámnál, — rosszul is lett ott — akkor megírta neki, ne küldjön több csomagot. Nem mintha nem vette volna jó hasznát. A kávé, teát, miegymást rendszerint eladta, a pénzt hozzátette a soron lévő tatározási művelethez. De inkább ő küldözött Gyurinak: könyvet, lapokat, iparművész dohányzókészletet, amire engedélyt lehetett kapni. Nem bírta el, hogy a keservesen, megaláztatások árán szerzett garasait órá költse. Azt szerette volna, ha bővebben van a fiúnak pénze: utazásra, kirándulásra, felejtető szórakozásra. Azt állítják, hogy ott mindenkinek van autója. Hát legyen neki is! Ha már idegenben él... De kell-e?

Azután a levél után nem tudott elaludni. Felkelt, megírta neki: Jöjjön haza. Ide, ahol megbecsülték, elismerték a tehetségét, ahol — ezt biztosan remélte — nagy jövő vár rá. Csakhogy Gyurka nyakas. Azt felelte: nem jön. Nem azért ment ki, hogy hazajöjjön. Világot akar látni, széles látókörben élni. Igaz, hogy eddig még nem úgy alakultak a dolgok, ahogy elképzelte, de hát éppen azért. Ő majd megmutatja (önmagának, és „azoknak” ott), hogy viszi valamire, valaki lesz belőle. Segítség nélkül, a közönyös, ellenséges világ, a semmibevevés ellenére. Majd még örülnek egyszer azok az urak, ha kezét foghatnak vele. „Ne félj, anyám, nem sokáig fogok én könyvelni”, írta.

Ő, ezt jól megértette ő. Gyurit ugyanabból a fából faragták, amiből őt. Minél keményebb csontba vágta bele a fogát, annál szívósabban marta bele magát. Ez a makacsság, ez a dacos keménység segített neki is, mikor egyedül maradt a két gyerekkel — a legnehezebb időkben —: felneveli őket, meglesz mindenök, ami szükséges, tanulni fognak, apa nélkül is. Lesz ő apjuk és anyjuk. A nehézségek nem hátráltatják meg Gyurit sem: inkább tüzelik. Ezt el kellett fogadni.

Palkó egészen más. Őt más fából faragták. Nem is fából: vajból, viaszból. Ha nem volna olyan lágy, jóságos szíve, sohasem forgathatta volna ki Enikő, meg az anyósa annyira a maga valójából, hogy már-már — úgy látszik — teljesen elfeledkezik az édesanyjáról. Csak néhány utca választja el őket egymástól, mégis, néha úgy érzi, messzebbre van tőle mint Gyurka. Persze, csak látszik így, ő tudja ezt. Az idegenek meg is róják szegény Palkót s még neki is szemébe mondják, nem szép a fiától, hogy vénségére, gyöngeségében így magárahagyja őt. Dolgosné is, a szomszédasszony, pedig milyen jólelkű teremtes az. Még az a pisze kis, gömbölyű szabóné a földszinten, az is azt magyarázza neki, milyen szépen megfértek volna ők hiszen, hármasban. A fiúk szobáját pompásan be lehetett volna rendezni a fiatal párnak. Ha már a Gyurika úgyis elment, mondta. És akkor — így képzelték az idegenek — neki nem kellett volna már dolgoznia. Legalább házonkívül nem. Kímélhetné a szívét, Még a házimunkához is fogadhatna több segítséget, Teranéni boldog volna, ha mindennap bejárhatna.

Dehát mit értenek ehhez mások? Nem magyarázhatnak nekik, hogy Enikő nem akar az anyósához költözni. Inkább marad otthon, a saját édesanyjánál, ahol éppen olyan gondtalanul élhet és éppenúgy kényeztetik, akár csak lánykorában. Pedighát ő is megtenne mindent. Dehát az anyatárs sokkal fiatalabb nála, Enikőnek otthon nem kell attól tartania, hogy anyja hamarosan kidőlhet, mint esetleg ő, és majd még ő ápolhatja.

Hát bizony ettől ő is fél. Maga miatt ez az egyetlen aggodalma. Csak ne legyen sokáig beteg, ne essen ágynak, ne legyen magával tehetetlen. Ne kelljen senkinek terhére lennie. De hiszen kinek is? Isten őrizz, hogy Palinak még ő is gondot, költséget okozzon. Eleget lohol, rohan, éjszakázik az így is, hogy előrementsen mindent, amire Enikőnek kedve támad. Mert az öregúr fukar,

azt meg kell hagyni, akárhogy imádják a lányukat, azt sohasem felejtik el, hogy annak már „van kenyérkeresője”.

Pedighát látja ő, hogy Pali ott az apósáéknál még mindig — sőt talán mindinkább — csak egyre vendégnek, másodrendű személynek érzi magát. Csak itt, őnála van otthon. Mégha mindjárt hosszú heteknek is kell eltelnie, míg egyszer-egyszer hazaugorhat. Akkor is úgy siet, szinte arra is alig ér rá, hogy egy hirtelen összeütött kis uzsonnát bekapjon. Habos kakaót, kalácsal: ez volt a kedvence mindig. Ezzel hízlalta fel kanyaró után is, mikor annyira lefogyott szegényke. Csak ha nagynéha Enikővel együtt jönnek el, egy-egy előre bejelentett vasárnapi ebédre, akkor van egy kis türelme Palinak is. Akkor néha még le is heveredik ebédután a régi szobájukban, (Enikő illedelmesen erősködik, hogy kijön vele a konyhába, segít eltakarítani az edényt). Ilyenkor, míg betakargatja őt a kedves, puha, régi pléddel s mielőtt magárahagyná az újságjával meg a cigarettájával, megcsókolja a homlokát: ilyenkor látja a szemén — az a nyílt, kedves, kék szem nem tud neki hazudni — szavak nélkül is tudja, hogy most, igen, most *otthon* van.

Hiszen nagyon jól tudja ő, hogy *ezért* nem fognak hazaköltözni soha. Enikő féltékeny. Órá is féltékeny. Vagy talán csak órá. Palkó ne szeressen rajta kívül senkit a világon. Dehát jól van ez így, ebből látszik, hogy mégiscsak szereti az urát, akárhogy is zsarnokoskodik fölötte. Csakhát Enikő is épp eleget bosszankodik otthon. Panaszskodik az anyjára, hogy mindenbe beleszól, mindig tudni akarja, hol vannak, hova mennek, mikor jönnek haza. Hogy úgy tesz, mintha ő még mindig iskoláslány volna. Hát igen, ez már így van! Máriát is meg kell érteni. Aztán éppen ezért is gondolja ő, hogy Enikő végülis csak megunja. A gyereket már előre félti, hogy majd az öregek elkényesztik. No persze, őtöle is féltene, biztosan még jobban. Dehát nem is most gondolja ő azt... Majd azután... Azután... Ha már ő nem lesz itt. Nem lesz útban... Akkor majd egyszercsak hazajöhet Palika is. Akkor majd itt várja a régi szobája, a napos, csillogó fürdőszoba, ahol úgy szeretett vasárnap déleleőtt elpiszmogni, füttyűrészve, mint odalent a kertben a rigó.

Persze azt kikötné neki, hogy a másik szoba — az övé — mindig készen álljon Gyurka számára. Ha egyszer mégis hazajönne. Majd ha már elérte, amit akar... Ha már megmutatta... Lehet, hogy nem is olyan sokára... Talán hamarabb, mint ő is gondolná... Azért kell azt meg már éppen rendbetenni. Legyen szép, meleg, kényelmes. Kárpótlás mindazért, ami odakint érte... Hadd várja őt haza ez a kis szoba, amit mindig annyira szeretett. Kicsikorában, ha valami baj volt, mindig azt nyafogta: „Anyunál” akar aludni. Ki kellett tölni a kis ágát, akkor megnyugodott, akármilyen lázas volt. Később is, különösen, ha valami izgatta, akár öröm, akár bosszúság érte, hányszor átcipelte a matracait, lerakta a cserépkályha mellé, kihurcolkodott őhozzá. Hogy este még „egy kicsit pletykálhasson” anyuval. S ha ő olykor elutazott egy-két napra (a háború után sokszor kellett vidékre mennie, valami élelemért) biztos, hogy Gyurka erre az időre is kiköltözött az ő szobájába. Most is, mikor beszámolt új lakásáról, mivel végezte?: „Szép, elég kényelmes is, dehát persze nem olyan, mint az otthoni. Olyan nem is lesz nekem soha többé.”

Dehát legyen neki. Lesz. A magáét rendezi be neki, a fiúk szobája maradjon Paliéknak.

Ezt persze nem mondhatja senkinek. Kinevetnék. Merthogy Gyurkának „esze ágában sincs hazajönni”. Nem is mondja hát. Így aztán egyre zaklatják rokonok, jóbarátok, hogy: Miért áldoz mindent a lakásra? Mért nem költ inkább többet magára? Mért nem él jobban? Mért nem ruházkodik föl egy kicsit, mielőtt végleg abbahagyja a kereső munkát? Hát hiszen részben igazuk is van. A télikabátja bizony gyalázatosan kikészült már, lehetetlen leplezni, mennyire kikopott ujja, könyöke, gomblyukai. Ki kell mondani: rongyos, na!

És az is igaz, hogy évtizede vágyik egy igazi, jó meleg, szőrbélésű kabátba, amiben nem kell vacogni. De tán még jobban, még régebben egy pár meleg cipőre. Igaz. De ha eddig jó volt, kibírja még egy darabig így is. Még sok minden hiányzik itt. A fiúk szobájában szétmegy a függöny, már alig meri kimosni: az övében már rég nincs, semmilyen. A szőnyegek is rosszak odaát, dehát azok a világos gyermekszoba-színek úgysem illenek majd oda sehogysem. Perzsát fog nekik venni, igenis perzsát.

Majd aztán, ha már minden rendben lesz. Akkor majd őrá is sor kerülhet. Először is egy rendes fekete ruhát kell beszereznie, hogy legyen, amiben tisztességgel eltemessék. Hiszen csak nem szégyenkezhet Pali a felesége meg az anyósa előtt? Költség az nem lesz rá, szerencsére, a temetéséről már régen gondoskodott, sok éve fizeti az apró havi összegeket a biztosítónak. Sokat persze nem tudott, épp csak annyit akart, hogy a temetés ne okozzon gondot a gyerekeknek.

Aztán, ha mindennel elkészült abbahagyja ezt a doktorhoz járkálást is. Eléledgél ő a nyugdíjból magából is, ha semmi rendkívüli nem kell már. Mert az bizony már nagyon nehezére esik. A gépelés! Néha abba is kell hagyania egy-két percre, mert úgy elgyöngül, előnti a veríték, úgy érzi, a szívverése kihagy. Nem szeret már, hiába, nem szeret sokáig házon kívül lenni, ahol ilyenkor le sem fekkhet egy percre. Mert ez a gyöngeség gyakran elfogja. Mint ma is, hogy egy kicsit többet dologozott. Dehát szegény Terkára sem hagyhattott mindent, annak is csak két keze van...

De majd *azután* kímélni fogja magát. Akkor már csak a lelkével fog foglalkozni. Nem kel majd olyan korán, az utolsó misére fog lemenni, a nyolcórásra s akkor este sem alszik el már keresztvetés közben. Több ideje is lesz imádkozni. És nem fogja a fejét mindig azon törni, hogy is lehetne még kevesebbet költeni, még gyorsabban összehozni a pénzt erre, vagy arra, mert már minden készen lesz. És akkor már úgys csak imádkozni lehet majd értük. Akkor biztosan nem is lesz majd olyan szórakozott. És saját magáért is fog majd imádkozni. Jó halálért. Az ám: ezért még sohasem imádkozott. Pedig nem lehet mondani, hogy nem gondolna rá... Csakhát addig még sok dolga van. Hiszen tudja, tudja jól, hogy az fontosabb: csakhogy ez, meg itt minden: sürgősebb.

Holnap is mennyi dolog van. Még korábban is kell kelnie, mint máskor. Cserepes doktor megkérte, hogy a reggeli rendelésre is jöjjön át, mert a másik „félnapos öregasszony” beteg. Most hát legfőbb ideje ágybabújni.

Feláll — csak most érzi, milyen fáradt. A lába merev, alig tud úrrá lenni az elszibbadt izmokon. S míg topogva igyekszik befelé, szívében egyre áthatóbban kel fel a régi fájás. Most egész erővel hallja az óraketyegést, gyötrőbbben, szorongatóbban, mint valaha. Nem, nem testi fájdalom ez, hiszen ismeri jól. Régi társa ez, öreg kísérő, idősebb, mint a fiai. Most úgy érzi, egyidős vele. De nem, ez nem igaz! Volt idő, valamikor, messze, a gyermekkorban, volt idő, hogy szabadon lélekezett. Mikor még nem ismerte a reménytelenséget: nem ismerte azt a tárgyaltan, céltalan sóvárgást. Mikor még azt hitte, az élet: Élet. Az „Életben” az embert szeretet, társ, öröm várja. De az oltártól — ezt biztosan tudja — már ez kísérte haza. És azóta életének minden eseménye, mintha csak arravaló lett volna, hogy ezt a sajnást növelje. Míg aztán az életből nem is maradt már egyéb, csak ez a görcsös szorongó fájdalom.

De mit lehet tenni? Most majd bevesz egy altatót, talán kettőt is. Amúgyis jól kifáradt, meglehet, gyorsan elalszik. Az álomban elmerül, elolvad a fájdalom. Az álomban enyhülés van, feledés: a tovatűnő tudat mélyén pihenés...

Lassacskán bebiceg a szobába, zsibbadt térdeit dörzsölgeti. Míg fekvőhelyét megbontja, kétszer is le kell ülnie: a gyöngeség ma minduntalan elfogja. Szíve leszáll — mintha megállna. Valahogy mégis elkészül s mielőtt hozzáfogna

a vetkőzéshez, megegyyszer leül az ágy szélére és körülpillant. Szép lett a fal: a halvány, vajszerű alapon derűsen csillognak az ezüst ágacsok, levelek. Gyönyörködik.

Aztán megint enyhe szédülés fogja el, megint itt az a furcsa, kiüresülő érzés. Hirtelen megáll minden, leszáll, elmerül. Elsüllyed a jólismert ketyegés is, a fájdalom elolvad, szétmálik. Most nagyon jó. Egyszerre sötétség is van, csend. Röviden, rekedten felsóhajt és hátrahanyatlik a takarón.

Az asztalkán ottmarad a pohár víz, mellette a két altató pirula. Többé nincs szükség rájuk.

— — — — —

A lépcsőházban asszonyok álldogálnak. Sápítózva, de voltaképpen felélénkülve tárgyalják a váratlan, szomorú eseményt. A szomszédból is átjöttek néhányan. A ház és lakói hirtelen az érdeklődés középpontjába kerültek.

— De hiszen az este még takarítottak — mondja egy karcsú, szőke fiatalasszony a második emeletről. — Mikor lementem a Közértbe, éppen az előszobáját mosta a Terkanénivel...

— Talán éppen az ártott meg. Ilyen öregasszonynak kímélnie kell már magát. Hányszor mondtam neki... Ezt egy idős néni mondja, az ajtószomszéd, Dolgosné.

— Dehát hogyan is jöttek rá?

— A Terkanéni talált rá, ma reggel, valami lábast hozott neki vissza. Az már régen bejáratos volt hozzá, kulcsa is volt a lakáshoz. Ő szaladt el orvosért is. De már hiába volt. Cserepes doktor azt mondja, már az este beállt a halál. Teljesen ki volt már hűlve.

— Értesítette már valaki a családját? Van egy nős fia. Ámbár ügylátszik nem valami sokat törődött vele.

— A körzeti magára vállalta, hogy tudatja a fiával. Tudják, az ő rendelőjében dolgozott.

— Tudom, a Cserepes doktor. Az barátja volt a férjének.

— Hát azért annak az orvosnak észre kellett volna vennie, hogy a szíve nincs rendben. És figyelmeztetni, hogy vigyázzon magára.

— Nem szólt az senkinek, ha rosszul volt is, — mondta csendesén Dolgosné. — Mindig attól félt, lefektetik, eltanácsolják a munkától és elmarad az a kis különjövedelem. Neki pedig sok pénz kellett — a lakásra költött mindent.

— No arra aztán érdemes is volt. Hiszen nem viheti magával — szólt közbe egy gondterhelt homlokú férfi a szomszéd házból.

— Nem is. A fiainak akarta! — szólalt meg most egy jóképű, gömbölyű asszonyka, a földszinti szabó felesége. — Pedighát nem kell az már azoknak ügyse. Az egyik külföldön van, emez meg úgy táncol, ahogy a felesége fűtyül. Annak meg dehogyis kell az öregasszony régidivatú lim-lomja. Se a lakása. Az apjának villája van a Rózsadombon, ottlaknak náluk.

— Hát akkor mi lesz most a lakással? Meg a sok szép, régi holmival? — tűnődött a karcsú, szőke fiatalasszony, aki csak nemrég került a házba és még nagyon élénken tudta mit jelent egy lakás, pláne berendezett, összkomfortos.

A szabó felesége legyintett. Ő nem járt dolgozni, otthon volt, ráért diszkurálni, mindenről értesülve volt.

— No, attól ugyan nem kell félni, hogy nem akad gazdája. — Halkabbra fogta a hangját, kicsit körül is pillantott. — Nem vették észre, hogy Vajdáné, az 5-ből, ahogy meghallotta, mi történt, egy szót se szólt, fordult, szaladt ki a kapun. — Most már suttogott. — Szaladt a fia után, a hivatalába. Ezek már régen spiccelnek erre a lakásra. Cserét is ajánlottak neki, de szegény nem akarta, persze. Vajdáné mindig hánytorgatta nekem, hogy az öregasszonynak egyedül van két szobája, őt meg, két család, laknak. Dehát én tudtam, hogy

szegény a fiainak szánja, szépítgeti azt a helyes kis lakást. Mondtam is a Vajdánénak, ne is számítson arra, mert az úgyse lehet az övé. Azok majd csak hazajönnek.

— Akkor is: az én fiamnak több jogosultsága lenne hozzá, — szolt közbe a szelíd Dolgosné — ott már három gyerek van és csak egy szobájuk. De én sose gondoltam volna arra, hogy szegényt háborgassuk... De már így persze...

A szőke fiatalasszony is megszólalt: — Az én kishugom két éve menyasszony. Szeretnének ők is megesküdni végre. Anyáméknál így is nagyon szűken vannak. — Hirtelen elhallgatott. Maga elé nézett, gondolkozott. Aztán, kissé sündörögve, mintha maga előtt is restelné, megfordult, visszaindult, föl a lépcsőn. Kalapért ment, kabátért. Hátha meg tudná előzni Vajdánét. A hűgára gondolt...

A többiek utánanézték, a gömbölyű kis szabóné nagyot sóhajtott:

— Így van ez, lássák. Ezért élt ez az öregasszony esztendők óta családi kávé. Na, menjünk...

Megfordult és újra kezébe fogta a sarokba támasztott seprőt. Hozzáfogott konyhája előtt a kis feljáró kövezetét sepréni.

REGGELTŐL ESTIG

*Mint a hajnali Nap, a Szeretet úgy néz,
harmatos utakon szeme végigpásztáz,
hóbortod előle hiába is vágta,
hátadra piritja a Teremtés fényét.*

*Felhág a zenitre, úgy kerül elébed,
estére omló vér, gordonkázó jóság
s nem maradszhat soká csatangoló jóság,
a Teremtés bűja ha szivedbe réved.*

A TIGRIS

*Puha mancsán imbolyogva
hullámszik az ember foglya,
hunyor szeme álmos téboly,
mintha űrben imbolyogna.*

*Sandán mered rá a rácsra,
nem hisz benne, nem is látja,
istene az ember nem lesz,
mig ugrásra feszül vágya.*

*Mégis — réme kis vadaknak —
rabja szelíd akaratnak,
— a gyerekek körülállják —
élőkbe már nem haraphat.*

*Nyugszik hát ez akaratban,
cicamódra, nem vadabban,
csak szörnyeteg szíve tikkad
s álmodozik szakadatlan.*

Tóth Ferenc

A munka valláserkölcsi szemléletének kritikáját közölte júniusi számában H. Varró Rózsi tollából a *Világosság*. A szerző ellentmondásokat állapít meg ebben a szemléletben s végül is odakövetkeztet, hogy annak az új munkaerkölcsnek kialakítását, amelyet a kommunizmus hirdet, „a valóságos alapon álló munkaerkölcs — még legpozitívabb tartalma esetén is — csak késlelteti”. Megvallom, kényelmetlenül érintett ez a konklúzió, mert mindig az volt a meggyőződése, s marad a jövőben is, hogy ha vannak kérdések, amelyekben marxisták és keresztények nemcsak gyakorlatilag, de elméletileg is egyetérthetnek, akkor elsősorban a munka értékelése az. Minthogy pedig a munka miként való értékelése határozza meg lényegében azt a társadalmi rendet, amelyben szívesen élünk és élni is kívánunk, én ennek az egyetértésnek a koegzisztenciája szempontjából igen nagy jelentőséget tulajdonítok.

Azoknak az ellentmondásoknak jókora hányadát, amelyeket H. Varró Rózsi a vallás terhére ró, természetesen magam is látom, szerintem azonban mindezek a visszasságok a történeti valóságban, vagyis hatalmi és osztályhelyzetek nyomán bukkantak elő, és nem a munkának abból a valláserkölcsi értelmezéséből erednek, amelyet a múltban is a legkiválóbb, ma pedig a legtöbb katolikus gondolkodó ad neki. S ezt annál inkább figyelembe kell venni, mert a katolikus felfogás sem pattanhatott ki egyszerűen és készen egyetlen agyvelőből. Annak is mélyülnie és gazdagodnia kell az új megismerésekkel, annak is haladnia kell a korrallal.

*

Az alapvető probléma, amelyet a magunk számára, belső használatra is tisztázni tartozunk, kétségtől ez: vajon a keresztény vallás valóban azt tanítja-e, hogy az Isten által megteremtett ember bűnbeesésének következménye s mint ilyen tehát büntetés a munka? Mert ha nem ezt tanítja, akkor máris kiiktattuk az elméletiek köréből a felsorakoztatott ellentmondások zömét, s elejét vettük annak is, hogy azt a felkületet, amellyel a hívő ember végzi a munkáját, „ab ovo” kedvezőtlennek minősíthesse a kívülálló a szocializmus építésére.

Minthogy ebben az írásomban is a tölem telő legnagyobb tárgyilagosságra törekszem, egyáltalán nem tagadom, hogy katolikus részről is történtek megnyilatkozások, amelyek a munkát isteni büntetésnek tüntették fel. Sajnos, negyven évvel ezelőtt még olyan komoly kutató is, mint a spanyol José M. Llovera, ekként vélekedett: „A munka annak folytán, hogy erőfeszítést foglal magában, tekintettel továbbá arra, hogy az ember természeténél fogva hajlik a restségre, mindenkor a büntetés jellegét viseli magán.” S ezen bizony nem sokat enyhített a hozzáfűzés: „E mellett a jellege mellett azonban más jellegei is vannak, amelyeket szintén szemügyre kell vennünk: szükségesség, hasznosság és kötelezettség vagy kötelesség.” (*Tratado elemental de sociologia cristiana*, Barcelona, 1921. — 160. l.)

Az igazság azonban az, hogy az eredetileg is helyesnek tekinthető, ma pedig uralkodó katolikus szemléletben nem maga a munka szerepel büntetésként, hanem csak az anyagnak, a természetnek ellenállása, s ebből adódóan a munkával járó fáradtság, ami persze lényeges különbség. „Isten, aki szabatos meghatározásunk szerint lényegi cselekvés”, „actus purus” — szögezze le csaknem egyidőben Louis Garriquet —, amikor az embert a saját hasonlóságára akarta teremteni, nem teremthette másra, mint munkára... „Posuit eum in paradiso, ut operaretur.” Az ember köteles volt dolgozni, hogy igazodjék Isten rendelkezéséhez, s akkor is dolgoznia kellett volna, ha megmarad eredeti ártatlanságában; csupán a munka ahelyett, hogy fáradtságot, kint vagy ellenkezést váltott volna ki nála, tele lett volna vonzással számára. Mindazt a gyönyörűséget okozta volna neki, amit egy szükséglet normális kielégítésében találunk.” (*Manuel de sociologie et d'économie sociale*, Paris, 1924. — 244—245. l. Aláhúzások tölem.) Ugyanezt fejtette ki valamivel később Otto Schilling is, akit a *Világosság* ugyanezen számának egy másik tanulmánya „nagy tudományú kutatónak” nevez. A munka az ártatlanság állapotában tiszta öröm volt, de autentikus munka volt s meg is maradt volna annak. A bűnbeesés után viszont sokszor keményen nyomasztó teherre vált. „Ha azonban a

munka terhéről beszélünk — írja Schilling —, ezt semmiképpen sem szabad úgy érteni, mintha a munka immár csak gyötrelmem és fáradtság lenne, s nem lehet számunkra továbbra is, mint eredetileg, a kielégülés és a belső boldogság forrása.” (*Die soziale Frage*, München, 1931. — 137. l.)

Figyelemre méltó, hogy Pius Havemann osztrák morálteológus, amikor 1938-ban talán elsőnek sürgette meg a munka keresztény teológiájának korszerű kidolgozását, pontosan azokra a körülményekre utalt, amelyekkel ma fokozottabb mértékben számolhatunk. („Die Arbeit im Werturteil des Christentums.” *Die Schöner Zukunft*, 1938. szeptember 11.) „A kereszténység bírálói között — úgymond — sokan vannak, akik kétkedéssel tekintik munka-étosztát, s azt hiszik, hogy ez az étosz gátolja a derekas helytállást ebben a világban, mert bénítja a világban belüli alkotás ösztönzéseit. Szerintük a munka a kereszténység szemléletében semmi más, mint átok és büntetés, ami Isten előtt már eleve meddőségre kárhóztat minden emberi munkát; ám ha nem így lenne — teszi hozzá —, a másvilágban való reménykedés még akkor is súlytalanít minden fáradozást és törekvést ebben a világban. Szerintük tehát a kereszténység — egyszerűen kifejezve — nihilizmus a földiek tekintetében.” Mint köztudomású, ezt az utóbbi következtetést vonta már le Nietzsche is. S ezekkel a nézetekkel szemben — jelentette ki Havemann — ma már valóban nem érhetjük be azzal, hogy általánosságban hivatkozunk a munka megbecsüléséről tanúskodó keresztény erkölcsi tanításra, vagy a tömérdek kulturértékre, amelyeket éppen a hitben legerősebb középkori századok hagytak reánk. Ami szükséges: a munka teológiája, vagyis a munka értékének keresztény megalapozása. Nem elegendők ehhez a bibliából ötletszerűen kiválogatott idézetek, sem a bencés regula „Imádkozzál és dolgozzál” parancsának magyarázgatása — állapította meg már akkor Havemann. S hogy mennyire helyesen állapította meg, bizonyosság rá a *Világosság* szóbanforgó tanulmánya is, amelynek szerzője mindezeket ismeri. Az igazi feladat: beilleszteni a munkát a keresztény hittitkok egész összefüggésébe, s innen kiindulva meghatározni a munka jellegét és rangját.

•

Arra persze pillanatig sem gondolhattam, hogy megpróbáljam szisztematikusan felvázolni az utolsó harminc év ilyen irányú katolikus tevékenységét. Alighanem fölülmulta volna erőmet s időm sem lett volna hozzá. Megjelenésének időpontja miatt éppen ezért kapóra jött a *Vie Spirituelle* idei márciusi számának S. J. d’A. jelszerű tanulmánya, amely megítélesem szerint jól tömöríti az általános elfogadásra alkalmas katolikus álláspontot.

Sokan képzelték úgy — írja bevezetőben a szerző —, hogy az éden, a gyönyörűségek kertje, a tétlenség helye volt. Nyilván mert elsiklott szemük a szentírási szövegen, amely pedig világosan megmondja, hogy Isten azért állította oda az embert, hogy művelje azt, vagyis megmunkálja a földet. Ez a munka kibontakozás, szabad tevékenység, élvezet volt. Következtethetünk rá abból az örömből, amellyel ma is eltölt minket a sikerült műs abból a rendkívüli kielégültségből, amelyet az alkotás ma is okoz valamennyiünknek.

A bukás vallási-történeti ténye, amit a szentírásból ismerünk — fejtí ki a továbbiakban a szerző —, csupán azt hozta magával, hogy nekünk immár, amikor dolgozunk, erőt is kell vennünk magunkon és meg kell küzdenünk az anyag ellenállásával. Verjételes fáradozást és kifradást, nemritkán kint-keservet jelent ez számunkra, büntetéseként az eredeti ártatlanság elvesztésének. A munkának ezek a vonásai azonban nem felejtethetik el velünk a szentírás első két fejezetének tanítását.

A tanulmány szerzője ezeketán a munkának — az ő kifejezését használva — három „dimenzióját” állapítja meg. Az első az emberi dimenzió, amin azt érti, hogy a munka megfelel az emberi természetnek és lényeges eleme az ember személyiségének. A normális ember érzi a munka szükségét, kedve van dolgozni, önmaga kiteljesedését keresi és örömet lel az elvégzett munkában. A munka másik dimenziója a kozmikus. Az embernek feladata és kötelessége, hogy munkájával befejezze („achever”) a teremtés művét, alávesse magának a mindenséget („soumettre l’univers”) és tökéletességéhez juttassa azt („l’amener à sa perfection”). Kiemeli itt a szerző, hogy mi, akiknek a Genézis írójával

szemben megvan az az előnyünk, hogy már olvashattuk az Apokalipszist, bízvást hozzátehetjük: feladata és kötelessége az embernek, hogy a mindenséget „érlelje az új föld szépsége felé”. És csak harmadik dimenzióként járul az előbbi kettőhöz a *vezerlés*, amelynek megváltó jellege van, s ez akkor világosodik meg, amikor az Ige megtestesült: a mesterember Krisztus felfedi és kinyilvánítja számunkra a munka üdvösségi értékét („*valeur de salut*”).

En készséggel elismerem, hogy marxista gondolkodó számára nem sokat mond ez a harmadik dimenzió, azt azonban semmiképpen sem hiszem, hogy a valláserkölcsi szemléletnek ez a tartozéka bármi módon gyöngíthetné vagy éppen leronthatná a keresztény hívó munka-etikáját. Mi több, meg vagyok győződve, hogy amennyiben ennek a harmadik dimenziónak tudata valóban él a keresztény ember lelkében, egyenesen fokozza és nemesíti a munka-etikáját, ami a szocializmus építésének is kétségkívül csak javára válhat.

*

A döntő mozzanat itt szerintem az, hogy miként a munkának imént előadott, bár kényszerűen rövidre fogott teológiai szemléletéből is kitűnhetett, mi, katolikusok a munkát föltétlenül és minden megszorítás nélkül pozitív módon értékeljük. A munka a mi szemünkben az isteni teremtető mű aktív folytatása, sőt helyesebben: nem is egyszerűen folytatása, hanem mind magunknak, az emberiségnek, mind a bennünk élő környező mindenségnek teljességre és tökéletességre vitele. „Új föld” érteleme, egyre boldogítóbb társadalmi rend szervezése, anyagi és szellemi kulturánknak folyvást magasabbra emelése, a világűr meghódítása — mind beletartozik ebbe a vonalba. Akkor pedig hogyan is juthatna eszünkbe, hogy a munkát „büntetésnek” tekintsük? *Henri Rollet* méltán hangsúlyozza: „A munka elsősorban részvétel a teremtésben.” Mert a teremtés nem zárult le; tart szakadatlanul és a szemünk előtt folyik. „Isten pedig az első naptól kezdve akarja és megkívánja ebben az ember közreműködését.” (*Le travail, les ouvriers et l'Eglise*, Paris, 1959. — 7—8. l.)

Paul Claudel, aki különös érzékenységgel vizsgálta az ember küldetésének ezt az oldalát, mondja a követke-

zőt: „Mesteri tervezéssel és módszere-
sen kell magunkra vennünk mindazt a munkát, ami Ádámra a földi paradicsomban hárult. Igen, segítségére kell mennünk annak a Teremtésnek, amely nyög és amelynek szüksége van reánk. Segítségére kell lennünk első sorban az emberiségnek, de segítségére kell lennünk az erdőnek, segítségére a csipkebokornak, amely rózsába akar borulni, a nagy folyónak, amely azt kéri tőlünk, hogy gátoljuk meg kiáradását, segítségére kell lennünk a madárnak és a vadnak, és minden állatnak, fajtája szerint... Mindenüvé rendet, mértéket, termékenységset és törvényt kell vinnünk. Kell, hogy a Természet legbensőbb mélyéig igazodjék a rendhez, amelyet a Teremtő nevében mi öntünk beléje...” (*Conversations dans le Loire-et-Cher; Rollet* i. m. 8. l.)

A mi szemléletünkben a dolgozó ember nemcsak a teremtés eszköze, miután Isten őt használja fel az alkotáshoz, hanem — mint *Rollet* bátran kijelenti — ő a feje is a teremtésnek („*le chef de celle-ci*”), mert egyedül neki van értelme, amelynek birtokában „*irányíthatja a teremtést és őr lehet fölötte*”. Könyvének egy későbbi helyén rámutat *Rollet*, hogy a munka az emberiséget fokozatosan közelebb viszi az isteni tervhez. Hangsúlyozom, a munka általában, függetlenül attól, hogy hívők vagy nem-hívők végzik. Majd újból rögzíti *Rollet*, hogy a munka az a hatalom, amely „életformáiban, képességeiben és ismereteiben is közelebb viszi az isteni tervhez s mindinkább urává teszi az embert önmagának és a teremtésnek”. (21. l.)

A keresztény munka-etika szempontjából azonban igen fontosnak érzem a munkának azt a másik szerepét is, amelyre ugyancsak *Rollet* hívja fel a figyelmünket. Ha Isten — úgy mond — az emberiségnek adta a világot, azért adta, hogy az emberiség, miután „megkonstruálta” és használta azt, majdan visszaadja neki. „Akár a jövő aratáshoz veti el a magot, akár a tengertől elszakított földet zárítja ki, a szenet alakítja át, vagy a hangnál sebesebben szeli a levegőt, az ember mindenkor hozzáad a teremtéshez és Isten számára gazdagítja azt. Ebben az értelemben a *folytatólagos teremtés egy olyan felajánlás, amelynek a dolgozó ember a papja*. Itt éri el a munka méltósága a

természettőltséget és természetfölötti méltósága az igazi terjedelmét.” (11. l.)

Magától értetődik, nem ütközhetünk meg azon, ha a munka értékének ilyen végső vallási vagy metafizikai megalapozása idegen a marxista gondolkodó előtt, azt azonban nem tudom belátni, hogy ez a mi hitünk, meggyőződésünk — ha úgy tetszik: elképzelésünk — mennyiben csökkenthetné az általunk képviselt munkafelfogás pozitív tartalmát.

*

Bizonyára nem fog ártani, ha a munka szemléletének ezzel a kimondottnan keresztény távlatával kapcsolatban újból előhozom az eredeti bűn, a büntetés, a vezeklés és a megváltás kérdéseit, amelyeket eddig csak hézagosan érintettem. Meggyőződhetünk arról, hogy a katolikus szemléletben — vagy vonjuk szűkebbre: a helyesnek érzett katolikus szemléletben — *a munka nem a bűnbeesés következménye, tehát nem „büntetés”, hiszen az embernek még a zavartalan paradicsomi rendben is munkát parancsolt az Úr. Igaz viszont, hogy vallási tanításunk szerint ebben az eredeti állapotban egy mindig boldog és fájdalom nélküli tevékenység lett volna a munka, javára az embertársaknak és szolgálatára Istennek. Ezt most kiegészíthetem azzal, hogy mi még azokat a megpróbáltatásokat és áldozatokat sem tekintjük kizárólag negatív oldalukról, amelyeket a munka az eredeti bűn óta ró az emberre. Mi azt tartjuk, hogy még ezek nyomában is új és becses szellemi értékekkel gazdagodunk. Ahogyan Rollet szépen megvilágítja, miután a bűnbeesés rendtelenséget idézett elő bennünk és körülöttünk, a munkának az is egyik hivatása let, hogy mind a bűn következményeinek, mind magának a bűnnek jóvátételét szolgálja erőfeszítésé váljék. Másként formulázva: az ember azzal a fáradtsággal, ami a munkához tapad, részt vesz a megváltás művében.*

Nagyiában ennek a felfogásnak adott hangot már sokkal régebben Friedrich Schnell, akinek tanulmányát a salzburgi *Katholische Kirchenzeitung* közléséből ismerem (1938. augusztus 18- és 25-i számok). Schnell szerint Krisztus azzal, hogy maga is munkás lett, visszaadta a munkának

„paradicsomi ragyogását”. Figyelemreméltónak mondja Schnell, hogy Isten Fia földi életének legnagyobb részében azt a munkát, az ács munkáját végezte, amely leginkább azt célozza, hogy az embernek hajlékot létesítsen s ezzel tartást biztosítson számára ebben a világban. „Amikor pedig Krisztus élete a csúcspontra jut, ez a munkája abba a másik nagy munkába megy át, hogy otthont készítsen az embernek az Atya házában.” Ez az utóbbi munkája a szenvedés elviselése volt, amit szeretetből vállalt az Atya és az embertestvérek iránt. S a szeretetből magát feláldozó Krisztusnak ez a magatartása kötelezi a keresztényt hívót a munkában is — folytatja Schnell. A keresztény hívőnek tudnia kell, hogy a becsületesen végzett munkával, amelyhez éppen e becsületessége miatt fáradtság, áldozatoság, „verejték” is tapad, „a világ engesztelését is szolgálja Isten irányában”.

Am nehogy azt higyük, hogy ez az „engesztelés”, ez a „vezeklés”, ez a részvétel a megváltás művében bármi szempontból csorbítaná előttünk a munka méltóságát. Schnell idézi Szent Ágostont, aki az „örök östevékenységnek” — mondhatnók: az örök dolgozónak — nevezi Istent, szöges ellentétben az arisztotelési Istennel, aki csak a „mozdulatlan mozgató”, az „örök tudó”, akinek világmindensége úgyszólván kész és befejezett. Ebből következik — mutat rá Schnell —, hogy a mi szemléletünkben Isten teremtese valamelyest csak rügy és bimbo, amelyet kibontakozáshoz kell segíteni, virágzásra vinni, aminek eszköze a munka, az együttműködés Istennel. A munka — hangoztatja Schnell — „az isteni fönség katedrálisának építése”. De ezzel még nem is értünk a gondolat sor végére, mert egyebek is jönnek: „Isten a maga dicsőségét keresi bennünk, a mi munkánkban. Nekünk egyenesen feladatunk, hogy megalkossuk az ő hasonmását ebben a világban: mint ilyen munkásokat nevez Isten minket egyenesen isteneknek: *dii estis!* A dolgozó ember, miként Szent Ágoston mondta, *egy teremtetett isten.*”

Nem tudom elképzelni, hogy vallás vagy világnézet ennél magasabbra értekelhetné a munkát, ennél nagyobb magasságba emelhetné a dolgozó embert. Van azonban Schnell tanulmá-

nyának még egy további, különös részlete is, amelyről úgy vélem, hogy a mi oldalunkon bizonyny, de talán a másikkal oldalon is figyelmet fog kelteni. Azt írja Schnell, hogy az ember a paradicsomban azért bukott el, mert „elutasította azt a lemondást, amelyet Isten követelt tőle”. S hogy miről kellett volna lemondania? A birtoklásról — feleli Schnell. Ha Ádám és Éva — úgymond — hallgatott volna az isteni tilalomra, akkor győzelmesen fölébe került volna minden birtoklási vágnak és tapasztalta volna, hogy a világgal egységben álló munkálkodás adja meg az embernek e földön az igazi boldogságot. S a munka Schnell szerint azért is öröm-forrás számunkra, mert „visszaemlékezés a paradicsomra”.

*

Megismétlem, amit már előlíróban is kijelentettem: hogy tisztában vagyok azokkal az ellentmondásokkal, amelyeket a katolikus gyakorlatban a kutató és fontolgató értelem találhat. S bár nem tartanám igazságosnak vagy méltányosnak, ha a múlt minden ilyen ellentmondásáért az általunk ma képviselt katolikus vallást hibáztatnák, őszintén átérzem *Jacques Maritain* sóhaját: „Mi másként léphetnénk fel, ha vagy hatvan évvel ezelőtt Szent Tamás egy tanítványa írt volna olyan sorsdöntő könyvet a tőkről, mint Marx... Sajnos, a mi elveink alszának. Egészében és dacára egyesek erőfeszítésének, akik a becsületet megmentették, a távolmaradás az utolsó

században azoktól a problémáktól, amelyek közvetlenül érintették az emberi személy méltóságát és a társadalmi igazságosságot, a modern történet egyik legszomorítóbb jelensége.” (*Religion et culture*, Paris, 1946. — 49. l.). Ebből azonban korántsem azt a következtetést kell levonnunk, hogy most már reményvesztetten vissza is húzódjunk. Ellenkezően. *Ebredjünk rá a saját elveinkre, amelyek oly természetesen bekapcsolhatnak minket az új világ formálásába.* És amennyire csak rajtunk múlik, serkentsük ebben az irányban az egész katolikus világ lelkiismeretét. Ez is egyik s alighanem gondviselészerű küldetésünk nekünk, akik a szocializmus rendszerében dolgozunk. „A legjobb hitvédelem egyébként sem az — figyelmeztet Maritain —, hogy igazoljuk a katolikusokat vagy mentegessük őket, amikor nincs igazuk, hanem, hogy megjelöljük a tévedéseket és kimutassuk, hogy tévedéseik nem érintik a katolicizmus igazi tartalmát, sőt csak jobban megvilágítják annak a vallásnak értékét, amely e tévedések ellenére él.” (S. m. 58. l.)

És minél több jót tapasztalunk a munka gyakorlati megbecsülése terén is, olyan jókat, amelyek katolikus klódeink nélkül vagy éppen ellenükre köszöntöttek be, annál inkább szívleljük meg a portugál közmondást, amelyet éppen Claudel tett világszerte ismertté: „*Deus escreve direito por linhas tortas*” — Isten görbe vonalakal ír egyenesen.

A KIS ÚT

Szeretnék — ha lehetséges — magáról a „kis útról” bővebben olvasni. Gondolom, hogy mikor ez a rovat megindult, kellőleg tájékoztatták róla az olvasóközönséget, de én akkor még nem olvastam rendszeresen a folyóiratot. Úgy tudom, hogy a „kis út” kifejezés *Lisieuxi Kis Szent Teréztől* származik s valamiképpen lelki egyszerűséget, gyermekdedséget jelent. De mi az, amit tőle tanulhatunk s miben kell látnunk Szent Terézke jelentőségét? Úgy tapasztalom, hogy a lelki életre törekvők között is kevesen értik ezt kellő tudatossággal...

Kérésének készségesen eleget teszünk, bár lapunk hasábjain nem egyszer irtunk már *Lisieuxi Kis Szent Terézről* és a mai kor emberének olyan sokat jelentő küldetéséről. Abban teljesen igaza van, hogy hiba lenne Kis Szent Teréz jelentőségét kellően nem értékelni. Modernségéről már többször irtunk, mégis kevesen tud-

ják, hogy Szent X. Pius pápa „korunk legnagyobb szentjeként” jellemezte és a néhány esztendővel ezelőtt megjelent kritikai kiadások és kommentárok egyenesen az „atomkor szentjének” is nevezik. Mi most *André Combes* könyve alapján (*Sainte Thérèse de Lisieux et sa Mission* — Edition Universitaires, Paris) próbáljuk

meg a „kis út” lényegét összefoglalni. Combes 1950-ben tette közzé Kis Szent Teréz műveinek teljes kritikai kiadását és azóta is ebben a kérdésben a legelső szakembernek tartják.

Mindenek előtt magának Lisieuxi Kis Szent Teréznek idevonatkozó szavait és írását olvassuk át. (Az alábbi lényeg szerinti fordítás az 1950-es: *Oeuvres Complètes de Sainte Thérèse de Lisieux*, Paris, Saint-Paul, alapján készült.) Az „Egy lélek története” c. önéletrajzában szentünk így ír: „A kis gyermek szíve nem vágyódik gazdagságra vagy dicsőségre. Még mennyei dicsőségre sem... hiszen nagyon jól érti, hogy a dicsőség az igazságosság mértéke szerint testvéreinek, az angyaloknak és a szenteknek jár, s ha maga is megdicsőül, ez a dicsőség nem több, mint, amannak visszfénye ahogyan az az édesanyja homlokáról sugárzik. Kis gyermek vagyok és csak egyet akarok: szeretni. A gyermeknek nem is szabad nagy tettekre vállalkoznia, de miért bántana ez? Testvéreim munkálkodnak és megállják helyüket és én, a kis gyermek, szeretek. De hogyan tudjam megmutatni szeretetemet, hiszen a szeretet mindég tettekben valósul? Virágokat hintek majd, hogy illatuk áradjon és énekelem majd a szeretet énekét. De Jézusom, mit kezdesz majd virágaimmal és énekemmel? Jaj, én tudom, hogy ez az illatos zuhatag, ezek az értéktelen virágszirmok és a szeretet éneke számodra elragadó lesz! Igen, ezek a semmiségek örömet okoznak Neked! A mennyei seregek mosolyognak majd és a szeretetből letépett virágszirmokat — mert isteni érintésre végtelen értéket nyertek — lehintik majd a tisztító tűzbe, hogy oltogassák a lángokat, és lehintik a földre.”

A „Novissima Verba”-ban így jellemzi Kis Szent Teréz a gyermekdedséget: Nem más az, mint önön semmiségünket elismerni, mindent a végtelenül szerető Istentől várni, mint ahogy az apró gyermek mindent apjától vár, ezért maga nem aggódik semmiért és nem keres elismerést. A kicsiny mindent megkap, amire szüksége van, de mielőtt felnő, apja mindjárt így szól hozzá: most már állj a magad lábán, tudsz magadról gondoskodni. Én nem akarok felnőni, mert nem akarom ezt hallani. Úgy érzem képtelen lennék örök életemet „megszerezni”. Ezért inkább kicsi maradok,

virágokat szedek továbbra is, a szeretet és áldozat virágait, hogy egyszer átadhassam Istennek és örömet szerezzek neki.

Combes felhívja a figyelmünket arra is, hogy Lisieuxi Szent Teréz világosan, tudatosan mindig ezt az utat követi, de írásai néha olyan merészek, hogy az olvasót könnyen hozzák zavarba. Néhány ilyen nyers, sőt szinte ridegen ható sorát 1896. szeptember 17-én kelt és a Legszenőbb Szívről nevezett Mária nővérnek írt leveléből idézzük: „Ha az ember Jézust szereti és szeretetből áldozata akar lenni ennek az emésztő és megváltoztató tűznek, úgy teheti magát erre az áldozatra mind méltóbbá, ha minél gyengébb, kívánságmentesebb és erőnyek híjával való”. A fenti sorokat Ágnes anya annyira ridegnek találhatta, hogy az „Egy lélek története” első kiadásában nem közölte, a „kívánságmentesebb és erőnyek híjával való” szavakat kihúzta és helyébe a „nyomorultabb” jelzőt tette.

Természetesen Kis Szent Teréz műveiben sokkal több és sokoldalúbb a lelki gyermekesség és a kis út lényegéről szóló elmélkedés. Ennyi is elég azonban ahhoz, hogy André Combes mélyreható elemzését nyomon tudjuk követni, s világosan megértsük Kis Szent Teréz nagyságát és jelentőségét.

A szerző szerint a „Jézusnak örömet szerezni” visszatérő gondolata csak a felületen maradók számára tűnik gyerekesnek vagy semmitmondó édeskedésnek. Valójában Kis Szent Teréz élete belső parancsát követi, a Megtestesülés az ő számára teljes reális valóság, Jézus élő személy, szavai nem elvont eszmék, hanem élő személy szeretetének valósága egy másik élő személy iránt. Ez a szeretet egyéni érdekeit teljesen elfelejti, ezért képes arra, hogy Isten Fiának minden kívánságát magáévá tegye. Lisieuxi Szent Teréz állhatatosan lelki kicsinységet, középszerűséget akar. Első hallásra ez meghökkent, mert megszoktuk, hogy a szentekre jellemző a lelkiekben való növekedés vágya, sőt — látszólagos ellentétképpen — maga Teréz is többször hangoztatja, hogy szeretne nagy szent lenni.

A megértésnek első kulcsa az, hogy az a „nagyság”, amiről Szent Teréz félt és amiről mindenképpen le akart mondani, tulajdonképpen a szabadságtól megittasult humanista ember tö-

rekvése, tehát valójában Istentől való függetlenülés, a saját belső értékek minél teljesebb kibontásának vágya. Ettől — vagyis az Istentől való függetlenségtől — „korunk legnagyobb szentje” a lehető legvilágosabban meg akarja önmagát különböztetni. Kora — és korunk — legnagyobb betegsége az önmagát minden áron „kiélni” akaró individualizmus. Annakidején már Chesterton is rámutatott arra Szent Ferencről írt tanulmányában, hogy minden szent korának ellensúlya és gyógyszere. Kis Szent Teréz életével mutatta meg, hogy az embernek nem a képzelet világához tartozó függetlenségét kell kifejlesztenie, hanem éppen ellenkezőleg: gondosan meg kell őriznie függését attól, aki az életnek egyedüli kezdete és befejezése.

Combes arra is felhívja a figyelmet, hogy Kis Szent Teréz a jegyesség tökéletes magasságába emelkedik és teljes tisztasággal megvalósítja a szentírási követelményt: magunkat tisztán tartani a világtól. Hogy ez mennyire kivételes, azt mi sem mutatja jobban — folytatja a szerző —, mint az a tény, hogy még a teológusok, lelkipásztorok és szónokok között is szembevetendő a vitáknak, túlzásoknak, csatározásoknak és bizonyos tehetetlenségnek emberi gyarlósága. A test gyümölcsei ezek, az önmagát kifejtési akaró énnak örök hibái. Szent Pál így sorolja fel: „Nyilvánvalóak pedig a test cselekedetei... ellenségeskedések, viszálykodások, versengések, harag, veszekedések, visszavonások, szakadások, irigykedések...” (Gal. 5, 16—25.)

Teréz álmában sem gondolt arra, mintha az üdvözült lélek ne lenne minden erőnnel feldiszipva. Életének önkéntes lemondó kicsínysége mégis kizárja, hogy a szentség elérésében szükségképpen azt a feladatot tűzze ki maga elé, hogy mindezeket az erőnyeket sorra meghódítsa a maga számára. Ilyen módon erényesnek lenni „növekedést” jelentene, s éppen ezt utasítja vissza. Nem a saját törekvésünk, hanem a végtelen szeretet emel fel bennünket természetfeletti nagyságra, a mi akaratunknak elsősorban az a szerepe, hogy engedje érvényesülni, minden személyes fenntartás nélkül, az „emészto és megváltoztató” szeretetet. Az én törekvése a természetes ösztönök irányában is hat; aki nek minden erényt sikerülne önmagában kifejlesztenie, az elkerülhetetlenül

elsősorban saját vágyait valósítaná meg. Az Isten akaratára hagyatkozó lélek viszont nem a saját vágyai felé fordul, hanem a Megváltó kívánsága felé és így tud Jézusnak mindég örömet adni. Ez a lelki szegénység „conditio sine qua non”-ja a kis útnak, a teljes lemondás eredménye pedig a lélek kicsorduló gazdagsága. Ezt állítja szembe Szent Pál a test cselekedeteivel, mint a lélek gyümölcseit: „A lélek gyümölcse pedig: szeretet, öröm, békesség, türelem, nyájasság, jóság, hosszú tűrés, szelídség, hit, szerénység, megtartóztatás, tisztaság. Ilyenek ellen nincs törvény... Ne vágyódjunk a hiú dicsőség után, egymást ingerelve, egymásra irigykedve.” (Gal. 5, 22—26.)

Háttra van még a válasz arra a kérdésre, hogy ez a teljes lelki kiüresítés és önátadás hogyan emelte Lisi-euxi Kis Szent Terézt „korunk legnagyobb szentjének” magasságába? Erre a kérdésre egy másik tanulmány ad világos választ. (Friedrich: *Therese von Lisieux und das 20. Jahrhundert.*) 1896. áprilisától majdnem halála napjáig, tehát 1897 szeptemberéig Kis Szent Terézre ráborult a lélek legsötétebb éjszakája, a tövises szúrása a szívéig ért: kinzó hitbeli kételemek gyötörték. Vajon nem káprázat-e mindaz, amit Istentől gondolt? A teljes semmi nézett rá, az örök értelmetlenség kísértése kerülgette. Friedrich Herr szerint ez a másfél év, a 19. század legértékesebb ideje. Szent Terézt az emészto és átalakító szeretet, a Szentháromság izzó kohója teljességgel felolvasztja és átalakítja sugárgzóvá teszi. Ezeknek a hónapoknak lelki élményét a tudós megfigyelő pontosságával jegyzi fel a szenvedő. (Az „Egy lélek történetének” eredeti francia címe „referat”, s ez sokkal többet mond a lényegről, mint a magyar „történet”.) Az áldozat virágit ebben az időben sem szűnik meg szedni, éneke sohasem volt csengőbb és az Isten előtt kedvesebb, mint most. De mindezek mellett új világ nyílik meg előtte: megérti a hitetlenség realitását, és a lelke megtelik a legnemesebb emberszeretettel. Mondhatnánk, igazi, hamisítatlan krisztusi humanizmussal. Mennyire más ez, mint korának énközpontú áljámborsága! Szent Teréz most érti meg teljesen, amit addig is mélységesen érzett, hogy minden vallásosság hamis, amelyik az embert, a felebarátot nem veszi telje-

sen, végzetesen komolyan. S mert teljesen lemondott önkaratáról és Isten kezébe tette le sorsát, az Úr a teljes megértéshez vezeti. Nem frázis híres mondása: „Je voudrais convertir tous les pécheurs de la terre et sauver toutes les âmes du purgatoire” — „szereitek megtéríteni minden bűnöst a földön és megmenteni minden lelket a tisztítóútból.” Az individuális humanizmus helyébe az embertszerető Isten mindenkire kiterjedő humaniz-

musát hirdeti Szent Teréz. S mindenkít hív és vonz ma is, hogy kövessék a „kis úton”.

Nem más ez tehát, mint a gyermekded Istenre hagyatkozás és mindég gyakorlati felebaráti szeretet. „Kis út”, mert az egyszerűség útja. De ne felejtjük el, hogy az egyszerűség egyszerűsége a legnagyobb föléletesség is: maga az Isten is végtelenül egyszerű.

Egls István

NAPLÓ

RIEDL FRIGYES. Negyven évvel ezelőtt, 1921. augusztus 7-én halt meg Riedl Frigyes. Édesapját, Riedl Szendét, szülei eredetileg papnak szánták, s csak a szabadságharc forgataga ragadta ki a csendes pozsonyi szemináriumból, ahová azután már nem is tért vissza, mert az idő közben szívében fellángoló szerelmi érzés új irányt szabott életének. A szülők romantikus szerelme, s a család eredendő vallásos szelleme a gyermek lelkében meghatóan fennkölt, meleg, keresztényi szeretettől átfűtött humanizmussá ötvöződött. Mint a budapesti egyetemen a magyar irodalomtörténet tanára, a tudósoknak azon ritka fajtájához tartozott, akik remekírókról remekműveket írnak (gondoljunk csak az Aranyról és Petőfiről szóló monográfiákra), akikben a tudós és a szépiro szerencsés módon egyesül, akiknek a művei, a mellett, hogy tudományosan megbízhatók, éppen nem fűrészpör-ízű száraz filológizálások, hanem íróian élvezetes, értékes olvasmányok. Tudósi érdemeit irodalomtudományunk már alaposan kielemmezte és értékelte, s így mi most megelégedhetünk azzal, hogy *emberi* egyéniségének egy-két alapvonását emeljük ki. Két jelentős tanulmánya is van, melyekből alapjában katolikus lelkületére következtethetünk: *A magyar irodalom főirányai* és a *Magyarok Rómában*. Ide vehető még töredékesen hátramaradt irodalmi hagyatéka is. Az a csöndes áhítat, mellyel a középkori kódexirodalmunk bájos, naiv legendáit idézgeti, s a mód, amellyel ezt az egész korszakot megeleveníti, emberei lelkivilágának jellemzését adja: mutatja, hogy Riedl lelke mennyire fogékony a kor szellemét jelentő vallásosság iránt... „A középkornak a vallás mindene — olvassuk nála. — Ami benne nemes, azt a vallás fejlesztette; amit tud, azt a vallás révén tudja. Szellemi horizontját csak a vallás ragyogja be...” Riedl megértő szeretettel tekintett a keresztény középkorra, ugyanakkor amikor lelkesedett a művészeteket kibontakoztató reneszánszért is. Természetesen vonzódott tehát a kereszténység és reneszánsz k'asszikus földjéhez: Itáliához. E vonzalomnak köszönhetjük a finom lírával brokátosan áttört másik kítűnő tanulmányát: a *Magyarok Rómában* címűt. A tudós pontosságával s a magyar Róma-járó meleg lírai felbuzgásával jegyzi fel a dátumot: „Az első magyar 938-ban látta az örök város várfalát és a fölötté kimagasló Colosseum óriás köröndjét.” Ezek az első magyarok kalandozó pogány lovasok voltak, akik olaszországi rabló-portyázásuk során az Örök Várost is útba ejtették. „Hatvan évvel később ismét megjelenik egy magyar csapat Róma kapujánál. De mily nagy változás! Szent férfiú vezeti most az előbb zsákmányoló, vad lovas nép küldötteit, akik a kereszténység legújabb országa számára koronát és áldást kérnek. E küldöttség Magyarországra nézve új élet kezdetét jelenti...” A halála után *Riedl Frigyes hagyatékából* címmel kiadott egyik vázlatos tanulmányából is az tűnik ki, hogy Riedl a kereszténységben nem csupán a régmúlt idők értékes ereklýeemlékét becsülte, hanem elevenen ható, a jelent és a jövőt formáló, el nem hanyagolható erőnek hitte és vallotta.

Mindezek után pedig egy élesnek tűnő, de éppen nem indokolatlan fordú-

lattal állapítsuk meg azt is, hogy Riedl Frigyes, aki olyan finom ösztönrel megjelölte a múltra vonatkoztatva a magyar irodalom „főirányait”, a jövőt illetően nagyon sok közéleti szerepet játszó kortársát megelőzve felismerte a szocializmus történelmet formáló erejét is.

A *Budapesti Szemle* 1903. áprilisi számának 154—58. lapján „Magyar imperialisták” címmel igen figyelemreméltó tanulmány jelent meg Riedl Frigyes tollából. Ebben ismerteti s egyúttal élesen bírálja Hoitsy Pál neves csillagász és publicista „Nagymagyarország. A magyar történet jövő századai” címmel megjelent, a valóságtól meglehetősen elrugaszkodott, delibábos nemzetpolitikai tanulmányát. „Hoitsy — írja Riedl — a jövőendő Magyarországot nevezi Nagymagyarországnak: azt a Magyarországot, mely szerinte természetes, ok-szerű és szükséges terjeszkedés következtében nagyobb és hatalmasabb lesz, mint Nagy Lajos magyar birodalma.” Hoitsy fellegjáró elméletét, a magyar imperializmusnak Balkán-irányú terjeszkedése szükségszerűségét a földrajzi viszonyok kényszerítő erejével — ma úgy mondanók: „geopolitikai” megdondolásokkal — iparkodott igazolni. Riedl ezzel szemben arra figyelmeztet, hogy: „A közlekedési eszközök tökéletesbülésével, a technika bámulatos vívmányai mellett a hegység már nem annyira elválasztó, a folyó pedig nem annyira összekötő jelenség, mint régen.” Megállapítja, hogy a jövő alakulását nem lehet előre meghatározni, mert az több ismeretlen tényezőtől függ. Ilyen szerinte az egyes népek létszámának alakulása és még egy másik rejtélyes erőt jelentő összetevő. „Az európai emberiség politikai és társadalmi eszméi nagy evolúción mennek majd át; a szocialdemocrata áramlat mind erősebb meg erősebb lesz; beláthatatlan, hová fog vezeteni, mit fog elsodorni, mit fog épen hagyni. Beláthatatlan, mennyire át fogja alakítani nyilvános életünket és társadalmi berendezésünket, mennyire fogja megtámadni a nemzetségi cultusát, amelyen a mai állam-alakulások alapulnak. Hogy mikor? és mikép? az kétséges előttünk, de hogy nagy változások lesznek, az valószínű...” Azokkal az érvekkel kapcsolatosan, melyekkel Hoitsy a szocializmus jelentőségét elbagatellizálni igyekezett, Riedl így reflektál: „Vajon kizárja-e Hoitsy ellenérve a socialdemocratia befolyását a jövőben? A socialdemocratia napról napra terjed és nagyon sokféle árnyalata van... Hoitsy... nem tudja megcáfolni, hogy a socialista (azaz a mai társadalmi rend megváltoztatását célzó) eszmék a közel jövőben elsőrangú, hatalmas tényezőkként fognak szerepelni. Hatalmas és — hozzátehetjük — ma még kiszámíthatatlan tényezőként.”

Ne feledjük, hogy Riedl mindezt még 1903-ban, tehát két évvel az 1905-ös orosz forradalom előtt írta. Joggal megállapíthatjuk, hogy a hivatásos politikusok közül is csak nagyon kevesen látták ennyire tisztán a valóságos életet és az abból sarjadzó jövőt, mint az a Riedl Frigyes, akit sokan szerettek afféle szórakozott professzornak, a való élettől elvonatkoztatott szobatudósnak fel-tüntetni. (*Kunszery Gyula*)

A FÁRAÓK KANONOKJA. Így nevezték Étienne Drioton nancy-i kano-nokot, aki ez év januárjában halt meg. A jelen kor legnagyobb egyiptológusai közé tartozott. Halálakor a francia rádió rendkívüli adásban ismertette munkásságát, és külföldről több mint ezer levélben fejezték ki a tudósok rész-vétüket.

1900-ban, tizenégyéves korában atyja könyves polcáról kezébe került egy egyiptomi útikalauz, amelyben egy egyiptomi nyelvtan címét fedezte fel. Ez annyira felkeltette az érdeklődését, hogy megszerezte magának a nyelvtant s hozzáfogott a tanuláshoz. Ettől kezdve egész életében első sorban Egyiptom ér-dekelte. A kis gyermek szakavatott vezetőt is kapott a nyelvtanuláshoz a Louvre egyik tisztviselőjének, Georges Bénédictenek személyében, akihez ettől kezdve szoros barátság fűzte. Bénédite áveken keresztül minden héten elküldte tanítványának a számára egybeállított nyelvtani feladatokat.

Tizenhatéves korában Drioton papi szemináriumba lépett s tanulmányai folytatására Rómába került. Itt 1912-ben megszerezte a filozófiai és később a teológiai doktorátust. Szabad idejét azonban változtatlanul kedvenc tanulmá-nyának szentelte. Tökéletesen megtanulta az ókori Egyiptom nyelvét és történetét. A párizsi *Institut Catholique* professzora, Mgr. Griffin a keresztény

Egyiptomra is felhívta figyelmét és ettől kezdve a koptok nyelvével és történetével is foglalkozott. Csakhamar ezen a területen is szakemberré nőtte ki magát. Négy területen volt szakember: az ókori egyiptomi nyelvben és történetben, a kopt nyelvben és történetben, holott ezek mindegyike önmagában elég egy tudományos élete kitöltésére.

Az első világháború alatt Párizsban katonakórházban volt lelkész. Szabad idejében a kopt kéziratokat tanulmányozta és erről szóló tanulmánya 1918-ban jelent meg. Szakadatlanul dolgozott. 1920-ban az *Institut Catholique*on az egyiptomi és kopt nyelv tanárává nevezték ki, ekkor 31 éves volt. Bénédite is meghívta maga mellé a Louvreba s 1925-ben, mikor Bénédite meghalt Drioton lett az utódja. Közben rendszeresen előadott a *College de France*-on; szerették világos, érdekes előadásait. De nemcsak hazájában töltött be különböző hivatalokat és tisztségeket, hanem Egyiptomba is meghívták a kairói Fouad-egyetemre. Egyiptomban részt vett a régészeti kutatások megszervezésében, felügyeletében, múzeumok igazgatásában is s maga is végzett ásatásokat Médamoudban. Katolikus pap számára ritka megbecsülés egy mohamedán államban.

Adminisztratív és reprezentatív munkája mellett mindig tudott időt szakítani a szorosan vett tudományos munkára is. Egymásután jelentek meg tanulmányai tudományos folyóiratokban a fáraók Egyiptomáról és a keresztény Egyiptomról. Szerkesztett egyiptomi nyelvtant, bevezetést írt a hieroglifíráshoz *Sottus*-val, megírta Egyiptom történetét *Vandrier*-val, *Lauerral* pedig Zoszer fáraó szakkarai emlékeiről írt. Nem féltékenykedett, tudott együtt dolgozni másokkal.

Különös feltűnést keltett 1942-ben kiadott könyve: *Le théâtre égyptien*, amelyben az egyiptomi színház kialakulására mutat rá. Már Herodotos említett tett egy Ozirisz és Szet harcát bemutató misztériumjátékról, egy Edfuból előkerült stélén pedig egy színészlőről volt szó, de hogy ténylegesen is voltak színdarabok és milyenek is voltak, azt csak Driotonnak sikerült kimutatnia. Különösen érdekelték a misztériumok és ezekben a liturgiától és a szimbolikus cselekményektől gondosan külön tudta választani a tulajdonképpeni drámát annak szereplőivel és párbeszédeivel. Tizenkét színdarabot tudott így azonosítani.

Tudományos munkásságán mély nyomot hagyott papi mivolta. A régi Egyiptom velőkéig át volt itatva a vallással, és Drioton számára a vallásos szemlélet volt az első. E szemszögből nézett mindent, eszerint különítette el a dolgokat és a kérdéseket ebből a szempontból látta feladva. Sok problémára találta meg így a választ, amelyet előtte a laikus tudósok nem tudtak megtalálni. Ebben természetesen része volt teológiai képzettségének is, de az igazi ok az egyéniségében rejlett. Mélységesen vonzódott a szenthez, ami az egyiptomiak lelkeiben is megtalálható volt, és erre rezonált a lelke. De ezzel egyetemesmind a kérdések, problémák középpontja felé irányult az érdeklődése és nem elégedett meg a felülettel.

Tudományos munkásságának vallásos beállítása ezért nemcsak a kopt egyház emlékeire terjedt ki, hanem érdekelte a Biblia és Egyiptom történeti vonatkozása is. Így írt többek közt a zsidók Egyiptomból való kivonulásának a problémájáról. Amen-em-ope és a példabeszédek könyvének az összefüggéséről. A bölcsességirotek tanulmányozását különösen fontosnak tartotta. Ezek közül a legrégebbiek (*Tanítás Kagenni számára, Tanítás Merikare király számára, Ptahotep tanítása, Egy egyiptomi bölcs figyelmeztető szavai, Egy életuntnak vitája lelkével*) eredete a régi birodalomba nyúlik vissza. Erkölcsi kódexeknek tekintették őket, melyeket királyok, vezetők számára írtak. Ugyanazok az emberi létproblémák szerepelnek bennük, melyek az embereket mindenkor foglalkoztatták. Ezért találkozunk ilyen kérdésekkel az ószövegségi bölcsességirodalomban, Szent Ágostonnál, Aquinói Szent Tamásnál és a modern Max Schelernél, Heideggernél vagy Sartrenál is. Ennek az irodalomnak és a Bibliának az összefüggését tette vizsgálat tárgyává és igen fontos eredményekhez jutott általuk.

Ugyanez a szemlélet vezette őt akkor, amikor az amulettként és pecsétyürüként használt skarabeusok titkos írását (*kryptographia*) megfejtette és rámutatott arra, hogy a titkos írás alkalmazása csak a kíváncsiság felkeltését

szolgált, hogy a mögötte rejtőző gondolat foglalkoztassa az embereket. A skarabeusokra írt formulákból ugyanis a személyes vallásosságnak egész különleges világa nyilvánult meg. Ennek a felfedezésnek köszönhető, hogy meg tudta magyarázni a XIX. dinasztia (Kr. e. 1330—1195) idejéből származó halotti stélék (kő-síremlékek) vallásos jellegét.

Ezen a különleges területen végzett munkák tették lehetővé számára, hogy az egyiptomi pantheon furcsa, állatformájú istenei mögött észrevegye a monotheizmust, ami az egyszerű emberek hitében évezredekken át megmaradt. Előtte az egyiptomiak vallásából csak a külsőségek érdekelték a tudósokat. Leírták a különböző isteneket, templomaikat, közölték a mítoszokat, a falakra vésett hieroglifákat, az invokációkat tartalmazó papirusztekercseket, himnuszokat, szertartásokat, rítusokat, formulákat. Nem láttak bennük egyebet, mint legfőljebb mágiát, mely a maga szavaival, szertartásaival biztosítja itt a földön és a túlvilágon a jólétet. Nem tudták mindebből kiolvasni a régi egyiptomiak vallásos lelkületének őszinteségét, bensőségét, nem tudták kiértékelni kultuszukat és szertartásaikat. Ez nem elégítette ki Driotont. Az első volt, aki rámutatott az istentisztelet és a bölcseségirodalom közt lévő kapcsolatra, és hogy ez az irodalom a forrása a kultusznak. Nemcsak egyszerű tanácsokat tartalmaz, melyeket a kormányzásnál fel lehet használni, hanem szoros kapcsolatban van az istenséggel, amelyről elmélyült s valódi misztikus szemléletet ad. Rámutatott arra, hogy benne az „isten” szó egyszóamban és egyedülállóan fordul elő, függetlenül a különböző formuláktól, melyek az egyiptomi pantheon számára rendelkezésre álltak. Ezekben az iratokban az istenségnek olyan jellegzetes vonásai vannak (teremtői hatalom, atyai gondoskodás a teremtményekről, szeretettel teljes és gyakran személyes viszony velük), hogy Drioton egész tudományos szigorúsággal ki tudta következtetni nemcsak az egyisten után való vágyódást, hanem a valóságos monotheisztikus hitet is. Ez kitűnt a piramis-idők egyik okmányából, a *Memfiszi teológia* összefoglalatából is, mely a Sabaka-féle stélén (Kr. e. 700) található, de visszanyúl a III. dinasztia idejébe (Kr. e. 2980). Itt olvasható: „Ptah isten teremtette az isteneket, építette a városokat, alapította a tartományokat, az isteneket elhelyezte szentélyükbe, meghatározta áldozataikat, berendezte kápolnájukat és megalkotta testüket úgy, hogy szívük meg volt elégedve ezzel”. (*Pritchard: Ancient Near Eastern Texts* 5. old.) Ez a monotheisztikus törekvés nyilvánult meg az egyiptomi papság szinkretista törekvéseiben, amelyek megalkották az istenek családjait vagy hierarchiáit. Legkifejelettebben, bár a legtöbb politikai színezettel, és a legjellegzetesebben Echnatonnál (Kr. e. 1375—1347). Vizsgálatának számtalan adata alapján Drioton kimondhatta, hogy a monotheisztikus hagyományok a legrégibb idő óta fennmaradtak és átütöttek a sokistenhiten.

Minden új tanulmánya ennek az alapvető megállapításnak volt a megerősítése. Így volt ez például az ún. ártatlansági nyilatkozattal is. A megholt lelkek ezzel tisztázták magukat az alvilági bíró előtt. Ezeknek a formuláknak a tudósok csupán mágikus erő tulajdonítottak. Drioton most ugyanazzal a gondolat, mint amellyel a misztériumoknál dolgozott, nekifeküdt ennek a kérdésnek és tanulmányozta a mágia szerepét a vallásban. Világos szövegekre támaszkodva kimutatta, hogy ezek a formulák csak korlátolt területre vonatkoztak, alá voltak vetve az istenségnek és nagyon messze voltak attól, hogy katalmat gyakoroljanak az istenség felett. Az ártatlansági nyilatkozatnak nincsen lényegében véve mágikus ereje, mert az ókori birodalom első formuláiban egyenes kapcsolatban vannak az Isten szuverén ítéletével, és maga az istenség menti fel a bűnöst, nem pedig a formula elmondása.

Amikor Drioton a régi Egyiptom vallását kutatta, nem feledkezett meg a keresztény Egyiptomról sem, s élete utolsó szakaszában párhuzamosan foglalkozott mindkét Egyiptom emlékeivel és megtalálta a láncszemet, mely az egyiket a másikhoz kötötte s ez az egyiptomiak vallásossága volt. A régi egyiptomiak mély vallásossága biztosította a természetes alapot a kereszténység számára.

Drioton életében a pap, az ember, a tudós a legnagyobb harmóniában volt egymással, példaképe lehet a keresztény tudósnak. Kutatásaiban mindenkor Isten nyomait kereste és ezt meg is találta munkásságában és önmagában is.

(Kosztolányi István)

„AZ OLVASÓ NAPLÓJA. Kolozsvári Grandpierre Emil *Egy szereplő visszatér* című új könyvének befejező ciklusa tizenegy rövidebb elbeszélést tartalmaz ezzel az összefoglaló címmel: „Embert stílusáról”. Vázlatkönyv ez, novellák sorozatában végzett műhely-tanulmányok. Címük egyben az írói szándékról is vall: megragadni a jellemet abban, amiben kifelé a leginkább megnyilatkozik, azaz a stílusában; abban, ahogyan mozog, él, viselkedik, beszél. A vállalkozás nem is olyan könnyű, mint amilyennek az ürügyéül szolgáló mulatságos történetek alapján vélhetik. Beszélni valakiről mindig könnyebb, mint beszéltetni valakit. Egy alak hanghordozásának, gondolkodásának, beszédmodorának, gesztusainak állandó, éber megfigyelése és ábrázolása, anélkül, hogy az író ebből a magára vett modorból kiesnék és hamisat fogna, s ugyanakkor anélkül, hogy a karikírozás túlzásaiba esnék, komoly, nagy gyakorlatot és jelentős ábrázoló erőt igénylő föladat. Elmondani, akár szociográfiai leletként, hogyan, milyen vak buzgalommal szolgálja ki egy korlátolt titkárnő gazdáját, aki szemérmetlenül kizsákmányolja, érdekes lehet; sokkal érdekesebb, ha mind ezt a titkárnő maga mondja el, illetőleg az ő korlátolt rajongásának vallomásából derül ki, mint a *Vállalati ügyben*. Azt is érdekesen, humorosan el lehet beszélni, hogyan lát vendégül egy sznob kispolgári házaspár egy író; érdekesebb, jellemzetesebb, színebb, ha minderről maga a férj számol be, s a dolog komikuma az ő fontoskodó elbeszéléséből pattan elő, mint az *Egy nagy kiábrándulásban*. Az emberről maga az ember vall, a stílusával. A vállalkozás sikere főként azon múlik, mennyire hiteles a stílus, mennyire valóságos a jellemző gesztus. Tehát lényegében azon, mennyire tudja beleélni magát az író az alakba, illetve mennyire tudja alávetni önmagát, saját „stílusát” az ábrázolandó alak stílusának.

Az „Embert stílusáról” ciklus darabjai nem különösebben nagyigényűek. Semmivel sem törekszenek többre, mint amit közös címük mond. Az író gyors, gyakorlott kézzel arcképeket vet papírra; vagy néha mintha magno-szalagot játszanék le, melyet egy-egy jellem, típus belső szerkezetének működéséről vett föl. Látszólag az olvasó szórakoztatására, mulattatására. Valójában tanulmányként. Mert a nagyobb arányú elbeszélésekben s a kötet címadó kisregényében ugyanezeknek az eszközöknek az alkalmazásával látjuk, ugyanezzel a módszerrel találkozunk.

A nem egészen százhatvan lapnyi kisregény, az *Egy szereplő visszatér* története nagyon áttekinthető, mégsem könnyű egy szála fűzve elmondani. Egy vidéki városban egy vagyonra éhes intéző beférkőzik egy friss özeveg, Tauberné kegyeibe és kiforgatja vagyonából a két Tauber lányt. A kisebbik Tauber lány, Zsuzsa föllázad, a maga lábára áll az örök-jogás, kisvárosi Don Juan Gajári Laci segítségével. „Egy szereplő visszatér” a múltból: Katona Árpád, Gajári Laci gyerekkorának vidám Árpi bácsija, és anyjának egykori gavallérja; ez a visszatérés egy sereg indulatot bolygat föl, Ladiban is, anyjában is, apjában is. A jogász végül fölhasználja a kínáló protekciót: levizgázik, állást kap Pesten és Zsuzsa után utazik. De mindezt az író nem szorítja mederbe; az élet áradását nem szabályozza, hanem hagyja, hadd fojjék kényelmesen, kissé kuszán és mégis az élet természetes rendjében; úgy látszik, mintha nem nyúlna formáló kézzel a valóságba. Szálakat elvarratlanul hagy; a regény Tauberék történetének indul, Gajáriék történetével végződik; szántszándékkal kiter minden kínáló „megoldás” elől: nem boronálja össze Lacit és Zsuzsát; nem zárja le Tauberné és a birtokába szerelmes Árokháti ügyét; nem tudjuk, mi lesz a másik Tauber lánnyal és szerelmével, az asztalos fiából lett mérnökkel. Központi alakja van ugyan a regénynek, Gajári Laci, ő azonban inkább csak amolyan ürügy-főhős: szerepe inkább az antennáé, mint a motoré; inkább közvetíti, nem pedig viszi a történetet. A szövevényes anyagnak mégis megvan az egyensúlya, de nyilván nem a történet, hanem az alakok, a jellemek jóvoltából.

Ezeknek az ábrázolása az „embert stílusáról” módszerével történik. Grandpierre Emil nem sokat válogat, még kevesebbet kényeskedik. Nyers masszából, finnyásság, aprólékoskodás nélkül gyúrja ki alakjait; nem dolgozik utalásokkal, mondhatni atmoszférikus áttételekkel, hanem nevükön nevezi a dolgokat és semmit nem mellőz el, ami az alak jellemzetes előállítását szolgálhatja. Ér-

zelmek, lelki mozzanatok ecsetelésénél semmivel sem fordít kisebb gondot az ember „stílusának” külsőségeibe való megragadására; kevés írónk van ma, aki alakjai külsejét oly részletesen és jellemzően látná és láttatná, mint Grand-pierre Emil.

Az alakokban persze az a legjellegzetesebb, ami a legfölkölőbb; a rajznál, hogy az arckép találjon, legjobban a kiütköző vonásoknál kell megnyomni a ceruzát. Ez a látás és ábrázolás aztán sokszor súrolja a komikumot, nem a dolgok komikusra torzításával (mint például *Az elveszett gyermekkor* című, egyébként meggondolkoztatón példázatos elbeszélésben), hanem a jellemzetes kiemelésével. A módszer lényegében ugyanolyan, mint Balzacnál; bizonyára ebből, vagy ebből is származik az ábrázolt valóság bizonyos panoptikumszerűsége. Az *Egy szereplő visszatér* kitűnően megrajzolt bevezető jelenete olyan, mint egy nagyon jól beállított színpadi kép, néhány remek karakter-szereppel, elsősorban Taubernával és a kérőjelölt Blazsekkal. Mintha az író „embert stílusáról” fölíratú vázlatkönyvében lett volna egy lap a kegyeskedő özvegyről is, a közhelyeiben feszengő nyomdásról is: amikor megszólalnak, mindegyik pontosan a saját stílusában beszél és mozog és hanglejtésével, beszédmodjával jellemzi magát; akárcsak később a visszatérő Arpi bácsi, ahogy a jogászt, aki nem ismeri meg, egyetlen kérdéssel rá tudja emlékeztetni mindenre, s ahogy csak meg kell szólaltatnia, s máris mindenestül előttünk áll a kiöregedő „sarmör”; vagy még később az apa és megcsalt férj, a száraz jogász, amint ebédnél a város pletykáit sorjázza törvényszéki modorában s a papucshős sunyi bátorságával áll bosszút egykori sérelméért a harcias, ajtócsapkodó feleségen. Ha van regény, amely színpadot kíván, az *Egy szereplő visszatér* ilyen.

A kisregény izmos létszerűségét elsősorban az ábrázolás, jellemzés e bővérű, izes realizmusának köszönheti. Izes, jóízű realizmus ez: az író nemcsak érti, hanem élvezi is a mesterségét. Alakjaiból nemcsak létszerűség árad, hanem az ábrázolás kényszeredettség nélküli, fűrge öröme is; az a kis *charge*, majdnem színészes gesztus-túlzás, ami egy-egy figuráján észlelhető, olyanféle, mint mikor az arcképrajzoló a portré találó voltán érzett jókedvében kissé megnyomja a ceruzáját. Van ilyen túlzás, ami torzít, és van, amelyik ellenkezőleg, csak még jellegzetesebbé és hitelesebbé tesz; ez utóbbi eset figyelhető meg számtalanszor például Balzacnál. Az *Egy szereplő visszatér* erős kirajzolásai szintén ebbe a balzaci fajtába tartoznak.

Ami a történetet, meseszöveget illeti, abban Kolozsvári Grandpierre Emil semmiféle meglepetéssel nem szolgál; nem tér el az epika szokott hagyományaitól, nincsenek új fogásai, „technikai” vívmányai, „formabontó” kísérletei. Annnyira lekötik figyelmét az alakok, jellemelek, hogy mellettük jóformán minden egyéb másodlagossá lesz. Szerkezetei majdnem anekdóta-szerkezetek; ke-retek ezek, melyek többé-kevésbé csak arra valók, hogy legyen miben mozogniuk a jól formált, valóban hús-vér jellemeleknek. Vannak epikusok, akik — például Mikszáth — az *elbeszélés* örömet élvezik, szinte beszélve írnak; vannak, akiket az *ábrázolás* öröme jellemez. Kolozsvári Grandpierre Emil az utóbbiak közé tartozik, az íróknak abba a típusába, amelynek a fejedelme — megint csak az ő nevét kell említenünk — Balzac.

A kötet legjelentősebb darabja minden bizonnyal a címadó kisregény. Az elbeszélések közül a „rezervátumi” öregekről nyújtott pompás jellemtanulmány, a *Tarokkzók* mellett elsősorban a *Karácsonyi ünnepek*et kell kiemel-nünk: a háború végnapjait élő Budapestnek és hadseregnek ezt a félcmetes groteszkba hajló, komikumában tragikus képét.

„Egy Kínába került magyar geológus tifuszban megbetegszik s önkéntes ápolónőjének, egy fiatal munkatársának estéről estére, láztól gyötörtén elmondja a férfikorának történetét, életének sorsdöntő fejezeteit.” Ez Birkás Endre új, *Kő és homok* című regényének tömör „tartalma”, ahogyan a burkoló ismertető szövegében olvashatjuk. Illetőleg nem is annyira tartalma, mint inkább kerete; és nem vagyok egészen biztos benne, hogy ennél jobb keretet nem választhatott volna az író. Valamilyen keret kétségkívül kell, mihelyt lemondunk ar-

ról, hogy a dolgokat folyamatosan, elejétől végig úgy mondjuk el, ahogy formai problémákkal nem sokat vesződő, gyanútlan regényíró eleink tették. Vagy legalábbis sokan közülük. Mert Balzac például már korántsem volt ilyen „gyanútlan”, s egyáltalán nem azzal a Walter Scott módszeréből ellesett naív fogással élt, amely a régi iskolakönyvek Jósika Miklós kapcsán fejtegettek: az érdeklődés fokozására legizgalmasabb pillanatában szakítani meg az elbeszélést s térni át valamelyik mellékágára, hogy aztán e lassító kitérő után megint a főcselekményt folytassuk, függőben hagyva egy ideig a szorongó olvasót afelel, vajon mi lesz az üldözők elől menekvő szerelmeikkel, vagy az orkánban bolyongó kimerült hőssel. Balzacnál nem ilyesféle fogásról van szó; minden esetleges ellenkező hiedelemmel szemben alighanem ő volt az első „modern” regényíró, aki kényszerítő szükségét érezte annak, hogy cselekményeit a lehetőségig sűrítse, s ne kényelmes folyamatosággal beszélje el, hanem mintegy egybegyúrja, egyetlen nagy „pillanattá” zsúfolja — ami nyilván epikai látásának sajátos „látomásszerű” voltából következik. De ez már túl messze visz attól, amivel kezdünk: hogy ha egyszer lemondunk a síma, naív folyamatoságról, akkor valamilyen más komponáló elvet kell találnunk, amely szerint mondandónkat előadjuk; azaz valamiféle keretet kell alkotnunk.

Birkás Endrénél a keret részben jó, mert jelentése van, részben viszont sablonosnak hat, mert hiányzik belőle az élmény. Jelentése van: Kína, ahová egy magyar geológus minden különösebb nehézség nélkül kikerülhet, a jelen esetben a „messzeség” is, ahová a főhős élete csődjéből emigrál. Ennyiben hiteles. Egyébként azonban szükségképpen sablonos, vagy másodlagos; nehéz arról igazán megragadó élményt adni az olvasónak, amit az író maga nem látott közvetlenül. De még ez is hagyján; minthogy csak keretről van szó, elég néhány jól választott stereotip vonás, s az író meg tudja teremteni vele az elbeszélés reális és hangulati hatásával egyben lélektani „színterét” és légkörét: a majdnem szimbolikus sasokkal, szárazsággal, rögtönzött kórházzal. A zavaró az, amivel ezt a keretet az író fejezetről fejezetre odakötözi a cselekményhez, túlzott lelkiismeretességgel, minduntalan eszünkbe idézve, hogy egy tifuszos lázbeteg meséli a dolgot az Angéla nevű önkéntes ápolónőnek (akihez, mint a végén kiderül, valami kezdődő kapcsolat fűzi); túl élesen villantja bele az elbeszélés fiktív jelenidejét a történet reális idejébe; úgy hat ez, mint mikor előadás folyik előttünk, feszült figyelemmel követjük, s minduntalan kiköpként a fényképész kéréten magnéziumfénye. Azt hiszem, mindez sokkal jobb volna sokkal elmosottabban, sokkal jelzésszerűbben, kevésbé exponáltan és kevesebb szabályossággal.

De nem ez a lényeg, hanem ami a kereten belül történik. Az alaphelyzet majdnem közhely: egy férfi két nő közt; az egyik céltudatos, kemény, reális egyéniség, a másik könnyedebb, lepkeszerűbb, vonzóbb; ráadásul az egyik baloldali, később kommunista, pártvezetőségi tag, a másik jobboldali, nyugatos. Szerencsére Birkás Endre nem sarkítja ki túl sablonossá ezt az ellentétet, s főként a „nyugatos” Anninak ad elég egyénítő vonást ahhoz, hogy ne legyen a feleség, Judit klisészerű ellenpárja, s a „háromszög” ne pusztá képlet legyen, hanem hihető valóság is.

A főhős Pécs kiürítésekor ismerkedik meg Annival, s ahogy a nő az életébe avatkozik, az már-már afféle *acte gratuit*: a férfinak föltett szándéka, hogy „lelép”, s éppen mikor tervét végre akarja hajtani, kezében bőröndjével, s már a vonat lépcsőjén, megérzi, hogy nézik: Anni nézi, Anni, akit már Pécssett futólag látott, s erre fönnmarad a vonaton, vállalja az alakulat kalandos odüsszeáját. Igen, már-már jellegzetesen a gide-i „véten cselekedetek” egyik változatával állunk szemben — illetve állnánk szemben, ha ez a férfi nem az volna, aki, távoli — talán nem is olyan távoli — jellem-rokona Birkás Endre korábbi regénye, az *Elfelejtett emberek* Bándy Gézájának: az a fajta ember, aki maga csak kényszeredetten cselekszik, egyébként hagyja, hogy a dolgok csak úgy történjenek vele, vállvonással teszi túl magát fontos kérdéseken, s mintha nem volna mértéke, mintha nem volnának számára fontosabb és kevésbé fontos dolgok, hanem minden mindegy, minden egyforma; s benne magában sincs tartás, szilárdság, valahogyan laza a halmazállapota, sajátosan amorfi lény. Visszalép a vonatlépcsőről; mert miért ne lépne vissza, amikor

ugyanazon a vonaton utazik az a nő is, akin Pécssett megakadt a szeme. Szenvedély? Vannak ilyen hirtelen föllobbanó végzetes szenvedélyek, kivált regényekben. Szó sincs róla: nem szenvedély. Épp úgy nem az, mint később, már Nyugatról visszatérve, a pesti szállodában az a jelenet, amikor Anni beteg-ágya mellett szétmorzsolja zsebében az életmentő, nehezen megszerzett penicillint s hogyja, hogy Anni meghaljon. Bosszút áll, amiért Anni megcsalta egy fiatal amerikai katonával? Nem. Csak megteszi; miért ne tenné. Az sem hősiesség, amikor valahol Sopron környékén használhatatlanná rontja egy éjszaka az alulakalt négy ágyuját. Szabotázs? Ellenállás? Nem. Ő maga sem érzi annak; később is szinte szégyelli, nem emlegeti. Miért tette? Ennek a hősnak a tetteire nincs magyarázat. Arra sincs, miért kötötte sorsát a vele homlokegyenest ellenkező Judithoz. Ellentétek vonzzák egymást? Nem; nem erről van szó. Ezt sem tette, az is csak megtörtént vele; nincs rá magyarázat, ő sem tud rá magyarázatot. Nincs ellenállása, átmennek rajta a dolgok, s ő újból kocsonyásan összeeszerül s marad, aki volt. S ugyanígy ő sem ütközik ellenállásba, elsiklik a dolgok mellett, átsiklik rajtuk. Annit végeredményben megölte; Judittal zátonyra futott az élete, „nem hiszek már neked, nincs hitele a szavadnak” — mondja neki az asszony; s ő ott kint Kinában, miközben elmondja élete történetét, negatív gyilkosságát, ingadozásait, sehídeg-semeleg lödörgését a létben, csak úgy szórakozottan, majdnem olyasformán, ahogy annak idején a vonatra visszalépett, vagy ahogy a penicillines fiolát szétmorzsolta, „megállt a lány előtt, megfogta két kezével vállát, és lassan maga felé húzta”. Angélának igaza van, amikor elhúzódik, egy szót se szól s kimegy a szobából. Végére felelősség is van az életben.

Felelősség? Szeretet? Bizonyos értelemben majdnem szinonimák. Anni azt mondja a hősnék: „Nem szeretél se engem... se őt... senkit. Nem is fogsz soha senkit se szeretni. Soha, soha...” Judit pedig ezt: „Nincs se hited, se bátorságod... Gyenge vagy. Ilyennek születél.” Találójában nem is lehet jelmezni.

Hős, akiben nincs semmi hősi, se pozitív, se negatív értelemben; jóságában nincs jó, gonoszságában nincs ördögi; jó, rossz az ő esetében különben is csak kívülről alkalmazott fogalmak, mert neki magának nincs minősítése; nincs amihez tettei viszonyulnának s amitől ilyen vagy olyan értéket kapnának. Az a lényege, hogy megfoghatatlan, hogy mindegy-ember. Se hite, se szeretete, se bátorsága; se jó, se rossz. Van. S abban, hogy *csak* van, majdnem szörnyeteg. Karmok, fogak nélkül, kocsonyásan, mint egy óslény.

Nem is Anni, nem is Judit: ez a belül semmilyen hős tartja puha vállán a regényt: nemcsak a történetet, hanem bizonyos fóká a történelmet is, a háború végső szakaszának képtelen, esztelen történelmét, a tébolyult ide-oda hányódást, ezt a még a fogságban is kábán tovább működő ostoba gépezetet — a pompásan ábrázolt alakok galériájával. A szürke massa, a szállkás stílus, a majdnem kedvetlen előadásmód, a kínálkozó „mutatós” lehetőségek következetes elkerülése, bizonyos kutató fanyarság: ezek Birkás Endre jellemző „eszközei”, ezek voltak már az *Elfelejtett emberekben*, ezek régebbi novelláiban is (melyek megérnék, hogy kötetbe gyűjtse őket). A *Kő és homok*ban még biztosabban uralkodik anyagán, még takarékosabban gazdálkodik vele, s még nyomasztóbb hitelességgel ábrázolja egyrészt sodródó, szeretetlen-hitetlen „hős”-típusát, másrészt a kort, amelynek „hőse”, s amely alighanem kitermelte.

(Rónay György)

SZÍNHÁZI ŐRJÁRAT: *A teljes Faust.* Azaz csak az első és a második rész együtt, egy előadási estébe kényszerítve a színpadot külön-külön is nehezen elviselő drámai költemény lírai gyöngyszemekről nyüzsgő epikumát. *Faust* az egész emberiséget jelképezi és a mindent megszervezni akarás tipikusan német vágya itt a „mindent megírni” rögeszméjeként mutatkozott meg Goethénél. Mikor pedig néhány soros versei közül nem egy, így a „*Wer nie sein Brot mit Tränen ass*” kezdetű strófa többet mondhat az olvasónak, mint egy több ezer soros drámai költemény, amelynek egyes részei sokkalta tiündöklésebbek, mint az egész s minden egyes mozaik-kockáját külön kell szellemileg földolgoznunk és asszimilálnunk, hogy aztán a teljes mű nagyszerűségét érzékelhessük. A

magyar néző ezt a részletekből, bölcselmi gondolatokból összeálló részletehatást a sokkalta egyszerűbb szövegű Madách féle tragédiánál a mű sokszori olvasása és szemlélése után már egységbe tudja látni és érzékelni, Goethe azonban 16 sokaig meglehetősen idegen test maradt a magyar irodalomban. Fordítási irodalmunk föllendülése idején, a múlt század második felében és századunk kezdetén a nemzet nagyrészében határozott animozitás uralkodott az imperialista kalandokkal bennünket oly sokszor sújtó németiség ellen. A magyar műfordítók többnyire konzensenálisan fordították le a világirodalom nagy remekeit, de a német irodalommal meglehetősen csehül állottunk, amit az is elősegített, hogy a legtöbb könyvhöz jutó és magát műveltnek tudó ember gagyogott valamit németül s belé is szagolt imitt amott Goethebe, de persze tökéletes nyelvtudás nélkül nem élvezhette költői remekléseit. A Faust második részének szimbolikájánál pedig a legtöbb ember elakad. A kiadók nem fordították tehát, hogy úgyis németül olvassuk, az olvasóknak pedig igen kis hányada volt képes Goethét eredetiben olvasni.

A világirodalom egyik leghatalmasabb alkotása azonban mégis állandóan foglalkoztatta műfordítóit lelkiismeretünket és Dóczy Lajos részleteiben ma is helytálló fordítása után időnként kézbe vehettünk egy-egy újabb kísérletet a nagy mű magyar tolmácsolásából, így a két háború közt Sárközi Györgyét, földszabadulásunk után pedig Kálnoky László bravúrosan könnyed tolmácsolásában végre a második rész is szélesebb tömegekhez juthatott el. Mindenképpen indokolt tehát a Vígyszínház erőfeszítése, hogy szellemi köztudatunkba egy szinpad-i előadás visszhangjával echózza belé az emberiség Faustban jelképezett drámáját. Egy Faust előadás azonban sohasem lehet tökéletes, mégha a két részt külön-külön adják is, az összevonás pedig a második részből csak néhány illusztrációszerűen ható részletet bír csak megmutatni. Miután azonban a cél csak az lehet, hogy minél több magyar olvasó emelje le könyvespolcáról a Faustot s minél mélyebbre hatoljon annak szépségeibe, üdvözlőnk kell a töredékes előadást is, amelynek számtalan buktatón kell győzedelmeskednie.

Először is maga a főszereplő, Faust a világ drámairodalmának egyik legnehezebben megeleveníthető alakja. Faust az egész mű során inkább csak elmélkedik a világ értelmén, cselekedni Mefisztó cselekszik helyette és a mindent eláruló szinpadon az elsőleges drámai rugó eme hiánya bizony minduntalan kiütözközik. Legjobban még Goethe fiatalkori remekműve, az „Urfaust” játszható, amelyet München kamaraszínházában láttam közel négy évtizeddel ezelőtt. Az 1919-es pesti nemzetiszínházbeli előadást akkor már ismertem, Bergei Oszkár ma már túl látványosnak nevezhető szinpad-i stílusa és pompás retorikája akkor szavalási betétszámok sorozatává tette a darabot. A müncheni Kleines Theater expresszionista ízű előadása a még nem elnyújtott Urfaustból elementáris hatást tudott kicsihozni. A két háború közt a Nemzeti Színház is próbálkozott a két rész együttes bemutatásával, ezt az előadást azonban elmulasztottam. A Vígyszínház bemutatója tehát nagy várakozást keltő és többszörszörösen indokolt volt. Mit és mennyit lehet mai fölfogású, diszletezési szüneteket kiiktató, csak jelképszerű szinpad-i rekvizitumokkal dolgozó rendezői munkával a műből megmutatni, hogyan lehet életközelségbe vinni a sokszor nagyon is elvont és magvát többnyire nehezen föltáró goethei eszmésort a Faustban jelképezett emberi útról.

Habár ősi legendasor, ponyvára került, bábszínházban leegyszerűsült formákban élt már évszázadok óta Doktor Faustus históriája, mégis az ifjú Goethe zsenije tette világérvényűvé. S bármi meglepő egy ifjú embertől, hogy az öregkor távlatából nézi a bűnt, az ő filozófiában, matematikában és teológiában elfáradt agyú Faustja mégis öregemberből fiatalodik vissza, hogy a Margit-tragédiának Mefisztótól mozgatót bábtragédia-okozója legyen. A bábszerűség sajnos sohasem kopott le egészen Goethe Faustjáról sem, szenvedő hős maradt ő többnyire, de ebben is a léttől meghatározott emberiség kiválasztott példánya ő. A mennyei prologus: „Botlik az ember, míg halad” s bizony az első rész kis világában csak ezt a botló és Margitot is elbotlasztó Faustot látjuk, akinek szerződése van az ördöggel, hogy addig minden vágya teljesül, amíg esengve nem szólhat a perchez: „Szép vagy! Maradj! Tiéd vagyok.” Mert

Faust kikötése az: csak akkor adja át magát Mefisztónak, ha bekövetkezik belétele a világ dolgaival:

„Ha megnyugszom, szolgálhatok,
mindegy, téged, vagy mást esetleg.”

A földön kielégülést kereső ember hatalmas kérdőjele lesz aztán az a vitortla, amelynek szárnyaiba kapva a világmindenség áramló erejű behatásai Faust sorsának hajóját tovahajítják. S ha eléri a beteljesülést, célját ha elérte, „harang is kondulhat már búcsúzóra, hiszen megáll az óra, mutatója lehull: az én időm letelt.”

A Faust első része Goethe fiatalkori élményvilágából származóan a „kis világ” eseményeinek bemutatásából áll, amelynek központi része a Margit tragédia. Mi minden történik azonban az íróban, ha egy művet mintegy félv-századig dédelget és fejleszt magában. A Faust első leirt sorai és vége között nemcsak a francia forradalom játszódott le, hanem a forradalom reakciója is kiteljesedett s Goethe, aki volt olyan szenvtelen, hogy mély meghajlással fogadta Napoleont, a Szent Szövetség korszakát is egyszerű korjelenségnek fogta föl: stílusa hűvösebb lett, bölcselme tartózkodóbban távoli a rengő világ eseményeitől. Hatalmas a stíluskülönbség az életközeli „kis világ” és a második részben császári udvarokban, majd mitológiai képzelmekek-honában időző Faust Heléna-históriája között. A két művet szerintem már csak ezért sem ajánlatos egy estében egy nevezőre kísérlatezni, mert a színpadi érzékeltetés a mű lényegéből kifolyóan egészen más kifejezési módot kíván a „kis és nagy világ” megjelenítésénél. S hozzá még Kazán István rendezésében az első rész vaskos két fölvonása után csak egy fölvonásnyi tér jut a második eseménytelenebbnek ható részre, amely részletszépségeinek föltárással érhetne el egyedül igazi színpadi hatást.

A második rész a klasszicizmus jegyében fogant görög eszmévilágú alkotás és a Comédie Française Proust által leirt „Berma” előadásának igénye él bennünk vele szemben, ahol a közönség betéve tudja úgyis a Racine-i szöveget, és immáron az az érdekes, hogy a drámai hősnő egy-egy klasszikus mondat aláfestésére egy-két hüvelyknyivel följebb emeli-e a karját, avagy sem. Ez a Goethe művének második részéhez egyedül illő méltóságteljes nyugalom azonban eo ipso elsikkad, ha a második rész öt felvonását egy fölvonásba sűrítve egyszerűen odacsapjuk a mégis elementárisabb első rész Margit tragédiája után.

Készen áll a Vígyszínház diszlet-tartaléka immár mind a két részhez, ruhák, szereplők eruditív eszközei kézközelben állnak. Nem kellene, csak színészi, próbái erőfeszítés ahhoz, hogy a különben eléggé sikeres első rész megvalósítása után külön előadásban láthassuk a még mindig összevont, de egész estét betöltő második részt is Goethe évtizedek alatt megváltozott stílusalkotásának megfelelően. Ennek a résznek központi gondolata nem a császári udvar pénzhányainak leküzdése, a kapitalizmus Philemon és Baucis házikóját is fölfláló moloch-hatalmának érzékeltetése és a csatornázások emberiség javára való erőfeszítései sem. Ennek a résznek központi tartalma a klasszikus szépségideál Helénában jelentkező megtestesülésének ölelkezése az emberiség Faustban megtestesült szimbolumalakjával s az ő nászuk gyermekének, Euphorionnak a sorsa.

Am játszáná a színház a Faustba még csak most beléköstolgotóknak egy estébe nyugózza is a nagy művet, a vájtabb fülüeknek, a mű lényegébe igazán behatolni akaróknak — s ilyenek éppen fölszabadult új színházi publikumunk gondolatra éhes tömegeiben akadnak majd legszámosabban — játszának el a második rész Heléna jelenetsorát, mint a mű legdrámaibb részét, teljes egészében s mellette a császári udvar ironikus jelenetei, a kapitalizmus betörésének érzékeltetése és a fausti ember melioratív, emberbarát törekvései is érthetőbbé válnak s megmutatják igazi arcukat. Ma amikor Aiszkülosz, Sofoklész és Euripidész művei tömegeket nyugóznak le városunkban, Goethe klasszikus stílustánczát Heléna-jelenetsora is megtalálná közönségét, éppen Kálnoky László tündöklően ragyogó, s a mű bölcselmi értelmét hűen tolmácsoló fordításában.

Milyen szívesen látnók Ruttkai Évának a Margit-tragédiában való remek-

lése után az ironikus szépség-eszménnyé magasztosult Helénáját egy klasszikusan kierielt előadásban, ahol valóban egy-egy részlet szépségén tűnődhetnénk el, mint nagy mesterek képein egy-egy mellékmotívum feledhetetlen kialakításán. Egy ilyen előadás közben hányszor ismételnők magunkban a fausti-goethei mondást: „Szép vagy! Maradj! Tiéd vagyok” Az egyesített Faust-előadás sportszerűvé fokozott rohamtempójában azonban mindegyre nem marad idő sem a színészek számára, sem a közönség fölfogó képességének tovább nem tágitathatása miatt. A rendezés tempója állandóan tovább galoppoz és nem foghatjuk be a szépséges lepkét még szemtükriünknek horizontjába sem, mert a rendezői bravur-szándék szélvész-tempót parancsol. S ahogy a kezdet Ur-Pokol szerződése meglehetősen homályban marad a többszörös függönyök mögött, ugyanúgy értetlenségbe vész a vég nagyszerű gyász és üdvözülési himnusza. Önismeretünkhöz kellene, hogy Faust, a törekvő ember egész útját — ízről-izre — minden fokában értsük át és értsük meg a mű okát. A demokrácia nagy haladási titka, hogy lehet javítani életsorsokon és előadásokon is. Nem lenne szégyene a színháznak egy ilyen értelmezést kibővítvő, javító előadás, amit ha a Vigszínház nem végez el, elvégezhet a Faustot néhány év múlva szintén előadni akaró Nemzeti Színház, amelynek igazgatója, Major Tamás a vigszínházi előadás legfőbb erőssége lett.

Major Tamás szerepfölfogásaival és rendezési eszméivel vitáztunk már eleget e hasábkokon s így most a dicséret sem lesz részünkről részrehajtó. Élete nagy szerepe a Mefisztó, Richárdnál, Tartuffenél és Lucifernél is inkább. A könnyed ironiát, a játékos ördögiséget fölülmúlhatatlan eleganciával gyakorolja itt s bár a második részben szereplehetősége kevesebb, amikor a színpadra lép, a fáradt idegű közönség újra fölvillanyozódik. Pálos György kissé halványabb Faust, minthogy az egész emberiség képviselője lehetne, de hangsúlyoztuk már, hogy éppen Faust szerepe a legkevésbé játszható jelleme a világ-irodalom nagy alakjainak. Dicséret illeti Szatmári István tanítványát, Mádi Szabó Gábor Bálintját, Pándy Lajos hadszernagyát és Sütő Irén lendületes karvezetőnőjét. Páger Antal, és Bulla Elma Philemon és Baucis-a remek kis ékkő az előadás koszorújában, csak éppen a hajszolt tempóban nem tűndöklöhetnek eléggé káprázó szemünkbe. Régebbi német előadásokon Bulla Elma volt Euphorion, a szépség és a költészet gyermeke. Most Tordy Géza csillogtatta meg benne egyre jobban kibontakozó tehetségét.

Franyó Zoltán és Kálnoky László fordítása a nehéz goethei szöveg lehető legjobb színpadi tolmácsolásának bizonyult és a rendezői munka szízfuzis föladatának teljesítéséért őszinte dicséret illeti Kazán Istvánt, akitől szeretnők a második rész hajszátlan rendezését is megérni. Faust-rendezése tovább regetteti bennünk a goethei mondást:

„Mégis, új dolgokra gyujtva,
bizzatok töretlenül,
mert a föld megszüli újra,
mit öröktől fogva szül.”

(Posszonyi László)

KÉPZŐMŰVÉSZET. Centenáris Rippl-Rónai kiállítás a Nemzeti Galériában. Nagy szellemet ébreszt a látogató, ha a Nemzeti Galéria termeiben sétálgat a Rippl-Rónai képek előtt. Életében lehettek még barátai, hívei között is kétkedők, furcsállók, tanácstalanok, akik előtt nem táruhlathott fel e nagy művész igazságának teljessége, látszólagos bonyolultsága ellenére is roppant egyszerűsége. A centenáris évfordulón a mai nemzedék már úgy szemléli Kaposvár nagy fiának remekeit, ahogyan ő látta, ahogyan ő kívánná, hogy nézzük a hétköznapi múlt pillanataiban az ünnepi varázst, érezve megünhatatlanul az élet lüktetését. Egyidejűleg az Iparművészeti Múzeumban is kiállítás nyílt Rippl-Rónai iparművészeti alkotásaiból, terveiből, amelyek a közöny, megnemértés és ellenséges fogadtatás miatt kedvezégetten félbemaradtak. „Széppé akarta tenni a világot!” — mondotta róla találóan Ady. Egy üvegsekreányban itt látható a mester nagy piros sapkája, mellyel a fején leghíresebb késői önarcképét festette. Ez az önarckép most újból magára hívja a figyelmet azon az emlékkiállításon, amelyet fejlett stílusérzékkel, bár kissé szűkkeblűen, mert erősen megrostálva, Genthon István rendezett el a Galéria falain. Ez az ön-

arckép sokat tudna beszélni, ha megszólalna. Megható a sóvár, meleg tekintete, a világot, az életet felmérő hunyorgása, bölcs és szelíd nyugalma, beletörődése a változhatatlanba, hogy legizőbb szándéka ellenére se tehette kortársait értökké, látökké, s ezért keserűvé keskenyíti ajkait a bánat, hogy nem oszthatja meg az örömet, az életszeretét, megsokszorozva azokban, akikkel és akik között élt. Most, ez az önarckép, ha körülnézhetne, bizonyára fölengedne féelmes magányából és jóleső mosollyal venné tudomásul, hogy érik a gyümölcs, amelyet elvetett az emberi szivekben.

Bírálat, méltatás helyett spontán ujjongásra késztet az elének táru látvány. És élvezük a sok-sok szempárban visszatükrözö felvillanyozó hatást, egy lángész meghitt közelségét, aki válogatás nélkül mindenki ben felszítja a legtermészetesebb, közös emberi vonásokat. Goethe sokat idézett szavai jutnak eszünkbe: „*Man merkt die Absicht, und wird verstimmt.*” A legrejtettebb, a legészrevétlenebbül lappangó szándékosság is, valamiképes egyszer elkerülhetetlenül lelepleződik. Ezért kopik meg és válik olykor értelmetlenné az egykor még oly felkapott, úgynevezett divatos érték is. A művezőnek, az elfogulatlan közönségnek nem szabad egy pillanatig sem éeznie, hogy lefoglalják az idejét. És igénybeveszik a türelmét, az ismeretvágát, bármily tapintatosan, szórakoztatón, hízegőn kicsikarva a helyeslést, hogy magáév tegye s igazolja a művész becsvágát, hogy szépet, maradandót hozott létre. Váratlanul, meglepetésszerűen és ellenállhatatlanul hasson a mű, akkor lesz az élete örök és megünhatatlan. A művész hiába hajszolja a lenyűgözö kifejezést, vergöő erőlködsénnél tovább nem jut, ha nem éri utol a kegyelem. Minden élet, a műremek születése is, megfjthetetlen csoda. Valójában, nem is annyira a művész úzi a létrehozandó művel, mint amennyire az alkotás keresi fel a művészt, sokszor még akarata ellenére is arra kényszerítve, hogy segítkezzék a megnyilvánulásában. Ha aztán ilyen miben és még hozzá a műrekek halmazában gyönyörködhetünk, csak természetes, hogy gondolatban, hirtelen máris felemelkedünk és fokozatosan magasabb szinten járunk, mintha lebegnénk, és telhetetlenül keveseljük, amiben daskalkodunk. És tegyük hozzá, ez esetben joggal, mert a kiállításon alig gyűlt össze rajzokkal együtt 200 kép. Pedig köztudomású, hogy Rippl-Rónai egyike volt a legtermékenyebb festőknek. Képeinek száma jóval meghaladja a háromezretet. Villámgyorsan dolgozó keze alól 1100 arckép, 80 akt, 100 csendélet, 750 tájkép került ki, nem is említve az egyéb tárgyú kompozíciókat.

„Tanító az édesapám — vallja —, olyan tanító, aki sokszor hangoztatta, hogy ha tízszer születnék is a világra, mindig tanító kívánna lenni. A foglalkozás szeretetének átöröklés útján való inkarnációját látom magamban, mert én is festő lennék mind a tízszer, ha tízszer születném a világra.” Móricz Zsigmond jegyezte fel róla, akihez, akárcsak Adyhoz, bensőséges barátsággal vonzódtott, hogy az élete, a lélegzete, a szívdobogása volt a rajz. „Mintegy négy éven át alig tettem egyebet, mint rajzoltam” — ismeri be magáról az emlékirataiban. Jól meg kell tanulni rajzolni — hangsúlyozta megszívlelendő okulásul — és jól meg kell látni a színeket, hogy a megörökítendő téma meglátásának a pillanatában vethessük vászonra a valóságot. Mert a szín elmúlik a pillanattal, a vonal ritmusa a perc lüktetésével. Megértéséhez ő maga adja a kulcsot kezünkbe, bepillantást engedve a műhelytitkaiba. Idézzük néhány aranyzabályát:

„Főtürekvésem az, hogy bármit, bármely méretben — már amint az fizikailag lehetséges — egyszerre... egy ülésben fessek meg. Az így készült mű festésmódja emlékeztet a virágra, vagy a gyümölcsre, amelyen még rajta van a hamva. Az egyszerre-festés fogalmába belefoglalom az egyformán-festés módját is. Erős hitem, hogy csak úgy lehet jó pikturát csinálni, ha a készülő mű minden részét egyforma stádiumban tartom, illetve egyszerre fejezzem be. Nem elég az egyszerre-festés, a vászonnak vastagabb, vagy vékonyabb színnel való bedörzsölése, a rajznak színnel való betöltése, nem elég a valeur, hanem éppoly fontos, sőt fontosabb, hogy a színek erejének fokozását megtanuljuk... Iskolában nem lehetett ezt tanulni, ... megmondani is nehéz, hogy mi az, ... de az ember mégis magától talál rá a mindig újat próbálgató-kutatgató festegetése közben. Mikor már megvan, olyan egyszerűnek tűnik, mint Kolumbusz tojása. ... A lehető legegyszerűbbre kell redukálni a technikát. Abból áll ez, hogy szá-

neket egymásra semmi körülmények között nem rakunk. Minden szín megvan a tubusban. Csak ki kell venni belőle s úgy ahogy van — mindig törődve az egységes stílussal — csak rá kell tenni a vászonra. De oda, ahová való! De úgy, hogy ott maradjon! És úgy maradjon ott, amint odatettük! Ha mégis szükség van a színkeverésre, ennek még a palettán kell megtörténnie. A vásznon nem keverünk semmit. Ez a szintüzesítés negatív parancsa.”

Ez a tömör leírás pusztán a festés tényét, a fizikai munkát illeti, amikor hosszú tanulmányok után a lelkében már kialakult, kész képet láthatóvá teszi, olyanformán, mint ahogyan Mozart vetette sebtiben papírra a lelkében már felcsendülő muzsikát, vagy ahogyan Ady róttá gépiesen, a bódultságtól tehetetlenül, mintegy belső parancsra a lelkében már megszületett költeményeit. Itt, ha e képeket szemléljük, átadjuk magunkat egy lángész irányító akarátának és hálásan követjük életművének harmonikus kibontakozását, mint szüntelen szépségzuhatagot. Az emlékkiállításban mind a négy korszaka képviselve van. A párizsi *feketesztin-stílus* korszakából olyan remekművek sorakoznak fel, mint az *Öreganyám*, a *fehérpettyesruhá*s, a *vázás*, meg a *kalitkás nő*, a *szülei arc-másai*, *Bonnard festő* és talán az egész tárlatnak egyik legvitathatatlanabb, időtlen szépségű darabja, az *Ibolyát szagoló nő*. A kaposvári *színes* korszakot a *Piacsek bácsi* halhatatlanná örökített alakjához szőtt jelenetek, valamint a szebbnél szebb interieur-ök mutatják be érdekesen, változatosan. Leggazdagabban a *mozaik-stílus*, az úgynevezett „patogott kukorica-festési módor” érvényesül a valóban rendkívül hatásosan csoportosított termekben. Ezek a képek riasztották meg a maradiakat, az újtól viszolygókat. Most, úgy hatnak, mint a kiállítás legizgalmasabban szemgyönyörködtető, utánozhatatlan leleményű, egyszerre csodás, és mégis természetes, a valóságnál valóságosabb látomások. Feledhetetlen portrék, elbűvölő csendéletek és egy igézetes kompozíció, „*Park aktokkal*”, *Botticelli* újjáéledt, modern *Primavera*-ja, még tán szebb, zengőbb hangszerelésben, életteljesebben. Úgy hat, mint éberlétbe mentett álomkép. A Botticelli-látomás gyönyörű, irreális, illusztráció. A Rippl-Rónai változat azonban érzelhető, életszagú, íze van, mint a kenyérnek és mégis elérhetetlenül, a messzeségben foszlik szét. Utolsó korszakából megvesztegető hűséggel elevenednek meg *pasztell-portréi*, ismert íróink, közéleti férfiak arcvonásai és prémekbe, selymekbe pólyált, parfümöt lehellő női fejek.

(Haits Géza)

Vallauris-i kerámiák budapesti kiállítása. Vallauris kis város Délkelet-Franciaországban, — néhány kilométerre északra fekszik Cannes-tól. Nevezetessége, hogy ősidők óta itt van a francia kerámiapár központja, s mintegy tizenöt esztendeje fazekasműhelye van itt a végtelenül sokoldalú Pablo Picassónak is. A nagy művész egyébként — aki ez év októberében tölti be 80. esztendejét — „Háború és Béke” címmel Vallauris görtikus templomának falára hatalmas méretű freskót festett, amely a francia jobboldali körök éles támadásait váltotta ki. Az épületet, Picasso nagyerejű festményének elkészülte óta, „békekápolna” néven emlegetik.

A Mücsarnokban júniusban a Vallauris-ban élő kerámikusok java termékeiből láthattunk egy sorozatot. Sajnos, Picasso mester alkotásai hiányoztak, viszont — némi kárpótlásul — nyolc remekebbnél remekebb, Picasso által tervezett plakát szerepelt a falakon. A francia kerámikusok munkái forma, díszítmény, színezés, máztechnika szempontjából változatosak, ötletesek, izlések, a modern lakáskultúra szellemének, kíváncsainak pompásan megfelelők. Elsősorban Carlin, Chassin, Rivier munkái, Derel lilásszürkéből fehérbe játszó, rücskös felületű elvont szobra, Lignier kerámia-lapokból összeállított Madonnája emelkedett ki a kollekcióból. A kiállítás ugyanakkor afelől is megnyugtató bennünket, hogy a magyar kerámikusok — élükön Kovács Margittal, Gorka Gézával és a leggazdagabb formavilágú Gádor Istvánnal — sportnyelven szólva: a nemzetközi mezőny legélén haladnak.

Czóbel Béla genfi kiállítása. A közelmúltban zárult Kossuth-díjas festőnk, Czóbel Béla érdemes művész genfi kiállítása. A magyar mester alkotásait a svájci közönségnek a Galerie Georges Moos mutatta be, a bőkezű katalógus a művész tíz olajfestményének — figurális képek, szentendrei tájak, csendéletek

— reprodukcióját tartalmazta. A sajtó igen nagy elismeréssel fogadta Czöbel művészetét, így például a „Tribune de Genève”-ben Madeleine Sarlaze háromhasábos cikkben emlékezett meg a kiállításról, de nem fukarkodott a méltányoló szóval a „Journal de Genève” és a többi svájci lap sem. Marcel Gromaire, a nálunk is jólismert nevű kiváló francia festő megleghangú levélben köszöntötte a kiállító művészt. „Szép képek, igaz festészet, — s ez mily ritka manapság...” — írta Czöbelhez intézett levelében Gromaire. Egy, Jean Cassou összeállításában, a tekintélyes Gallimard kiadónál megjelent vasos kötet („Panorama des arts plastiques contemporains”, 1960.) ugyancsak a legjelentősebb művészek között tárgyalja Czöbel Bélát, akiről Budapesten, a Képzőművészeti Alap kiadásában tetszetős kis monográfia jelent meg a tavasszal, a „Madonna”, „A múzsa” és sok más mű részben színes reprodukciójával, Genthon István tanulmányával.

„Művészettörténeti tanulmányok.” Ezzel a címmel jelent meg a Művészet-történeti Dokumentációs Központ évkönyve az 1956—58. esztendőkről, amelyet a Képzőművészeti Alap kiadvállalata adott közre. (Bp., 1960.) A kötet példányszáma meglehetősen kicsi (1060), szélesebbkörű — könyvesbolti — terjesztésre nem került, közleményeinek magas színvonala és érdekessége miatt azonban a nagyobb nyilvánosság figyelmét is megérdemli.

A kötet élén álló tanulmány írója — Csemegi József — „Motringfonat, lánckereszt, hurkoskereszt” című dolgozatában koraközépkori vallásos szimbólumok eredetét kutatja. Gy. Kriztinkovich Mária írása a híres habán fajanszművészettel foglalkozik, „Az újkeresztény keramika kezdetei” cím alatt. (A habánok Magyarországra menekült anabaptisták voltak, akik azután Mária Terézia alatt rekatolizáltak. A habán fazekasművészet kutatása terén az első lépéseket a múlt század jeles tudósa, a bencés Rómer Flóris tette.)

Nagyon tartalmasak a könyv azon fejezetei, amelyek néhány prominens művészünk — Ferenczy Béni szobrászt, Barcsay Jenő festőt és Köpeczi-Boócz István színpadi díszlettervezőt — szövegezik meg.

Körner Éva a második világháború utáni nyugateurópai, amerikai és japáni absztrakt művészet alakulását elemzi, nagy tárgyismerettel. Az az állítása azonban téves, hogy a „tárgyatlan”, „tisztá” festészet vezéregyénisége, az orosz Vaszilij Kandinszkij egész életét Németországban töltötte, hiszen a művész az 1917-es nagy októberi forradalom után hazájában főiskolai tanárként és a művészeti élet egyik irányítójaként működött, majd később a hitlerizmus uralomrajutása után elmenekült Németországból, Franciaországban telepedett le, és ott is halt meg.

Horváth Béla kandidátus Nemes-Lampárth József számos levelét publikálja. Nemes-Lampérth, aki ezidén lenne hetven esztendő (1891-ben született), azok közé a magyar művészek közé tartozik, akik tragikusan korán pusztultak el, a magyar szellemi élet nagy veszteségére. Élvonalbeli grafikus volt Lampérth, több sikerült 1918/19-es plakát alkotója, kisszámú, szüksézáví festménye is — például az „Apám a ravatalon” — komoly érték. A közölt levelek a művész vívódásait és idegrendszerének fokozatos felbomlását dokumentálják. Horváth Béla azt írja a levelek előtti bevezetőjében, hogy a művész „halálának napját ma sem tudjuk pontosan”. E sorok írója kiderítette, hogy Nemes-Lampérth, aki életének utolsó időszakában a sátorlajújhelyi elmeegógyintézet betege volt, 1924. május 19-én halt meg. 33 esztendő korában. Május 23-án temették el a sátorlajújhelyi köztemetőben, ahol a 9. tábla, 21. sor, 24. számú sírhelyen nyugszik. (*Dévényi Iván*)

ZENEI JEGYZETEK. (*Yehudi Menuhin vendégjátéka.*) A Károlyi-kert megnyitó hangversenye maradandó, nagy élménnyel szolgált minden zenerajongónak. Hogyne, hisz Yehudi Menuhin hangszerének, a hegedűnek, egyik legnagyobb művésze, s szerzte a világon mindíg szívesen fogadott vendég. Néhány nappal budapesti vendégszereplése előtt még Bécsben koncertezett: Brahms, Debussy és Beethoven szonátaival büvölte el hallgatóit. „A legnagyobb élmény a Debussy-sonáta felülmúlhatatlan előadása volt — írja egyik kritikusa —, minden öncélú virtuózkodástól mentes, égi hegedűhangon. Így csak a kiválasztottak muzsikálnak.” Hogy Menuhin „kiválasztott”, arról mi is meg-

győződhattunk. Hiszen mind Mozart A-dur hegedűversenyét (K. 219.), mind pedig Mendelssohn e-moll versenyét abszolút hitelesen, tökéletesen tolmácsolta. Kiváltképp érdekes volt számunkra Menuhin „klasszicizmus-eszménye”, amely szinte homlokegyenest ellenkezője volt David Ojsztrah felfogásának. Menuhin a klasszikusok befejezett tökéletességét, megközelíthetetlen fenségét hangsúlyozta. Az ő interpretációja szerint Mozartot csak hallgatni lehet, fölnéni sohasem. Ez az alapállás magyarázza, hogy Menuhin Mozart-játékát sokan „hidegnek” érezték. Pedig csupán vérmérséklet és felfogás kérdése az egész. Gondoljuk csak meg: Petőfi és Arany egyaránt klasszikusnak számítanak, mégis mi csoda különbség választja el kettejük művészetét. Egyébként ez a vérmérsékleti különbség magyarázhatja, hogy Pablo Casals, amikor meghallgatta Enescu tanítványát, a fiatal Menuhint, ugyancsak hűvösen objektívnek érezte játékát. (Később persze megváltoztatta véleményét és Menuhint Jasha Heifetz és Szigeti József mellé helyezte.)

Ha a Mozart-interpretáció kérdésében lehetnek is ellenkezők, Mendelssohn versenyművének tolmácsolása egyszerűen lenyűgöző volt. Pedig az e-moll hegedűversenynek nagy hagyománya van nálunk. Péterfy Jenő még a nagy Joachim előadásában hallhatta és éppen a feledhetetlen hegedűs hatására nevezte „éterien tiszta, tündéri” zenének. Péterfy nevével kapcsolatban: újra és újra sajnálattal hiányoljuk zenekritikáinak gyűjteményes kiadását. Csupán a Magyar Irodalmi Ritkaságok sorozatban jelent meg belőlük annak idején egy csoknyi, de korántsem teljes válogatás. Péterfy nagy ismerője, Zimándi István mutatott nekem egy sereg német nyelvű zenekritikát, amelyeket Péterfy a Pester Lloyd számára írt. Ezek a kritikák még le sincsenek fordítva! Zimándi készülő monográfiájában bizonynyal szentel majd külön fejezetet Péterfy zenekritikusi működésének, véleményünk szerint azonban a magyar zenekritikának is egyetemes érdeke, hogy feltárja Péterfy műveit, lévén a magyar zenekritika legszebb darabjai, amelyekből ma is sok mindent lehet hasznosítani. (Mindenképpen érdemes lenne akárcsak egy válogatást is kiadni zenekritikáiból!) Kétségtelen, hogy Mendelssohn művészetének egyik alapeleme az „éteri tisztaság” és a „tündéri játékoság”. (Gondoljunk akár a Szentivánéji álom kísérezzenéjére, akár az Olasz szimfónia forgatagára.) Mindez azonban kiszámított racionalizmussal is párosul: nagyon is tudatos ez a tündérvilág. Tudatos abban az értelemben is, hogy Mendelssohn nem szakadt el a klasszicizmus zenei formanyelvétől — mint romantikus kortársai, hanem változtatás nélkül kölcsönzött belőle színeket és ízeket. Ezért van aztán, hogy nagyon nehéz „helyére tenni” Mendelssohnt a romantika tarkaságában, és ez magyarázza azt a szomorú jelenséget is, hogy a német mester egy kicsit a periferiára szorult. Mostanában olvastam ennek a kizsorításnak egyik kirívó példányát, melynek szerzője azt állítja, hogy Mendelssohn többet használt a zeneirodalomnak Bach felülmásztásával, mint saját műveinek összességével. Ez persze túlzás, de még így is mutatja, hogy vannak értékelési problémák Mendelssohn életművével kapcsolatban. Reméljük azonban, hogy Pablo Casals jó jós volt, amikor Corredor Mendelssohnra vonatkozó kérdésére így felelt: „...a német mester feltétlenül azok közé tartozik, akiknek eljön az idejük.”

Visszatérve Menuhinra, nem is tudjuk, hogy tolmácsolásának melyik elemét emeljük ki: az első tétel virtuóz átvezetését, a lassú rész, a „Lied ohne Worte” merengését, vagy a zárótétel könnyedségét. Mert mindegyik felejthetetlen volt: maradandó, nagy élmény. És még valamit: Menuhin leckét adott abból is, hogy a romantikusokat nem szabad erőszakosan objektivizálni, hiszen maga a romantika is objektív produktum: a társadalmi erőektorok eredője. Egyébként külön tanulmányt kellene írunk a ráadásnak adott Bach-partita részletekről is. Menuhin leszűrt értelmezése, csodálatos tisztasággal párosulva nyilvánvalóvá tette, hogy korunk legnagyobb Bach-játékosa.

Többben vitatkoztak arról, hogy Menuhin hányszor és mikor járt Budapesten. Felelet helyett idézzük fel Kun Imre könyve nyomán legszebb és legmaradandóbb emlékü három hangversenyét. „... Nemsokára (a második világháború után) megindult a külföld is Budapest felé. Az első világhíresség Yehudi Menuhin volt. Három hangversenye teljes jövedelmét, Kodály Zoltánon keresztül, felajánlotta a nélkülözö zeneművészek javára. Csodálatos három hangver-

seny volt! A nagy művész valósággal visszaadta az embereknek a jövőbe vetett hitet." És ennél többet, ennél nagyobbbat nem lehet mondani Yehudi Menuhin művészetének és emberi nagyságának jellemzéséül.

(Kórody András az Állami Hangversenyzenekar élén kitűnő kísérőnek bizonyult, Haydn D-dur szimfóniáját pedig nagy erővel, igen szépen szólaltatta meg. A zenekar kürtösei ezúttal sem álltak feladatuk magaslatán. Végezetül meg kell jegyeznünk, hogy a mikrofonok hangáskeverése ezúttal sem volt tökéletes. Különösen a fuvola és oboa szólamok kerültek előtérbe, a klarinét és a fagott pedig egy kicsit elmosódott.)

(Hans Swarowsky és Bächer Mihály hangversenye.) A neves bécsi karmester három művet vezényelt a Károlyi kertben. Reznicek kedves, igénytelen Donna Diana nyitánya után, mely egy pillanatra kedélyes térzene-hangulatot lopott a komolyabb zenei élményeket látott fák alá, Mozart felejthetetlenül szép A-dur zongoraversenye következett. Bächer Mihály játszotta, s előadása emlékezetes élményt nyújtott azoknak is, akik Mozartnak ezt a legszebbek közül való zongoraversenyét Gieseking utolérhetetlen interpretálásában hallották, ha másként nem, hát hanglemezeiről. Hans Swarowsky a szünet után győzött meg igazán elsőrendű karmesteri adottságairól, Beethoven III. szimfóniájával, melynek egyként gyönyörködhattünk precíz, átértő fölépítésében, meg a híres gyászinduló-tétel mély, nemes férfi-lírájában.

(A Wekerle-telepi énekkar a Bazilikában.) Haydn hatalmas Nelson-miséje komoly erőpróba minden énekkarnak. A Wekerle-telepi egyházközség énekkara sikerrel állt helyt a nehéz földadatban, miután hozzá szokott a Bazilika nem éppen szerencsés akusztikájához és zavaró, sokszoros visszhangjaihoz. A Credo, s kivált a Sanctus és a Benedictus igen szépen sikerült; a telt zengésű, nagy hangerőt igénylő forte-részek valóban diadalmasan hangzottak; arról pedig, hogy az énekkar a finomabb, lágyabb árnyalatokra is képes, a mozárt Ave verum meleg lírája győzött meg. (Rónay László)

FILMEKRŐL. Csutak — a szürke ló. Melyik film az, amelynek előadására elvihetjük gyermekeinket — sokszor kérdezik ezt tőlünk. A nálunk vetítésre kerülő filmek nagyrésztét gyermekek is megnézhetik, mégis azt kell mondanunk, hogy kevés a jó ifjúsági film. A magyar filmek területén is ilyen hiányról kell beszámolnunk. Sajnos a nemrég bemutatott *Csutak és a szürke ló* című magyar film is, bár szereplői nagyrészt gyerekek — nem az, amelyet fenntartás nélkül ajánlhatnánk fiataljaink számára. A film Mándy Iván kedves gyermekregénye alapján készült. A szürke lovat a gyerekek dugdossák, szöktetik a vágóhíd elől. A regény alapötletében van több megható elem, de a film nem tudja ezeket kibontani, a rendezési zökkenők, a gyakran erőltetett trükkök fárasztóak. Pedig ha valahol, akkor éppen az édes gyermekkor napjainak illusztrálásában volna lehetőség a filmrendezés számára a lírai elem fokozott alkalmazására. A bensőséges lelki átélések ábrázolására, egészen véve sokkal szubjektivebb hangra vágyik a néző a gyermekvilág élményeinek megmutatásában. Mindezek helyett ennek a színes világnak poéziséből, a gyermeklélek szépségeiből a film édeskeveset ad. A gyerekek jellemrajza vázlatosan elnagyolt, színtelen. Olyan jellemvonást pedig, amely vonzó, tiszta volna, amely a jóra tanítana, egyik gyerekfigura sem mutat. Sőt. Csutak — a címszereplő fiú — gyakran hazudik és hazugságai sikert hoznak számára. A többiek is alakoskodnak, félrevezetik a felnőtteket, megsértik a törvényt szabta szabályokat is. Ezeknek a gyerekeknek magatartása lényegében bizony elriasztó, példájuk a legkevésbé sem követésre méltó. A regény üdeségéből nem sok maradt meg a filmkockákon. De a rendezési hibákon túl elsősorban az erkölcsi félresiklás az, amit sajnálattal látunk új magyar ifjúsági filmünkben.

Milliók keringője. A csehszlovák szélesvásznú színes filmről, bár meséje semmitmondó szerelmi történet, mégis meg kell emlékeznünk több okból is. Mindenekelőtt a rendezés szerencsés ötletét kell kiemelnünk, amellyel olyan százszázalékosan filmszerű hátteret talált, mint a prágai spartakiád. A világ bekeszerető ifjúságának ez a sporttalálkozója mint esemény is érdemes arra, hogy megörökítsék a filmszalagon. De emellett egészen rendkívüli a képszerű

hatása azoknak a jeleneteknek, amikor a tízezernyi leány és fiú fordul, lendül, táncol, fut és mértani pontosságú alakzatokat formál a stadionban. A mozgás harmóniája, a színek pompája a fotografálás és a rendezés bravúrával szinte maradéktalanul érvényesül a film kockáin. De mai érvényű mondanivalója is van a filmnek. A szerelmi bonyodalom fordulatai közben alkalmat talál a rendező arra, hogy ha halovány vonásokkal is, mégis kigúnyolja a mindenáron városba törekvő és a városi életmódot majmoló falusi fiatalok félszégeit.

*Megmérgez a család*om. A nyár derekán a moziműsor is könnyebb fajsúlyú, mellőzi azokat a filmeket, amelyek súlyosabb problémákat visznek vászonra. Ilyennek tetszik első pillanatra a *Megmérgez a család*om című francia film is. De a jelenetek derűs könnyedsége mögött feltárulnak olyan kérdések is, amelyek elemzésre érdemesek. A film egy francia városban élő család életét mutatja be és a légkör amely a családi otthont körülveszi, a problémák amelyeket a családtagok egymáshoz való viszonya vet föl, izgalmasan érdekesek és maiak is. Egy rendőrfelügyelő — aki magánéletében szenvedélyes virágkertész — egy napon rádöbben arra, hogy arzénmérgezése van. Rosszulléte a napok, hetek múlásával egyre erősebbé válik. Mivel kizárólag otthon étkezik, az a gyanúja támad, hogy családja mérgezi meg. Mulatságos epizódok és tévedéssorozatok után kiderül, hogy növényápoló szereinek arzéntartalma okozta a mérgezést, amelyet most már hamarosan orvosolnak. Mindezek közben azonban szinte észrevétlen finomsággal, ötletességgel sugalmazza a film: milyen válságba sodorhatja a családot a szeretet, az egymás iránti bizalom hiánya. A rendezés érdeme, hogy a jellembrázolás és a környezetrajz olyan életközelségre hozza a film alakjait, hogy a néző maga elemzi ki a meseszűrőből a fontosat, a lényegtelen, ügyes dekorációból a megszívlelésre méltó tanítást. Részletmegfigyelések finomsága döbrent rá bennünket arra, hogy a családi otthon nem lehet csupán kényelmes szálloda, ahonnan reggel kirajzanak a családtagok és csupán étkezésre és pihenőre térnek vissza, nem sokat törődve egymás gondoljaival, teendőivel. Az apa például hónapok óta csupán akkor lépett be serdülő fia szobájába, amikor a mérge után kutatott, és most döbrenten hallgatja fia vádját, hogy soha nem kérdezte eddig, mivel foglalkozik, hogy halad munkája az iskolában. A *Megmérgez a család*om előadásáról azzal a tanulsággal távozik a néző, hogy a család a szülők és gyermekek vérségi kapcsolatán kívül és felül akkor teljesíti hivatását, ha lelki és erkölcsi közösség is, amelyben nem hiányozhat az emberség, egymás megbecsülése, segítése — és nem kevesbedhet meg egy pillanatra sem a szeretet. (*Ujlaki Andor*)

A „GYÓGYSZERMÉRTÉKLETESÉG” ERÉNYÉRŐL. „Símátükrű tó partján, kies ligetben, szellősüsgőses alkonyórán, kényelmes légmatracokon házaspár heverészik. Az asszony képeslapot nézeget, a férfi hanyattfekve a lassan úszó felhőket bámulja, majd hirtelen felül, feleségéhez fordul és megszólal: Édesem, add ide az idegnyugtatómat.” — Ezzel a kis karikatúrával kezdi John C. Ford, a washingtoni katolikus egyetem professzora, az *Ecclesiastical Review* egyik legutóbbi számában érdekes tanulmányát a természetes és vegyi úton előállított közérzet-javító szerek használatáról, illetőleg ezeknek erkölcsi értékeléséről.

Napjainkban — írja Ford — köztudomásúan széles körökben terjedt el azoknak a szereknek használata, melyek fájdalmat csillapítanak, fáradság-érzéstől szabadítanak meg, a szervezet erőit regenerálják, érzéki örömöket, sőt eufóriát okoznak. Azok a kérdések, melyek e szerek használata nyomán a morális értékelés szempontjából felmerülhetnek, nem újkeletűek. Aligha volt idő az emberiség történetében, amelyben az enyhülést, gyönyört, a közérzet kellemes kondicionálását ne keresték volna. Napjainkban inkább csak fokozati különbséget állapíthatunk meg a letűnt időkhez viszonyítva, mivel a vegyész és orvostudomány haladása, a gyógyszertermelés már nem teszi szükségessé a gyógynövény-gyűjtögetés fáradságos munkáját.

Nem szól Ford az alkoholról. Az alkoholos italok — úgymond — sok tekintetben különböznek az előbbiektől, nem utolsó sorban abban, hogy kisebb-nagyobb fokú tápértékük, kalóriatartalmuk is van. Egyébként is, a keresztény erkölcstudomány oly bőségesen szólt már a múltban az alkohol fogyasztásáról,

a mértékletes „józanságról” s a mértéktelenségből eredő „részségről”, hogy szükségtelennek látszik a jelen gondolatmenetben is beszélni róla. Ugyancsak e megfontolás alapján nem kíván szólni Ford a morfiумról, kokainról, éterről, novocainról s még sereg hasonló szerről, melyek használatát egyébként is mindenütt szigorú törvények szabályozzák. Mik jöhetnek tehát számításba? A teljes felsorolás igen hosszadalmas volna, ezért csak néhányat emel ki Ford. Így a koffeint tartalmazó kávét és coca-colát, a teát, a nikotintartalmú dohánycikket, az aszpirinféleségeket, az idegcsillapítóknak és stimuláns tabletáknak légióját, a kettőszáznál több fajta barbiturátot, a megszámlálhatatlanul sokféle altatószert.

Az első morális probléma, mely e szerek használatával összefügg: hogyan egyeztethető össze a fájdalomcsillapító szereknek használata a szenvedés értékéről szóló keresztény tanítással? Maga az Üdvözítő, hogy minél teljesebben őrítse ki a szenvedés kelyhét, a kereszten visszautasította az enyhülést nyújtó italt. E tényből kiindulva többen is kijelentették már, hogy a fájdalomcsillapítóknak, narkotikumoknak használata nem egyeztethető össze a Krisztus-követés hősiességével, a keresztény tökéletességre való törekvéssel. Van-e tehát valami „keresztényietlen” például a kisebb fejfájást csillapító aszpirin használatában? Vagy még inkább ellenkezik tán a keresztény szellemmel, ha valaki már a fejfájástól való félelmében, tehát megelőzőképp vesz be csillapítót?

A válaszadás előtt Ford további problémákat, „eseteket” sorol fel. Egy csésze teának vagy kávénak nincsen tápértéke, kalóriatartalma. A száz és százmillió ember, aki ezekkel él, valóban sohasem gondol rá, hogy „táplálkozás” céljából fogyassza ezeket. A meghitt beszélgetés már elegendő „ok” arra, hogy a „bonum amicitiae”-t a jótékony barátságot ápolva, teát vagy kávét kortyolgassanak. Ugyanakkor azonban kétségen felül áll az is, hogy a koffeintartalom az, ami ezeknek az italoknak népszerűségét biztosítja. Érdekes történelmi példát tudunk rá, hogy a kávéivás sem került el a kritizálás sorsát, még pedig asketikus-morális alapon. Néhány száz esztendővel ezelőtt Európa számos kolostorában sokan keserű szavakkal tiltakoztak a reggeli ital „újítása” miatt, midőn felemelték szavukat a „luxusjellegű világias és egzotikus kávé” bevezetése ellen, mely összeegyeztethetlen a szerzetesi szegénységgel. Tartsák csak meg továbbra is a tradicionális reggeli italt — mondogatták —, a sört!

Hogy meg ne feledkezzünk a legelterjedtebb közérzet-javító, „komfort-érzést” előmozdító szerről — írja Ford —, a nikotinról, illetőleg a dohányzásról kell szólnunk. Pszichológiai, fiziológiai és szociális tényezők indokolják népszerűségét. Használata — akárcsak a rágó gummié — orális kielégülést idéz elő s ugyanakkor a dohányos a kezeivel is tud mindig „valamit csinálni”. Szippantás közben meg lehet szakítani a beszélgetést, „időt lehet nyerni” a gondolkodásra. Nem utolsó sorban „előnyös” a dohányzás, mivel hanyag, „előkelő” közönységet is tud kölcsönözni az egyébként ideges ember számára. A dohányzás is jótékonyan támogathatja a barátságot — gondoljunk csak a sokat emlegetett „békepírára”. (Igaz ugyan, hogy a tárgyilagos nézés ennek ellenkezőjét is felfedezheti, amidőn az erős dohányfüst miatt köhögő nem-dohányosokat veszi szemügyre.) Persze mindezen effektusokon túl a nikotin hatását kell első sorban figyelembe venni, hiszen soha semmiféle „műdohány” nem volt képes a dohányosok számára a nikotint pótolni. Bár mind a mai napig nem teljesen tisztázott, hogy mi a nikotinnak az idegrendszerre gyakorolt fiziológiai hatása, az kétségtelen, hogy a dohányzás milliós tömegek számára jelent feszültséget feloldó, kellemes, olykor még fájdalmakat is felejtető enyhülést.

Az elmúlt néhány évtized folyamán — folytatja Ford — mind szélesebb körökben terjedt el a különféle barbiturátok használata. Az altató tabletáknak orvosilag előírt használata azonban egyáltalán nem áll arányban azzal a ténnyel, hogy számos ország gyógyszerstatisztikája ezeknek túladagolásáról tanúskodik. Ma már ott tartunk, hogy rengetegen a legkisebb fájdalom, ideges aggodás ellen, sőt még az egyedülálló kellemetlen érzése elől való menekvésükben is rendszeresen barbiturátorokat szednek. Az ily nagyfokú s nem egyszer szenvedéllyé fajuló használat nem egy esetben okozott már a morfiум-szenvedélynél is nagyobb károkat.

XII. Pius egy alkalommal, nem sokkal halála előtt, a neuro-pszichophar-

macologusok nemzetközi kongresszusán szólt a barbiturátok használatának problémájáról is. Ő maga — mint erre hivatkozott — egyike volt az elsőeknek, aki a chlorpromazin (Thorazin) gyógyító hatását tapasztalta. Néhány évvel előbb, midőn életveszélyes csuklási rohamot kapott, orvosai az Egyesült Államokból kérték számára a kérdéses szert, ahol az még csak a kísérletezés stádiumában volt. Az ilyen nyugtatószerek szinte csodás hatású eredményeket képesek biztosítani ideg- és elmebetegkezelésnél. Ugyanakkor azonban — mint szakemberek is állítják — nagy veszélyt jelent azoknak széleskörű, kontroll nélküli használata. Sokszor nem a gyógyítás a cél, hanem a felelőtlen menekülés az élet nehéz helyzetei, a hétköznapiak komoly munkájával együttjáró problémák elől — nem is szólva arról, hogy e nyugtató — és altatószerek állandó használatától kábult ember képtelen összeszedett, figyelmes munkát végezni.

A legkülönbébb csillapítók, nyugtatók népszerűségére mintegy a koronát tették rá — írja Ford — az ún. boldogság-tablatták. Korunk kóros „menekülés-tünetének” és reklám-szellemének egyik beszédes megnyilvánulása már elnevezésében, nem kevésbé pedig „lelki békét” ígérő hatásában az amerikai gyógyszeriparnak e legújabb terméke.

Orvosi szakvélemények igazolják, hogy a normális mederben folyó emberi életnek, a szervezetnek időnkint szüksége is van bizonyosfokú feszültségre. Az ilyenek még csak normális életmegnyilvánulások és nem betegségek. A testi-lelkileg egészséges ember együtt él a hétköznapi szülte feszültségekkel, anélkül, hogy azoktól károsan engedné magát befolyásolni. Ugyanez a fel fogása a keresztény erkölcsnek is, mely tanítja, hogy az erőlelkűség és a türelem erejének segítségével uralkodni tudunk idegrendszerünk normális mértékű, bár nem egyszer problémákat is jelentő megnyilvánulásai fölött.

A felsorolt tapasztalati tények számbavétele — folytatja Ford — a katolikus moralista számára szükségképpen felteszi a kérdést: melyik lehet az az erény, amely ezeknek a közérzetet kondicionáló szereknek nyugalmat, kellemes érzéseket keltő hatását, illetőleg használatát szabályozóan irányíthatja? Szent Tamás erénytanának alkalmazói erre általában azt felelik, hogy a „temperantia”, a mértékletesség erénye hivatott szabályozni az ember életében az idevonatkozó helyzeteket, gyakorlatot. Nem egy moralista egyenesen a torkosság egy fájának tünteti fel ezeknek a természetes és vegyi narkotikumoknak illetve stimulánsoknak használatát. A mértékletesség erényén belül azonban — jegyzi meg Ford — speciális erényt tartunk fenn a szexuális vonatkozások számára, ti. a tisztaságot, az étel és ital fogyasztásával kapcsolatban a bőjtöt, az alkoholvás tekintetében pedig a józanságot. A felsoroltak közül azonban egyiket sem alkalmazhatjuk kielégítően a fentebb említett szerek használatával kapcsolatosan. Lenne tehát valamely sajátos arény, mely ezeknek felhasználását szabályozza?

Az orvosi kézikönyvek szólnak *pharmacophobiáról*, midőn a gyógyszerektől való beteges iszonyodást említik, s ennek ellentétéről, a *pharmacophiliáról*, mely beteges módon „rajong” minden természetes vagy vegyi úton előállított gyógyszerért. Nincs azonban szavunk az „arany középút”-at kifejező magatartásra. Ford ezért új *eterminus technicus*-t ajánl: a *pharmacosophrosüné* kifejezést. Az összetett görög szó ezeknek a szereknek ésszerű, mértéktartó, józan felhasználását hangsúlyozza. Nem kíséri meg, hogy bizonygassa, vajon Szent Tamás magáévá etenné-e a „temperantia” erényén belül ilyenén újszerű erénynek besorolását. A fő dolog e kérdésben — mint helyesen megállapítja — nem is az elnevezés körüli probléma. A legfontosabb, hogy a „modern” életnek ebben a vonatkozásában is a keresztény ember a Krisztus követés útjának a „prudencia” az okosság erénye által is megkívánt böles mértéktartásával járjon el.

Itt persze könnyen ellenvethetné a keresztény erkölcsben nem járatos ember, hogy egyáltalán juthat-e hely s hogyan Krisztus követés „sémájában” a természetes és vegyi szerekkel előidézt közérzet-javítás kérdésének? E kérdésre több esetben is világos választ adott XII. Pius pápa. Így például az olaszországi „anesthesiológiai társaság” tagjai előtt 1957-ben tartott beszédében. A sedatívumokkal, fájdalomcsillapítókkal kapcsolatban — mondotta —

ugyanaz az elv alkalmazható, mint a fájdalommentes szülés esetében. Itt is és az élet minden helyzetében a keresztyén kötelesség: akkor és oly mértékben vállalni az önmegtagadást, amennyiben az szükséges a bűn elkerüléséhez és kötelességeinek lelkiismeretes végzéséhez. Természetesen a keresztyén nagylelkűség e téren is nem csak a szoros értelemben vett kötelességeket veszi számításba. A Krisztus követés útjának magasabb tökéletességi eszménye az önként vállalt áldozat jelentőségét is hangsúlyozza és nagyra értékeli. A Krisztus szenvedéseiben való részesedés, az érzelmi enyhülésről vagy örömről való lemondás a keresztyén heroizmus útja, tévedés volna azonban állítani, hogy egyetlen útja. Az imádság, a felebaráti szeretet kötelességeinek útján a keresztyén ember szintén részt vehet Krisztus követésében. Specifikus esetekben — hangoztatta a pápa — mindig az a döntő, hogy megfelelő módon járunk-e el a fájdalomcsillapítás, az enyhülés keresés terén: valóban magasabb jó, nemesebb érdek elérése céljából cselekszünk-e?

A pápa szavai világosak mindazoknak a fájdalomcsillapítóknak, nyugtatóknak alkalmazásával kapcsolatban, melyek jelentősebb testi-lelki szenvedéseket enyhítenek. Mit tartunk azonban a merőben közérzet-kondicionáló szerek használatáról? Néhány cigarettaszippantásról, csésze kávéról, esetleg aszpirintablettáról, enyhébb barbituráról? Ford felfogása szerint ezek az apróbb kis örömök, közérzetjavító törekvések egyáltalán nem fölösleges „öndédelgetések”. Semmiképp sem mondhatjuk tehát azokról, kik ilyenekkel élnek, hogy fölösleges „kitérőket” tesznek a Krisztus követés útján. Ezeknek az eszközöknek *univerzális használata* a legjobb bizonyíték amellett, hogy emberi szükségletet elégítenek ki. Jelentéktelenebbet ugyan sok egyénnél, de feltétlenül reális szükségletet. Van aki közérzete javítására, idegei nyugtatására mechanikus megoldást választ — rágógumit használ, az asztalon dobol, széken hintázik, stb. —, mások ugyanezt a hatást cigarettával, kávéval, esetleg kis tablettával igyekeznek elérni.

Mindezzel kapcsolatosan nem áll helyt az az ellenvetés, hogy mivel az érzelmi örömök embernek s állatnak egyaránt osztályrészai, azért ezek nem válhatnak a sajátosan emberi élet tényezőivé. Az érzelmi örömök, a kellemes „közérzés” az ember életében ugyanis objektíve „emberi” örömök. Hasznosak, sőt szükségesekek is lehetnek s még akkor is alárendelhetők az emberi élet végső céljának, ha megjelenési formájuk a felületes szemlélő előtt „ob solam voluptatem” történik, azaz kizárólag az élvezet kielégítését célozza. Az a körülmény sem teheti „gyanússá” őket, hogy többnyire oly vegyi és „mesterséges” úton előállított forrásokból származnak, melyek elődeink számára ismeretlenek voltak.

Összehasonlításképp a jogos és üdítő pihenést értékelő szempontokat sorolja fel Ford. A pihenés mindenki számára felfrissülést, örömet jelent, s épp ebben van valódi létoka is. Senkinek sem jut eszébe, hogy szervezete, idegrendszere számára a szükséges pihenést „ob solam voluptatem” biztosítsa. E megfontolás alapján tehát nem láthatunk erkölcsi „problémát” ezeknek az emberi kedélynyugtatóra irányuló apróbb kívánságoknak, közérzetet javító szükségleteknek kielégítésénél. Az egyetlen valódi morális probléma csak az „arany középút” mértékének helyes megtalálása körül lehet, különösképpen akkor, ha a közérzetjavítás gyógyszerjellegű eszközök segítségével történik.

Ford nem kíván az ésszerű „*gyógyszermértékletesség*” *erényének* aprólkos kazuisztikájával foglalkozni. A helyes mérték elvétele itt általában nem „per defectum”, azaz nem-használattal, hanem „per excessum”, vagyis túlzással történhet. A keresztyén önmegtagadás szelleme megkívánja, hogy lemondjunk bizonyos megengedett örömről, kényelemtől. De nem „abszolút” kívánja ezt, azaz nem úgy, hogy minden oly tényezőről lemondjunk, mely javíthatja, munkaképesebbé teheti közérzetünket, testi-lelki kondícionál. Az ilyen irányú kívánság a modern kor dolgozó átlagembere számára lehetetlen lenne.

Van-e tehát a közérzet-javító szereknek speciálisan hátráltató vonatkozásuk az evangéliumi tökéletesség elérésének szempontjából? Van-e valami oly szükségképpen, lényegi adottságuk ezeknek, melyek miatt a tökéletességre törekvő keresztyének vissza kell utasítani használatukat? Ford tagadó választ ad ezekre a kérdésekre. Ami a mélyebb teológiai elemzést illeti, természetesen

számos vitaindító kérdést lehetne még feltenni. Milyen szándék kell például ahhoz, hogy ezeket az eszközöket az ember ne pusztán gyönyörszerzés céljából használja? Avagy szükséges-e minden esetben az aktuális természetfölötti szándék felkeltése is? Nem kétséges, hogy e kérdéskomplexummal kapcsolatban két táborra oszlohatnak a vélemények. Az egyik több engedményt fog adni az emberi természetnek, mint a másik. Ugyanez a kétirányú vélemény nyilvánulhat meg, midőn szórakozásról és üdülésről, sportról és táncról, ételről és italról s számos egyéb kérdésről esik szó. A keresztyén önmegtagadás szelleme alapjában ellenkezik a nem-keresztyén hédonizmus világával. A kettő között azonban feltétlenül a „medium virtutis” középútján jár a „pharmacosophrosüné” erényének mértéktartó, józan magatartása. Az önmegtagadás alapvető tétele Krisztus tanításának. Az elv gyakorlati, egyéni alkalmazásánál azonban napjainkban sokkal differenciáltabb szempontokat, karakterológiai, orvosi és aszkétikus ismereteket tudunk és kell is figyelembe vennünk, mint ezelőtt valaha.

A fizikai szenvedéssel, aggódással, idegességgel együtt járó fájdalom, nyugtalanság skálája egyénenként teljesen különböző. Lemondani egy aszpirintablettáról, egy altatóról vagy esetleg egy-két szippantás cigarettáról — jelentéktelen kis áldozatnak látszik. A fájdalomelviselés toleranciájának küszöbe, a fájdalomelviselés, ideges nyugtalanság időtartama azonban egyénenként kiszámíthatatlanul tág ingadozást mutat. Némely bátor lélek ennek ellenére is képes lemondani a csillapítóról, erősítőről. Az átlagember azonban gyakorlatilag egy bizonyos határon túl elviselhetetlenül szenved az álmatlanságtól, migrénes fejféréstől, stb., e körülmény következtében pedig saját maga és a társadalom számára „hasznavehetetlenné” válik. Mindennek számbavétele kellőképpen indokolja azt a felfogást és helyes gyakorlati magatartást, hogy az önmegtagadás tárgyát és módját illetően mindig egyéni szempontokat kell figyelembe venni.

Miként találhatja meg az ember az „arany középutat” a közérzet-kondicionáló szerek használatánál? — teszi fel végül is Ford a kérdést. — Válaszul a „pharmacosophrosüné” erényének ésszerű s ugyanakkor krisztusi szellemű alkalmazását szorgalmazza. Mindenkinek saját értelmét és lelkiismeretét kell a bírói székbe ültetnie. Körültekintő egyéni döntésre s mindenekelőtt, mint mindenben a keresztyén életben: Isten támogató kegyelmére van szükség. „Úgy vélem — fejezi be Ford — hogy az értelemre és Isten kegyelmére történő ilyen hagyatkozást, a kérdés ily szellemű megválaszolását Szent Tamás is helyeselné — akár egyetértene a pharmacosophrosüné elnevezéssel, akár nem.” (Szennay András)

ÚJ EGYHÁZJOGI KÖNYVEK. I. 1959-ben a Herder-cég kiadásában az Örök Városban *Connubia canonica* címmel látott napvilágot Bánk Józsefnek, a budapesti Hittudományi Akadémia egyházjog-professorának, mintegy 600 oldal terjedelmű nagy munkája latin nyelven. A szerző neve jól ismert a *Vigilia* olvasói előtt. Serédi bíborosról mint jogtudósról írt és a hálás „tanítványt” minden sorában visszatükröző kétrészes tanulmánya folyóiratunk 1953 februári és márciusi számában jelent meg. 1958-ban a Szent István Társulat által kiadott „Egyházi jog. Az egyházi alkotmányjog alapjai” című könyvéről pedig a *Vigilia* 1959 szeptemberi száma adott hírt. Serédi Jusztinián (1884—1945) iránti nagyrabecsülésének a mű neki ajánlásán túl a *Connubia canonica* előszavában is hangot ad, hiszen a kardinális jóvoltából végezhetett magasabb jogi tanulmányokat Rómában, pillanthatott be az aulai szolgálatba és művelhette 1943-tól kezdve az egyházjogot egyetemi tanárként.

A házasságjog a felsőfokú egyházjogi oktatásban a főhelyet foglalja el, a legkisebb plébánián éppenúgy szükséges az ismerete, mint az egyházmegyei hivatalban. Az előszóban a szerző csak az egyetemi és főiskolai hallgatók használatára szánja munkáját, ezzel azonban csak szerénységét tanúsítja, mert amint ezt a tekintélyes római Monitor Ecclesiasticus folyóiratban a könyvet ismertető Marcone állapítja meg — „könyve annyira teljes, pontos és bőséges bibliográfiai jegyzetekkel ellátott, hogy bárki, akinek gyors konzultációra van szüksége, nyugodtan használhatja, helyet kaphat mind az elméleti studiumokkal

foglalkozó, mind pedig a nyakorlati életben dolgozó jogász könyvtárában". A megírásában a történeti és a dogmatikai módszert egyesítő négy nagy fejre oszló műben először a kánoni házasság alapfogalmait tisztázza (a házasság mint természeti törvényen alapuló intézmény, mint szentség, polgári házasság), másodszor a házasságkötést megelőző kérdésekkel (jegyesség, közvetlen előkészület, tiltó és bontó akadályok, felmentések az akadályok alól), harmadszor magával a házasságkötéssel kapcsolatos problémákkal (házassági beleegyezés, a beleegyezést gátló értemi és akarati tényezők, a házasságkötés formája) foglalkozik és végül negyedszer a házasságkötés utáni dolgokról (a házasság jogi vonatkozású effektusai, szeparáció, az érvénytelen házasság és annak rendezése) ad biztos és határozott eligazítást, és pedig figyelemmel a legújabb szentszéki rendelkezésekre és gyakorlatra is. Érdeklődéssel várjuk az előszóban beígért második kötetet, melyben az egyes országok házassági peres eljárásáról is szó lesz.

II. Azoknak a paptestvéreknek, akik 1926-tól kezdve tanulták az egyházjogot hazánkban, nem kell külön bemutatnunk Sipos István (1875—1949) pécsi nagyprépost, egyházjogtanár kiváló művét, az *Enchiridion Juris Canonici*-t. A mű még a szerző életében négy kiadást ért meg itthon. Hatodik kiadását Sipos halála után az egyházjogi tanácsok utóda, Gálos László rendezte sajtó alá és jelentette meg 1954-ben a római Herder kiadásában több mint 900 fólió oldalon, 45 oldalnyi alfabetikus mutatóval latin nyelven.

Bár XXIII. János pápa 1959. január 25-én a falakon kívüli Szent Pál bazilikában mondott beszédében az Egyházi Törvénykönyv jövődó reformját jelentette be, s minden bizonnyal az Egyetemes Zsinat is fog változásokat hozni az egyházjog terén, mégis szükségesnek látszott, hogy az *Enchiridion* hetedik, a legújabb szentszéki rendelkezéseket is tartalmazó, változatlan oldalszámozású kiadása 1960-ban Gálos gondozásában a Herder-cég római kiadásában ismét napvilágot lásson.

III. Halálával tartozunk a Szent István Társulatnak azért, hogy 1960-as kezdetéssel Gálos László átdolgozásában IV. bővített kiadásban, közel 700 oldal terjedelemben, izléses köntösben megjelentette Sipos István másik nagy művét: *A katolikus házasságjog rendszere a Codex Juris Canonici szerint*. Gálos mindenben igyekszik Sipos „félelmetesen nehéz” örökségét hűen ápolni és továbbfejleszteni. A mű első kiadása 1923-ban került ki a sajtó alól azzal a bevallott céllal, hogy az új Egyházi Törvénykönyv házasságjogát behatóan és kimerítően előadja, a magyar egyházi partikulárjognak és a magyar állami házasságjognak viszonylagosan részletes feldolgozását adja. 1928 a második, 1940 pedig a harmadik bővített kiadás megjelenési dátuma. Gálos az időközben közzétett szentszéki hiteles törvénytárgyarázatokat és döntéseket is bedolgozta a könyvbe. XII. Pius 1949. február 22-én „*Crebrae allatae*” motu proprio-jával hirdette ki az egyesült keletiek házasságjogát 131 kánonban. Ez, valamint 1940-től a házasságjoggal kapcsolatos hazai polgári rendelkezések és az 1952-ben *A házasságról, családról, gyámságról* kiadott honi polgári családjogi kódex részletesen ismertette kaptak helyet ebben a negyedik kiadásban.

A mű beosztását tekintve egészen kis kivételtől eltekintve egyezik Bánk professzor *Connubia canonica*-jának rendszerezésével. Gálos Sipos arképén től részletesen ismerteti a szerző élet- és jellemrajzát, melyből egy gazdag, felfelé ívelő pályájú papi élet bontakozik ki előttünk. *A katolikus házasságjog rendszere* minden bizonnyal valamennyi honi plébánia könyvtárában helyet fog kapni, hogy mind a lekipásztorok, mind pedig az érdeklődő világiak bármikor haszonnal vehessék kezükbe. A plébániavezetés számára a művet a házassági ügyirati minták és a bő tárgymutató teszik különösen hasznossá.

(Kovács Zoltán)

KOMLÓS ALADÁR: A LÍRA MŰHELYÉBEN. „A líra meghal. Nagyon is merész kezekkel téptük a kényes leány hegedű-testét, vad-vad hangokig csigázva, hogy ma már csak nyögni tud s hörögni, mint halódó...” — *Babits* verse a *Sziget és tenger* kötetből való, s alig néhány évvel megjelenése után, 1929-ben Halász Gábor kimerítő tanulmányt szán a kor líráján végigszántó válság elemzésére. „A líra haláláról” ír ő is, bár ő már világosan látja,

hogy ez a szó költői túlzás, nem a valóság pontos fölmérése: „Ami meghal, nem a líra, csak amit ma lírának érzünk, azok a képzetek pusztulnak lassan el, amelyeket a romantikus elmélet és költők szuggesztív hatása alatt a költészethez fűzünk.”

Azóta évtizedek múltak el, s az európai költészet mintha kilábolna lassan a huszas évek válságaiból. A „kialakuló új líra”, úgy látszik, sokmindenben rácsafol a válság diagnosztáinak várakozásaira. Igaz mivoltában azonban még mindig sejtelem, készülődés csupán, nem kiforrott izlésforma, hanem egy ismeretlen-arcú új világ.

Ennek az izlésváltásnak fordulóján, mely évszázadok hagyományaival szakít, s egy pillanatra az ősi műfaj létét is megingatni látszott, érthető izgalmmal olvassuk Komlós Aladár esszéjét a líra műhelyéről. A válságok idején élesebben lát a szem: a lazuló, szétmálló izléskonvenciók, tisztavirág-életű újítások mögül kibontja a lírai magatartás ősi, az emberi lélek alkatában gyökeredző alapjait; s aggódobban keres a lélek: a változóban a változatlant, az esetlegesben a föltétlent, az elmúlóban a jövő számára is irányt mutatót.

Es ki volna erre a keresésre alkalmasabb, mint épp Komlós Aladár, aki személyében is végigélte századunk lírai forradalmát? Ő volt az első, aki vállalkozott arra, hogy könyvvé duzzadó esszéiben megrajzolja *Ady* és a *Nyugat* költői nemzedékének önarcképét (*Az új magyar líra* — 1926). S mikor aztán a kortárs-líra szülei a századvég lírikusaihoz vezették, az irodalomtörténész filológiai pontosságával, de ott is a kortárs jelent-kutató szenvedélyével a *Vajda*-, *Reviczky*-, *Komjáthy*-nemzedék örökségének föltárására vállalkozott. Munkájának eredményeit monográfiák foglalják össze, de eszmélkedő összegzésük ez a kis könyv, a sokat-töprengő versolvasó, költő és esztéta öregkorának gazdag ajándéka. S míg többi műve elsősorban szakembereknek szól, ez a nagyközönség számára foglalja össze a hosszú élet s az irodalmi forduló tanulságait. A kötet idézetanyaga bőven merít a líra klasszikusaiból, de igazi kincstára a forrongó korából — a mi korunkból — való: Vajdától *Juhász* Ferencig és *Pilinszky* Jánosig. Megszólalnak benne az esztétika klasszikusai Boileautól, Schillertől Erdélyi Jánosig és Gyulaiig, de egy-egy utalásban kilátás nyílik napjaink versmagyarázóinak, *Horváth* Jánosnak, *Kardos* Lászlónak, *Rónay* Györgynek módszerére is. Mint mikor hosszú vándorlás után valami kedves magaslatra érünk: megnyílik a táj, és barátságos egységbe fonódik a közel és a messzeség.

„Nem szeretném, ha az olvasó tanulnivalónak nézné *esszémet*.” — A kis kötet varázsa nem utolsó sorban éppen az, hogy esszé. Nem elvont esztétikai doktrínák tételeit olvassa fejünkre, mégcsak nem is a sokat tapasztalt ember kész bölcsességét kínálja elénk. Idézetei nem példák — tételek igazolására, vagy elvek, kész megállapítások szemléltetésére —, hanem új meg új eszmélkedés rugói. A szerző nem oktat, fölényesen vagy jóságosan, hanem birkózik anyagával, kérdéseket vet föl s próbál megoldani, egyszerű szóval, de híven követve az igazságot kergető lélek lépéseinek ritmusát.

Esszé és mégis szintézis. Nem friss meglátások, fölfedezések egyoldalú proklamációja, hanem a sokrátú valóság sokszempontú, érett szemlélete. Hogy egy-egy szava, mondata mögött mennyi mélység, mennyi gondolat van, arról jöfűlő olvasónak a mondatok szépsége is beszél. Komlós állítja, hogy „a jó versmagyarázatban is, mint a versalkotásban együtt kell működnie érzésnek és értelemnek”. Az ő írásának legszebb mondatait is a mélyreható értelem s az élményeken nevelődött költői érzés ereje formálta ki: Egy-egy mondata felejtethetetlenül belevésődik az olvasóba: „A hal akkor születik, mikor a világ a lélekben pillanattá tömörül.” Vagy egy remekszép versmagyarázat: „*Karinthy Nihil* című költeménye szinte tüntet összevisszaságával és hétköznapiságával, de az utolsó sorok fényt vetnek visszafelé a versre, s megértetik, hogy az előző nem nem értelmetlen, lapos beszéd, hanem a megrendülés szava, s a megrendülés törte össze a költő lelkében a dalt.”

Nem minden mondata tökéletes, és nem minden megállapítása vitathatatlan. De aki egyszer elolvassa ezt a kötetkét, kezébe fogja venni újra, mikor egy-egy új versélmény benyomásait próbálja magában latra vetni. És másképp, értőbb, konzseniálisabb figyelemmel olvassa majd a verseket is, a lírát, melynek műhelye maga a titkokat rejtő emberi lélek. (*Tótfalussy István*)

JEGYZETLAPOK. (Vízivárosi árnyak.) „Egy fiatal francia tiszt, Cap-Martin de Chaupy, duelljai miatt Párizsból, Nápolyból, Rómából, Velencéből tovább-tovább szökke Bécsbe vetődék...” s onnét hozzánk: „jött az, gyalog, éhen, szomjan, üres erszénnyel, rongyosan, de hozta szurkálóját...” A Vízivárosban ültem, majdnem szemközt a Szent Anna templommal, szál egymagam a vendéglőben; odakint finoman szemelt az eső, május volt. Letettem magam elé az asztalra a könyvet, Kazinczy *Pályám emlékezetét*. Cap-Martin de Chaupy kilépett a könyvből; az izgága párbajhős beköltözött a szomszédos *Fehér Kereszt* fogadóba. Ide fog kiszökni hozzá egy éjszaka a fiatal Kopácsyné. Csak pár lépés az Erzsébet apácák temploma: ott volt Kopácsy esküvője. Kopácsy tisztviselő a helytartótanácsnál, Hajnóczy kollégája; szereti a zenét, kikijár muzsikálni a Zichy kastélyba Óbudára. Felesége jóval fiatalabb nála, s nem is szereti őt; azt a bajkeverő francia lovagot szereti, azt a *Pályám emlékezetéből* kilépett, önállósult krakélért. Apja a halálos ágyán adta hozzá Kopácsyhoz, barátjához. Egy lányuk születik; Kopácsy a lány, vagy Cap-Martin du Chaupyé? Az asszony hamarosan meghal; Kopácsy neveli föl a kislányt, akit majd a terézvárosi Hoch fog elvenni; az ő gyermekük lesz hochi Hoch Alojzia, aki a régi családi imakönyv bejegyzése szerint 1812-ben született. Hoch Alojzia, *A nábob halála* Werner Józsefének anyja...

Azóta is, ha a Vízivárosban járok, testetlenül élelem lépnek szemrehányóan ezek az árnyak. A kis francia. A komor, zárkózott Kopácsy, kezében a klarinétal. Kopácsyné kilép a *Fehér Kereszt* kapuján, szétkémlel az utcán; két karcsú tömb rajzolódik az égre: a nemrégien épült Szent Anna templom tornyai. Valaha Faludi Ferenc prédikált itt, szabad ég alatt emelt szöszéken, mikor még nem volt kész a templom; Kopácsy az ő újonnan megjelent könyvét, a *Téli éjszakákat* olvassa, amikor bezörget hozzá a szolga és barátjának halálos ágyához hívja. Abban a házban lakik, melynek kapubejárata fölött alkimista műhelyt ábrázoló dombormű van. Mennek a süvöltő szélben, az őrvénylő hóesésben. A francia lovag közben francia filozófusok fölforgató eszméit suttogja lámpavilág mellett barátainak. Az egyiknek a feje nemsokára a Vérmező porába hullik. Kopácsyné lüktető szívvel, ágaskodva nézi a kivégzést. Cap-Martin de Chaupyért retteg. Sikerült elmenekülnie?

Mire vársz? — kérdik a láthatatlan vízivárosi árnyak. Élni akarunk, miért nem adsz életet nekünk? Ágyékunkból már megszülettek a Wernerek, unokáink már rég a homokházi sírboltban porladnak, a nagy kanadai nyárfa alatt. S mi még mindig testetlenül járunk; még mindig adós vagy az életünkkel.

Hogyan magyarázzam meg nekik, hogy félek a „történelmi regénytől”? Hogy nem akarom kuliszáak közé létrehívni őket? Talán meg sem értenék mentegetődzésemet. Csak járnak-kelnek, szemrehányó szellem-alakok, föl-alá a Fő utcán, és az életüket kéri: a lehetőséget, hogy gondolatból alakká váljanak s elindulhassanak saját törvényeik szerint, a saját sorsuk útján.

(*Amikor abba kell hagyni.*) Ha az ember regényt, elbeszélést ír, vannak pillanatok, amikor abba kell hagyni. Abbahagyni és kezdeni előlrol a jelenetet, fejezetet. Melyik ez a pillanat? Amikor az író észreveszi (persze csak az veszi észre, akinek füle van hozzá), hogy kisiklott: a valóságból a stílusba. Futnak a mondatok, símán, olajosan — és üresen. Nagyon szépek, csak éppen nem egészen igazak. A metafora gyönyörűt szaltózik a semmiben. A hasonlat ragyog, és nincs alatta semmi. Ilyenkor kell abbahagyni. Eltépni. Újra nekifutni. Tíz-szer, hússzor. Amíg igaz nem lesz. Amíg pontosan el nem találja a valóságot.

Ez a valóság néha húsz mondat helyett egyetlen jelző. Mászor egy fölösleges jelző kihúzása. Ismét máskor egy szép mondat helyett egy szürke tényközlés. Sokszor eszmélünk rá tíz és húsz lap után, hogy a legtalálhatóbb fogalmazás: a legegyszerűbb. De persze nem mindegy, hogy éppen csak odakenek egy mondatot, vagy *ugyanaz* a mondat tíz és húsz lapot sűrít-e magába.

O. G. barátom példájára utalok. Regényét írta; talán már ötvenedik lapjánál tartott egy jelenetnek. Elégedetlen volt vele; hetente találkozunk, hetente kedvetlenebb volt. Nem megy, mondta dühösen.

Egyszer aztán sugárzó jókedvvel jelent meg. Túl vagyok az akadályon! — ujságolta boldogan. Az ötven lapból egyetlen bővített mondat s egy kétsoros párbeszéd maradt meg. De az aztán „igazi” volt. (r. gy.)

Felelős kiadó: Saád Béla

„Kántor szeretnék lenni”. — Abból, amit önmagáról elmond, azt látjuk, igen ideges, félénk természetű alkat. Lámpaláza, az emberektől való idegenkedése túlmegy a félelemnek, szorongásnak, izgulásnak azon a fokán, amely felép minden emberben, ha nagyobb feladat, probléma, nyilvános szereplés felépés elé kerül. Így, távolból, néhány odavetett megjegyzés alapján nehéz megállapítani, mi idegessége és félénksége végső, legmélyebb forrása, mi volna annak leghatásosabb kezelési módja. Természetes, mindenek előtt jó orvossal kell érintkezésbe lépnie. Próbáljon — természetesen orvosi felügyelet alatt, idegcsillapítót szedni mielőtt nyilvánosság előtt szerepelne. Amiben mi tanácsot tudunk adni, az félénkségének, lámpalázának esetleges lelki oka. Valószínű ugyanis, hogy ezek, lelki okok is szerepelnek idegessége forrásai között. Ami testi eredetű baj van önben, azt orvossal és orvossággal kell gyógyítani, de ami lelki jellegű bajában, ahhoz részben pap segítségét kell igénybe vennie, részben saját magának kell megtalálnia hozzá a kulcsot. Először igyekezzék saját maga átelmélni, kielemezni önmagát, baját. Mi lehet oka félelmének? Nyilván az önbizalom hiánya. És ennek mi az oka? Nincs tehetsége énekhez, zenéhez? Ebben az esetben, természetesen, hagyja abba próbálkozásait és vágyakozását. Ha van tehetsége, mitől fél? Az emberek véleményétől? Erdemes-e? Szabad-e ennyire törődni vele? Vagy talán azért, mert van önben egy nagy adag hiúság? Nem bírná elviselni, hogy „leégjen”? ... Így ilyen kérdésekkel és feleletekkel igyekezzék állapota legmélyére hatolni. Lehet, egészen meglepő dolgok bukkannak fel majd kutató kérdései nyomán. Például olyan bűn, amellyel sokáig küszködött. A vele való birkózás, az újra meg újra történt elbukás, a nyomában járó lelkiismeret-furdalás, a belső háborgások aláásták önbizalmát, bátorságát. Mindezt példaképp említjük, annak illusztrálására, hogy milyen úton-módon induljon neki — nem önmaga legyőzésének, hanem feloldásának és felszabadításának. El kell jutnia odáig, hogy belássa, teljes, átértett meggyőződésévé tegye s magatartását is ehhez igazítsa: nem kell félni sem a feladatoktól, sem az emberektől, nem kell minden áron rendkívüli tetteket véghezvinnie, örülni kell és lehet a legkisebb, a legszerényebb eredményeknek is. Még egyet ajánlunk. Kérje meg, hogy a zárt templomban odaülhessen az orgonához. Ott megszokhatja azt és beleélheti magát abba, amit levele legvégén említ: „jó kántora legyen Jézusnak”. Megszokhatja, hogy csak Neki muzsikál, senki másnak, csak Vele törődik, senki mással.

Édesanya. — Nem a csónadrág és a fekete ing teszi a „huligánt”, hanem az erkölcsi magatartás. Ha ez utóbbi tekintetében nincs kifogás, ön csupán felesleges problémákkal gyötri magát, ha hadjáratot indít a fiatalok öltözködése ellen. Semmiképpen sem állítjuk, hogy a mostani divat szebb, izlésebb, főként komolyabb volna, mint a régebbi öltözködés volt. Egyik-másik fiatal fiú olyan a tépett frizurával, hegyes cipővel, kurta, derékon alul átövezett zekéjével, mint egy középkori udvari bolond. Mulatságos, nevetséges. Ugyanúgy a vörös és fekete harisnyás, partvis-fizurás lányok is. De a fekete vagy vörös gypjúharisnya, az idomtalan zsákruha, a felborzolt haj kevesebb kisértést okoz gyenge lelkeknek, mint a rokokó ruha a maga mély „dekoltázsaival”. Körülbelül hasonló a véleményünk a legújabb táncokról is. Csupa vad mozgás, féktelen energia kirobbanásai, mármár akrobatika — húsz éven felüliek nem is bírják sokáig roponi. Kétségtelen, úgy ráncigálja, dobálja ideoda a fiú a lánypartnerét, mint a dühös fokszi a diványpárnát, amit a fogai közé kaphat. Végignéztünk néhány „házi-bulit”, amelyen a fiatalok ilyesmit táncoltak. Kénytelenek voltak megállapítani, hogy a szomszédok, különösen az alant lakók idegeinek semmiképp se tesznek jót, de azt is megállapítottuk, hogy távolról sincs bennük annyi bűnre vezető alkalom, mint az „illedelmes”, „finom” tangóban. Még olyan esetet is láttunk, mikor a fiatalok kimondottan szépen jártak a lebmodernebb táncokat. Nekünk, mostani szülőknek nem a külsőségekkel kell viaskodnunk, bármennyire is ríktóák, nyerek azok a mi régebbi illemkódexen nevelkedett izlésünk számára. A lényegre kell törekednünk: arra, hogy a fiataljaink szeme rányíljon a magasabb emberi eszményekre, hogy rábírnuk őket, energiáikat ne csak ríktó öltözködésben és vad tánc-

ban tombolják ki, hanem — például — hallgassanak magasabbrendű zenét, látogassanak színházat, olvassák a nagy regényeket, gondolkozzanak az élet nagy kérdésein.

„Befelé fordulók”. — Kétségtelen, önnek van igaza. A keresztény elmélyedés, befelé való fordulás egyáltalán nem jelenti azt, hogy bárki is elhanyagolhatja a reá bízottakat, elháríthatja magától övéi gondjait. A befelé fordulás azt jelenti, hogy az ember mindent, gondot és sikert, bánatot és örömet megtárgyal Istennel, átélmelkedik azokat az isteni kinyilatkoztatás, az evangélium, a keresztény tanítás fényénél. Elmélkedései eredményeit, tanulságait se tarthatja meg magának, köteles azokat tovább adni a rászorulóknak. Természetesen, nem erőszakosan, nem tolakadva, nem kioktatva. Aki egyszer is szeretettel és bölcsességgel tud szólni, igazi jó tanácsot tud adni, azt hamar felfedezik a tanácsra szorulóknak s úgy járnak hozzá, mint a szomjas szarvasok az üdítő forrásra. Ha valaki meghirdeti, hogy „én ekkortól és ekkortól kezdve befelé fordulok”, kételkedni lehet szavai és cselekedete komolyságában. A befelé való fordulás soha sem hangos. Észrevétlen megy végbe. Legtöbbször maga a befelé forduló se veszi észre, semmi esetre nem méregeti, hogy „íme, már ennyire, vagy emennyire fordultam befelé”. Amit lát, észrevesz, az az, hogy egyre többször fohászkodik Istenhez, egyre több dolgát viszi elébe, hogy a mindennapi apró-cseprő gondokat és az élet súlyos nagy eseményeit másképpen ítéli meg, mint régebben. Megértőbben fogadja az isteni gondviselés intézkedéseit kicsiben és nagyban, jóban és rosszban. A siker nem kábítja el, a csapás nem taszítja a kétségbeesés szakadékába, mind a kettőben egyformán az isteni gondviselés próbatételét látja.

Édesanya. — Ne haragudjék meg az őszinte szóért, de levele alapján az a véleményünk, hogy önök a felelősek azért, hogy a két kis fikció nem tiszteli önöket, a szülőket. „Szemtelenek, feleselnek, követelődzők — írja ön. — Pedig apjuk igen keményen bánik velük. A legcsekélyebbet se nézi el nekik. Inkább azt mondhatnám, túl szigorú. Akkor is keményen beszél és megszidja őket, ha nem követtek el pillanatnyilag rosszat. Én már mondtam is neki, miért ilyen nyers velük szemben? Azt válaszolja: fiúgyerekekkel így kell bánni, különben még pimaszabbak lennének. Pedig szereti őket, akkor is, mikor szidja valamelyiket, utána odaszól nekem, elmondja, mennyire szereti és mennyire örül, hogy vagányok.” Nos, itt van a baj gyökere. Férje kifelé lármázik, veszekszik, befelé pedig olvadozik. Alapjában véve a gyerekeknek ad igazat, azon az alapon, hogy hadd tombolják ki magukat, mielőtt az élet befogja őket a maga jármába, fiúgyereknél természetes, hogy „vagány” legyen, elvégre ő, az apa is ilyen volt. Ismerjük mindnyájan az ilyen okoskodásokat éppen eléggé, mert az efajta apák táborra szerfőlött nagy. Ezek a „ál-zord” atyák, örökké menydörgő, papírmásé menykövekkel dobálódzó mű Jupiteretek. Természetes, hogy ezeknek nincs tekintélyük. A gyerek kitűnő pszichológus és remek megfigyelő. Nagyon hamar észreveszi, melyik felhő és melyik menydörgés valódi és melyik megjátszott. S minthogy a gyerek hajlik a könnyelműsége, hajlamos arra, hogy az ilyen ál-szigorú apákat egyáltalán ne vegye komolyan. A szigort ne tévesszük össze a lármával, a szüntelen pattogó, vezényszavakkal túlzásfolt érintkezési móddal. A szigor legyen szelíd, csendes, takarékoskodjék a haraggal, a szavakkal, főképp ne mutasson többet, mást, mint ami mögötte meghúzódik, aminek valódi fedezete van. A szigor csak akkor éri el hatását és célját, akkor biztosítja a szülői tekintélyt, ha őszinte és valódi. Nem a lármát, hanem a következetességet ajánljuk módszernek. Dicsérik a fiukat, ha megérdemlik, szidják, ha rászolgálnak. A lényeg: egy jótányit ne engedjenek kötelességeikből, az emberi, családi, társadalmi élet törvényeiből. Magyarazzák meg, röviden és érthetően, mit miért kívánnak vagy nem engednek. Ha a gyerekek látják, hogy a szülő nem önmagáért, kedvtelésből szigorú, hanem az erkölcs és az élet törvényei jelentik kívánságai és magatartása fedezetét, engedelmeskednek, egyszerre tudják szeretni és tisztelni.